

Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945

Sborník Národního památkového ústavu,
územního odborného pracoviště v Josefově

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově 2010

Obálka: Carlo Cippi: Hradec Králové 1640 (výřez)

ISBN 978-80-87104-64-4

OBSAH

Jiří Balský

Úvodem 4

Jiří Slavík

Úvodní slovo odpovědného redaktora 5

Martin Krůl

Stav výzkumu novověkých opevnění slezsko-uhersko-polské hranice 6

Anna Drgáčová

Ikonografie dobývání Litoměřic z roku 1640 19

Eva Ulrychová

Novověké vojenské tábory na Jičínsku 23

Jan John

Řakom (okr. Klatovy) - eneolitické ohrazení,
anebo pozůstatek třicetileté války? 33

Jan Čížek - Jiří Slavík

Zemní opevnění z 18. století ve východních Čechách 37

Miroslav Nejman

Popis lokalit s polními fortifikacemi na severním bojišti války o bavorské
dědictví zakreslených na mapových listech I. vojenského mapování 45

Karel Sáček

Rakouská armáda a polní opevnění v českých zemích
v napoleonské epoše 60

Kryštof Derner

Objekt neznámého typu v prostoru vojenského ležení z roku 1813
u Vysočan (okres Chomutov) 69

Vlastimil Grof

Polní opevňovací práce v polovině 19. století, výtah z předpisů
pro důstojníky rakouské a pruské armády v polní službě 78

Aleš Knápek

Polní opevnění v Oderské bráně 98

Alice Neuvirtová

Identifikace novověkých polních opevnění na území Ústeckého kraje
na základě historických map 104

Seznam příspěvků přednesených na semináři
Problematika zemních opevnění od raného novověku po rok 1945
uskutečněného dne 24. října 2008 107

ÚVODEM

Jiří Balský

Sborník, který právě držíte v ruce, je prvním sborníkem Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově a vychází po téměř třech letech samostatného působení našeho pracoviště. Programovým záměrem je věnovat se zejména památkovému fondu na území Královéhradeckého kraje. Prezentovat důležité a zajímavé objevy, výsledky naší odborné činnosti, poukazovat na akce, které přispěly k ochraně či záchraně památkových hodnot v našem kraji. Zkrátka rozšiřovat povědomí o praktickém výkonu památkové péče a o smyslu jejího počínání.

Snahou každého památkáře je přispívat svým nejlepším způsobem k tomu, abychom my všichni bez rozdílu jednou předali svým potomkům – našim následovníkům, zděděné kulturní bohatství co nejuplněji a v co nejlepším stavu. Jinými slovy, abychom si mohli říci kdykoliv a s klidným svědomím – památky žijí. Monumentae vivent.

Je důležité vědět, odkud jdeme a kam směřujeme. Vědět, kde jsou naše kořeny, co je tvoří a odkud pramení naše síla. V tom je šance a zdroj dobrého budoucího.

Jednou z přímých cest k našim kořenům jsou právě památky. Památky všech typů, bez rozdílu významu. Chráníme-li naše památky, chráníme dílo našich předků. Chráníme naše vlastní kořeny, identitu, sílu, budoucnost.

Věřím, že i tento Sborník bude přispívat k tomu, abychom si mohli říci – památky žijí, monumentae vivent.

Ing. Jiří Balský

náměstek pro výkon památkové péče

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově

ÚVODNÍ SLOVO ODPOVĚDNÉHO REDAKTORA

Jiří Slavík

Seminář upořádaný ve dnech 24. - 25. 10. 2008 v prostorách Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Josefově se zabýval polními opevněními 17. - 20. století. Téma semináře vyšlo především z potřeby uchopit problematiku dosud zkoumanou roztržitě a často bez potřebné znalosti, podmínilo jej i umístění pracoviště v kasárenském objektu bastionové pevnosti Josefov. Jedním z cílů semináře bylo také vzájemné seznámení profesionálních a amatérských badatelů z celé republiky. Přes poměrně krátkou dobu mezi vyhlášením a uskutečněním semináře se přihlásilo na 40 účastníků, kterým bylo předneseno 12 příspěvků, o nichž se zájmem diskutovali. Některé příspěvky byly již publikovány, ostatní jsou zveřejněny v tomto sborníku. Vydat sborník příspěvků hned v roce následujícím se nepodařilo, oddálení však umožnilo zařadit do něj další dva související texty, které byly získány až po uskutečnění semináře.

Ing. Jiří Slavík

vedoucí Odboru evidence, dokumentace a informačních systémů
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově

STAV VÝZKUMU NOVOVĚKÝCH OPEVNĚNÍ

SLEZSKO-UHERSKO-POLSKÉ HRANICE

Martin Krůl

Novověká opevnění nazývaná Jablunkovskými šancemi byla budována v jihovýchodní části Slezska, v místech, kde se setkávaly hranice Slezska, Uher a Polska. Význam této hraniční oblasti v severozápadním oblouku horského pásma Karpat umocňovala důležitá obchodní komunikace, která vedla Jablunkovským průsmykem a tvořila nejsnazší spojení Uher a Slezska. Na ochranu tohoto důležitého úseku slezských hranic byla od 16. století postupně budována, v souvislosti se silícím vojenským ohrožením země, řada pevnostních prvků, které měly znemožnit přechod horského pásma. Pro tento systém novověkých opevnění se vžil název Jablunkovské šance pojmenované podle nejbližšího slezského městečka - Jablunkova.

Literatura věnovaná tomuto tématu je poměrně rozsáhlá. Ve své většině se jedná o dílčí shrnutí na úrovni krátkých časopiseckých článků.¹ Dosavadní práce až na výjimky opakují obecné závěry a citelně chybí monografické zpracování.

Nejstarší informace o opevnění v Jablunkovském průsmyku nám zanechali dva slezští kronikáři 17. století - Johann Schickfuss a Friderico Lucae. Schickfuss ve své kronice vydané roku 1624 zmiňuje obranná ustanovení Slezského zemského sněmu (1529 a 1541) a k roku 1578 uvádí pevnost u Jablunkova.² Podobně Friderico Lucae ve svém díle z roku 1689 zmiňuje pevnost postavenou roku 1578 na ochranu slezské hranice na kopci nedaleko Jablunkova. Zároveň vyzdvihuje důležitost šancí pro celé Slezsko i během dalších vojenských nebezpečí.³ K roku 1766 je stav opevnění zachycen v deníku císaře Josefa II., který během své inspekční cesty navštívil Jablunkovský průsmyk a zaznamenal popis opevnění průsmyku.⁴ Popis Jablunkovských šancí ze své cesty průsmykem nám zanechal také Jan Leopold Scherschneck v článku z roku 1803.⁵ Další lokality jsou zmíněny a lokalizovány v Kneifelově Topographii z roku 1804 (Velká šance, Hajducká šance na haličských hranicích a šance za vsí Jaworzynkou).⁶ Nejhodnotnějšími zdroji informací jsou práce historiků čerpající především z archivních pramenů. K takovým se řadí práce moravského historika Bertholda Bretholze týkající se období mezi léty 1642 a 1645.⁷ Na základě korespondence těšínské kněžny Alžběty Lukrécie s úředními a vojenskými orgány ve Vídni a Vratislavi se zaměřil na zabezpečení ochrany průsmyku během nebezpečí švédského útoku a vpádů uherských povstalců Jiřího Rákócziho. Šancemi se zabýval v rámci historie průsmyku také německý historik Fritz Maywald.⁸ Na základě archivních pramenů z Vratislavi se věnoval opevnění z vojensko-historického hlediska a částečně se také zaměřil na výstavbu a vzhled šancí. Z hlediska vývoje fortifikací celého Slezska se Jablunkovskými šancemi (avšak časově pouze do období slezských válek) zabýval profesor vratislavské univerzity Willy Klawitter, který čerpal mimo jiné z mapových podkladů uložených ve vídeňském válečném archivu. Klawitter se věnoval popisu opevnění, jeho vývoji a výstavbě a zařazení do fortifikačního systému Slezska.⁹ Mezi důležité práce patří také dílo polského historika Franciszka Popiołka, který datoval vznik Velké šance na základě korespondence těšínských úředníků a materiálů Těšínské komory uložených v archivu v Cieszyně (Polsko).¹⁰ Popiołek se věnoval také problematice posádky na šancích tvořenou tzv. vybranci.¹¹ Důležitá data můžeme nalézt v práci Josefa Macůrka, který se šancemi a vybranci zabýval v rámci historie osídlení Beskyd.

Na základě korespondence úředníků a velitele šancí z archivu v Cieszyně datuje první zmínky o šanci na Hrčavě k roku 1645. Přínosné jsou rovněž mapové podklady slezsko-uherského a moravského pomezí.¹² Nové poznatky vnáší do problematiky Bohumír Indra, který čerpal z aktového materiálu Vrchního úřadu slezského ve Vratislavi. Poprvé publikoval realizovaný plán přestavby Velké šance v roce 1663 a údaje o přestavbě a opravách Malé šance z let 1664 a 1673 s uvedením informací týkajících se vlastních prací, stavebního materiálu a nákladů.¹³ Základní shrnutí dat a událostí o opevněních na území Těšínského Slezska přináší ve svém příspěvku Jaromír Kalus a Rudolf Žáček.¹⁴ K dalším autorům věnujícím se Jablunkovským šancím nebo Jablunkovskému průsmyku, kteří většinou vycházeli z dosavadních poznatků, patří např. Alois Adamus, Jan Galicz, Karel Gaura, Bedřich Havlíček, Ludvík Niedoba, Herbert Patzelt, Barbara Poloczkowa, Joža Vochala, Jan Witrzens či Jaroslav Zahradník.¹⁵ V novější literatuře věnované fortifikačnímu umění je Velká šance v Mostech u Jablunkova zmíněna v díle Janusze Bogdanowského,¹⁶ v obdobné české práci Vladimíra Kupky a kol.¹⁷ však uvedena není. Rovněž v monografických dílech věnovaných dějinám celého Slezska nebo Těšínského Slezska nacházíme zmínky o opevněních Jablunkovského průsmyku.¹⁸ Zatím nejrozsáhlejší soubor publikovaných starých map získaných ve vídeňském Kriegsarchivu, Slezském zemském muzeu, Zemském archivu v Opavě a Vojenském ústředním archivu v Praze představuje katalog Jablunkovské šance.¹⁹

Novověká opevnění na jižní hranici Slezska přitahovala také pozornost archeologů. V roce 1941 prozkoumal a zakreslil fortifikaci na vrchu Kempa v Bukovci Georg Raschke, tehdejší ředitel Landesamtu für Vorgeschichte v Ratiboři.²⁰ V roce 1985 provedli Pavel Kouřil a Rudolf Žáček terénní průzkum několika lokalit (Mosty u Jablunkova, Bukovec, Hrčava, Svrčinovec).²¹ Ze slovenské strany se výzkumem opevnění zabývali Ondřej Šedo²² a Marcela Ďurišová²³. Na opevnění zaměřili svou pozornost také členové České archeologické společnosti.²⁴ Od roku 2005 je realizován terénní průzkum Muzea Těšínska (Pavína Badurová, Jana Gryc, Martin Krůl), který si klade za cíl zmapovat všechna dochovaná opevnění. V roce 2008 byl realizován grantový projekt „Šance – Valy, společné dědictví“, jehož výsledkem bylo rovněž vytvoření terénních a vrstevnicových modelů většiny dochovaných relikvů provedených AÚ SAV v Nitře (Peter Bednár, Zuzana Poláková, Marek Vojteček) ve spolupráci s Muzeem Těšínska v Českém Těšíně.²⁵

Základní informace k vývoji a vzhledu fortifikačního systému přináší zejména archivní prameny, které byly využity v dosavadní literatuře. Stav archivního výzkumu vychází ovšem ze starších bádání a v tomto ohledu je jeho využití nedostatečné. Další cenný zdroj informací představují staré mapy, na kterých jsou zaznačena vybudovaná opevnění. Na jejich základě můžeme lokalizovat zejména drobná zemní opevnění, o nichž se v pramenech vyskytuje minimum zpráv. Zároveň podle výskytu na mapách z různých časových období můžeme rámcově datovat jejich vznik nebo dobu přestavby. K těmto menším fortifikačním prvkům slouží jako důležitý zdroj informací terénní průzkum. Lokalizace opevnění v terénu na základě starých map umožňuje zjistit stav zachování jednotlivých objektů a na základě jejich morfologie přispět k řešení otázky vzniku a stavebních úprav. Sledovaná oblast se nachází v severozápadním oblouku horského pásma Karpat, na styku Moravskoslezských, Slezských a Slovenských Beskyd. Nejsnazší místa přechodu představovaly dvě větve tzv. Jablunkovské brázdy, kterým byla v rámci ochrany hranic věnována největší pozornost.²⁶ První z nich, která odděluje Moravskoslezské a Slovenské Beskydy a vytváří vlastní Jablunkovský průsmyk (551 - 605 m n. m), představovala nejdůležitější komunikační koridor spojující Slezsko a Uhry. Druhá větev, která odděluje Slezské a Slovenské Beskydy, se vymezuje v okolí Jablunkova a pokračuje ve směru na Bukovec, Koniaków (Polsko) a Istebnou (Polsko). Tato byla hlavním komunikačním koridorem ve směru do Polska. Opevňovací práce byly realizovány rovněž na ochranu její vedlejší cesty, která odbočovala jižním směrem do Horních Uher.

Až do 16. století převažoval obchodní význam Jablunkovského průsmyku.²⁷

V 16. století začala hranice Slezska ohrožovat stále neklidnější mezinárodně politická situace. Na intenzitě nabíraly turecké výboje do hloubi balkánského poloostrova a Uher, při kterých již hrozilo reálné nebezpečí vpádů do bohatého Slezska. Toto nebezpečí přimělo slezské stavy přijmout rozhodnutí na ochranu jižní slezské hranice a zemské cesty. První zmínky o opevňování slezských hranic pocházejí z roku 1529. Tehdy v reakci na turecké nebezpečí Slezský zemský sněm rozhodl o obranných pracích. Další zmínky o výstavbě opevnění na ochranu před tureckým nebezpečím pocházejí z roku 1541.²⁸ O realizaci těchto prací nemáme spolehlivé doklady a na základě dosavadního stavu výzkumu nejsme schopni prokázat, zda k výstavbě opevnění skutečně došlo. Nejstarší doložené opevnění, později nazývané Stará šance, bylo vybudováno v nejvyšším bodě Jablunkovského průsmyku v roce 1578. Informace o vybudování opevnění na vyvýšeném místě u Jablunkova pocházejí z děl dvou slezských kronikářů 17. století.²⁹ Stavba měla být jedním z mnoha opevnění na pravém břehu Odry od Jablunkova až po Züllichau (Solechów, Polsko), o jejichž vybudování rozhodli slezští stavové v souvislosti s neklidnou situací v Polsku a Sedmihradsku. O prvotním vzhledu pevnosti se nám nedochovaly žádné zprávy. Nejčastěji se usuzuje na jednoduchou formu opevnění čtyřúhelníkového tvaru se suchým příkopem a zemním valem zpevněným palisádou.³⁰

Další informace o výstavbě opevnění pocházejí z období třicetileté války (1618 - 1648). V dopise regentů vládnoucích v Těšínském knížectví Slezské zemské vládě do Vratislavi je zmíněna výstavba nové pevnosti. Tato nová pevnost měla být vystavěna severněji od stávající pevnosti tři roky po vypuknutí konfliktu. Na její stavbu mělo být použito 6 000 stromů a měděná cesta byla obsazena stráží tvořenou Valachy a jinými poddanými.³¹

Zprávy o ochraně Jablunkovského průsmyku pocházejí rovněž z dalších fází třicetileté války. Z let 1626 - 1629 pocházejí zmínky o rozšiřování šancí, kdy měly být šance nově zřízeny za použití 19 600 stromů.³² V roce 1626 byl Jablunkovský průsmyk obsazen oddíly protestantského vůdce Ernesta von Mansfelda, který se chtěl spojit s oddíly Gabriela Bethlena. Souvislost rozšiřování opevnění s obsazením průsmyku Mansfeldem však nelze prokázat.

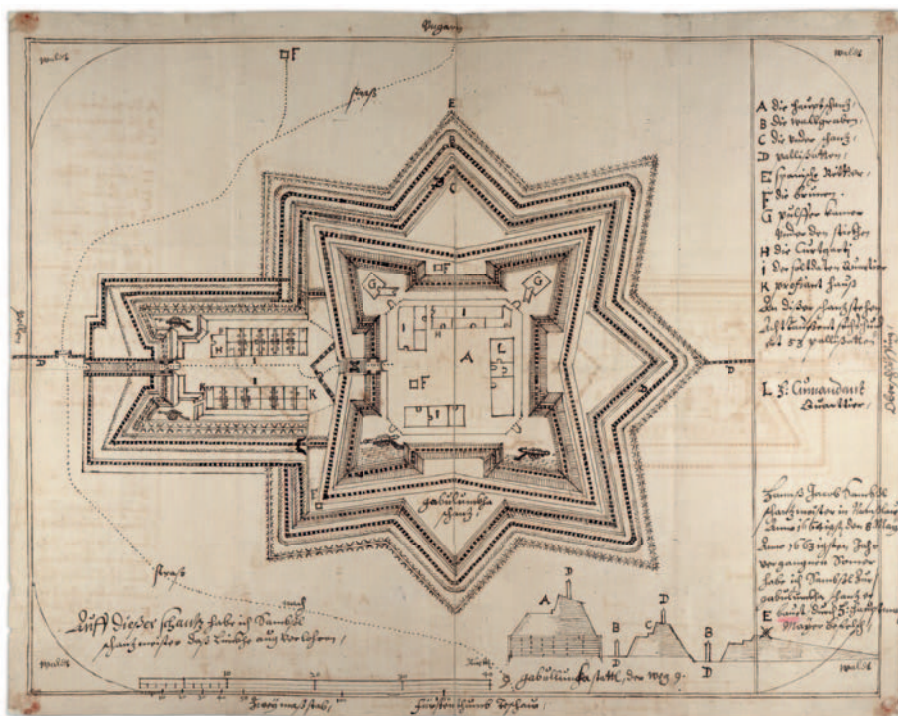
Konkrétnější zprávy o opevňovacích aktivitách v průsmyku se vztahují k létům 1642 a 1644 - 1645 v souvislosti s nebezpečím vpádu švédských vojsk. Přes Jablunkovský průsmyk mělo dojít k jejich setkání s povstaleckými oddíly Jiřího Rákócziho. Stavební aktivity na slezsko-uherském pomezí probíhaly v letech 1644 - 1645, jak vyplývá z korespondence těšínské kněžny Alžběty Lukrécie s vídeňskými úřady a generalitou a Vrchním úřadem ve Vratislavi.³³ Finanční náklady na opravy a rozšiřování šancí muselo hradit Těšínské knížectví ze svých zdrojů. V dubnu roku 1644 byly zasekány všechny nové stezky vybudované uherskými poddanými a k ochraně Jablunkovského průsmyku byly odkomandovány hrabětem Götzem 3 pěší komanie s velitelem von Rochowem (Rochaw), později doplněné plukovníkem Dewaggim. S jejich příchodem začaly intenzivnější práce na opevnění. Hraniční pohoří bylo na úseku 3 mil opatřeno dvojitými záseky, na které se spotřebovalo 20 000 kmenů. Dále měl dát von Rochow vybudovat několik dalších šancí.³⁴ Do tohoto období by nejpravděpodobněji spadal vznik opevnění ve východní části slezsko-uherské hranice v prostoru vrchu Valy nad soutokem řek Čadečky a Čiernanky, nazývaného Malá šance. Tomu by také nasvědčovaly zmínky k roku 1645 o šanci postavené na Hrčavě (poste auf der Hertiawa).³⁵ Na mapě s nejstarším vyobrazením prostoru hraničního území z roku 1663 je zaznačena Stará šance, Velká šance a tři reduty v prostoru vrchu Valy.³⁶

Již v této době sehrávalo opevnění důležitou roli v hraničních sporech mezi Těšínským knížectvím a hornouherskými panstvími (strečenským a budatínským), kdy bylo využíváno k ochraně jižní slezské hranice před postupující slovenskou kolonizací.³⁷

Významné období stavebních aktivit představuje doba mezi léty 1663 a 1683. Tehdy se opět zintenzivnilo nebezpečí tureckých vpádů, které vyvrcholilo druhým obležením Vídně roku 1683. K němu se přidávalo ohrožení ze strany uherských povstalců pod vedením kežmarského šlechtice Emericha Tökölyho.

V roce 1663 proběhla důkladná přestavba Velké šance provedená podle plánu císařského zemského inženýra Johanna Eusebia Maiera a zrealizovaná šancovním mistrem Johannem Jacobem Samsblem z Namyslova.³⁸ (obr. 2) Centrální část (vrchní nebo horní šance) pevnosti tvořila čtyřhran s nárožními bastiony oběhnaný příkopem. Na jednotlivých bastionech byla situována postavení pro děla, pod schody ve zděných komorách uskladněn střelný prach a munice. Uvnitř byly vystavěny dřevěné baráky

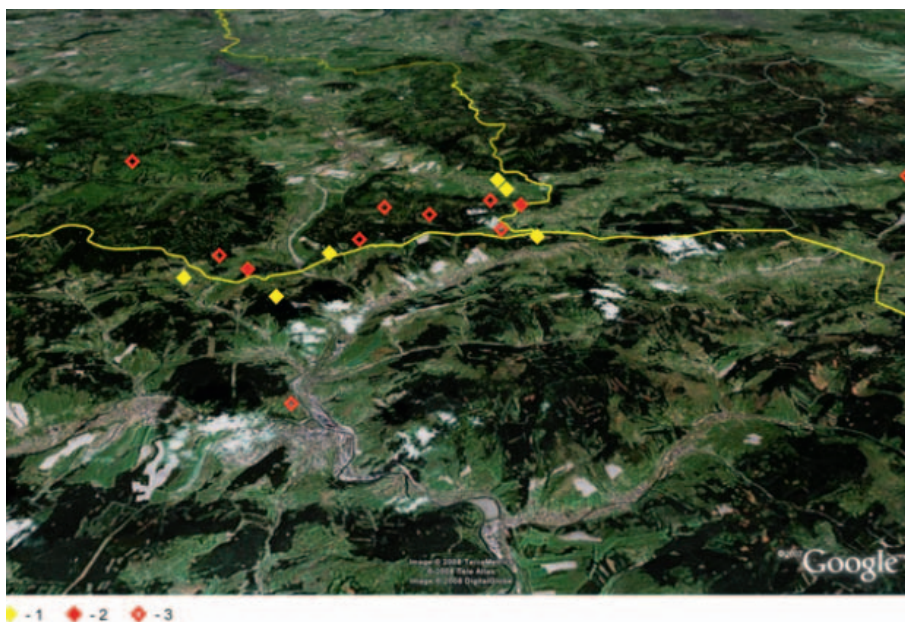

Obr. 2: Stavba a průřez Velké šance, plán, Johann Jacob Samsbl (1663). Zemský archiv v Opavě, fond Královský úřad Opava, inv. č. 533, sig. 9/32a, karton 312.

pro posádku a dům pro velitele a důstojníky. Kolem centrální části byla vybudována druhá linie opevnění opět tvořená zemním valem, příkopem a dvěma řadami palisád, které ji obepínaly na půdorysu osmicípé hvězdy. Ochrana brány do pevnosti byla zesílena rohovou hradbou tvořenou dvěma půlbastiony. Vnější obrannou linii představovala krytá cesta a glacis se španělskými jezdcí. Od pevnosti vedla na východ a na západ palisáda, která znemožňovala pevnost libovolně obejít. Velká pozornost byla věnována vchodu do pevnosti a v následujících letech byla jeho ochrana posílena využitím dalšího prvku bastionových pevností - dvojité kleštové hradby.³⁹ V roce 1664 bylo přestavěno také opevnění na vrchu Valy, tzv. Malá šance. Již za necelých deset let, v roce 1673, nařídil Vrchní úřad ve Vratislavi v souvislosti s nebezpečím vpádů uherských

povstalců opravit poničené šance a baráky. Byla opravena i Malá šance, která v té době měla čtvercový tvar, byla bez příkopů a opevněna pouze palisádami.⁴⁰

Na slezsko-polské hranici v prostoru dnešního Koniakowa, byla v roce 1678 postavena tzv. Volská šance.⁴¹ Na její tvar můžeme usuzovat pouze z mapových podkladů. Jednalo se o větší redutu, čtverhranné zemní opevnění s příkopem umístěné v bezprostřední blízkosti cesty, pod vrcholem hory Ochodité.⁴² Mezi těmito hlavními body obrany bylo vybudováno 5 menších komunikačních redut, z nichž čtyři byly spojovacími články mezi Velkou a Malou šancí a pátá komunikační reduta se nacházela mezi Malou a Volskou šancí. Na tento stav opevnění slezsko-uhersko-polské hranice můžeme usuzovat z mapy datované k roku 1703. Kromě výše zmíněných jsou na mapě znázorněny reduta na Jurošovském vrchu nad soutokem Milošovského potoka a Kysuce, reduta v Lomné a reduta nad Klokočovským potokem západně od Velké šance.⁴³

Obr. 1: Družicový snímek česko – slovensko – polského pomezí s vyznačením jednotlivých objektů pevnostního systému. 1. zaměřená dochovaná opevnění, 2. dochovaná opevnění, 3. nedochovaná opevnění. Podkladový snímek z mapy Google Earth.

Stavu opevnění v 18. století nebyla v literatuře věnována taková pozornost jako předcházejícímu období. V prvním desetiletí 18. století ohrožovalo tento prostor velké uherské povstání Františka Rákócziho. Posádka na šancích sehrála svou roli během povstání v hornokysuckých obcích v roce 1703.⁴⁴ Podepsáním szátmárského míru v roce 1711, kterým došlo ke zklidnění poměrů v Uhrách, přestalo být akutním vojenské ohrožení hranice Slezska z jihu. Slezsko začal ovšem ohrožovat jiný nepřítel a to Pruské království, které vedlo s habsburskou říší několik válek o Slezsko. Jablunkovský průsmyk již v těchto válkách nehrál tak významnou roli jako v 17. století, přesto se nevyhnul útokům pruského vojska. Jablunkovské šance byly obsazeny pruskými jednotkami v letech 1741, 1758 - 1759 a 1762 a po jejich odchodu zůstaly šance rozbořené.⁴⁵ Po prohraných slezských válkách a ztrátě většiny Slezska ve prospěch Pruska se hranice habsburské monarchie výrazně přiblížila Jablunkovskému průsmyku. Významnou roli sehrálo opevnění v 18. století při ochraně hraničního území, které si nárokovala jak slezská, tak i uherská strana.

V praxi se používala kompromisní hranice mezi oběma maximálními hraničními požadavky. Vybranci a posádka na šancích měli dohlížet na zachování přirozeného charakteru hraničního zakázaného území a zasahovat proti jeho narušování stavební, zemědělskou nebo jinou činností (stavby salašů a obydlí, kácení stromů, pastva dobytka, kosení trávy, potírání zlodějských a pašeráckých band). Měly být zasekány veškeré stezky a pěšiny, aby každý příchozí do země musel projít kolem

Obr. 3: Velké šance v Mostech u Jablunkova. Letecký snímek (2008). Fotoarchiv NPÚ.

Velké nebo Malé šance.⁴⁶

Stav opevnění můžeme částečně postihnout na základě dochovaných mapových podkladů. Podle nich se dají rámcově určit dvě období stavebních aktivit ve 20. - 30. a v 60. - 70. letech 18. století.

Nejvíce informací ve formě plánů a nákresů se dochovalo k hlavní pevnosti - Velké šanci.⁴⁷ Z let 1724 - 1729 pochází plán přestavby Velké šance, která nebyla realizována v plném rozsahu. Vnitřní bastionová část byla zachována ve formě čtyřcípé hvězdy. Došlo k rozšíření velké šance, která získala charakter kleštového opevnění. Zároveň byly zvětšeny příkopy a jejich stěny (eskarpa a kontreskarpa) byly armovány kamenným zdivem. Vnější linii opět tvořila krytá cesta a glacis. K zesílení obrany byly využity palisády.⁴⁸ Na Wielandově mapě Těšínského knížectví z roku 1736 se vyskytují nově zakreslené reduty. Reduta na Komorovském Gruni, umístěná na protáhlém horském hřebenu, a reduta v Dolině.⁴⁹

K dalšímu rozšíření opevnění došlo v 60. a 70. letech 18. století. V roce 1766 podnikl inspekční cestu do Jablunkovského průsmyku císař Josef II., který našel opevnění v žalostném stavu.⁵⁰ Nejpravděpodobněji byla tehdy přestavěna a rozšířena Malá šance na vrchu Valy do podoby, jejíž relikt se dochovaly do současnosti. Hlavní hvězdicová pevnost nad soutokem Čadečky a Čierňanky byla propojena se čtyřmi strážními a předsunutými redutami souvislým zemním valem s redany.⁵¹ Do 60. let 17. století spadá první zakreslení reduty v Megoňkách jihozápadně od Velké šance.⁵²

V letech 1808 - 1810 jsou mapově zachyceny poslední stavební aktivity v této oblasti. Velká šance byla přestavěna do podoby, jejíž relikt se nám zachovaly dodnes. Vnitřní

Obr. 4: Čierne, poloha Valy. Předběžné zaměření části Malé šance. Zaměření: AÚ SAV Nitra.
Podkladová ortofotomapa: Eurosens, s. r. o. a Geodis, s. r. o.

část byla zarovnána a pro posílení obranyschopnosti zde bylo postaveno šest srubů (blockhausů). Stěny příkopu byly po celé délce armovány kamenným zdivem. Vnitřní zástavbu tvořily velitelský dům, kasárna pro posádku a dělostřelecká kasárna.⁵³ (obr. 3) V roce 1848 byla Velká šance, spadající v té době pod správu olomouckého pevnostního velitelství, vyřazena jako zastaralý opevňovací systém.

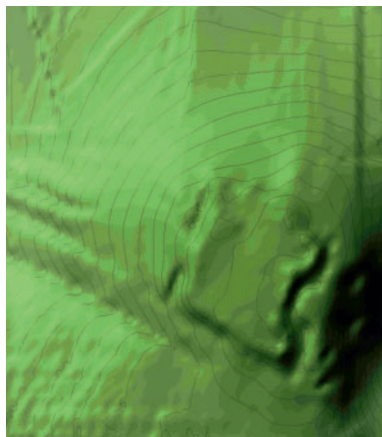
Na rozdíl od předchozích opevnění nám dosavadní stav výzkumu neumožňuje přesnější datování několika fortifikačních prvků, které se odlišují od většiny staveb v tomto hraničním území. Jedná se o samostatné redany umístěné pod vrcholy strategicky významných poloh Kempa a Dílek a reduty v Bukovci „Sušu“ pro které zatím nemáme oporu v písemných ani mapových materiálech.⁵⁴

Představu o celkovém množství vybudovaných opevnění nám poskytuje jejich zobrazení na starých mapách. Celkem bylo v různých časových obdobích zaznamenáno v prostoru slezsko-uhersko-polské hranice 18 fortifikačních staveb. Z tohoto počtu se podařilo terénním průzkumem zachytit relikty 8 fortifikací. (obr. 1)

Hlavním bodem obrany byla Velká šance v Mostech u Jablunkova, o které se rovněž dochovalo nejvíce písemných i mapových materiálů. Její vznik můžeme datovat k roku 1621. Během své existence prošla několika rozsáhlými přestavbami. Dochovaly se plány přestaveb z roku 1663, 1724 - 1729 a 1808 - 1810. S těmito přestavbami korespondují rovněž její zakreslení na starých mapách. Tato pevnost je jako jediný prvek systému opevnění zapsána do seznamu nemovitých kulturních památek.

Mnohem menší pozornost byla věnována ostatním zemním fortifikačním prvkům. Za hlavní zdroj informací o vzhledu a stavebním vývoji slouží především kartografické prameny. Důležité informace, především o jejich tvaru, rozměrech a lokalizaci v terénu, byly získány během terénního průzkumu.

V nejvyšším bodě Jablunkovského průsmyku u bývalé zemské cesty do Uher se dochovalo na katastru obce Svrčinovec (Slovensko) opevnění, tzv. Stará šance. Podle polohy bychom

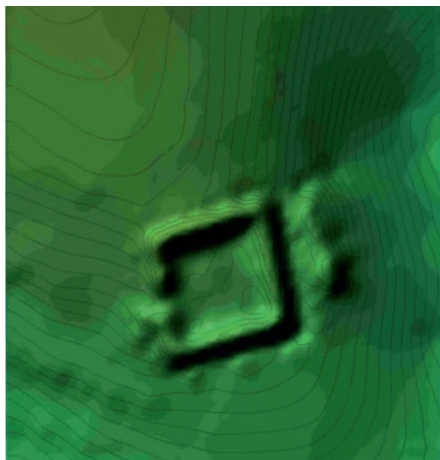

Obr. 5: Svrčinovec – Stará šance. Vrstevnicový plán a terénní model opevnění a svazků úvozových cest u opevnění. Zaměření: P. Bednár, Z. Poláková, M. Vojteček, AÚ SAV Nitra.

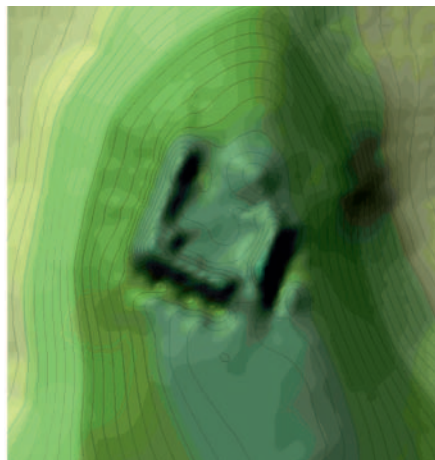
ji mohli ztotožnit s nejstarším vybudovaným opevněním zmiňovaným v písemných pramenech. (obr. 4) Dochované reliktu opevnění nejsou patrně pozůstatky nejstarší podoby pevnosti z roku 1578, ale spíše některé z jejich pozdějších přestaveb.⁵⁵ Opevnění má obdélníkový půdorys a na nejexponovanější, jihovýchodní straně je zesíleno dvěma půlbastiony, které tak vytvářejí rohovou hradbu. Terénním průzkumem a zaměřením AÚ SAV v Nitře bylo zjištěno, že pevnost překrývá několik zaniklých úvozových cest.⁵⁶ Jednalo by se tedy o nejstarší dochovaný relikt opevnění Jablunkovského průsmyku. Další ze zmíněných opevnění - tzv. Malá šance se nachází na protáhlém návrší Valy, nad soutokem Čadečky a Čierňanky (Čierne, Slovensko). První zmínky o vybudování šancí v tomto prostoru pochází z roku 1645. Na mapě z roku 1663 je toto návrší opevněno třemi samostatnými redutami. Na základě archivního materiálu víme, že k její přestavbě došlo v letech 1664 a 1673. Vzhled Malé šance po těchto přestavbách lze nalézt na mapě z roku 1703. Opevnění bylo tvořeno hvězdicovou pevností propojenou souvislým zemním valem se dvěma redutami. Rovněž pouze na základě mapových podkladů můžeme její poslední přestavbu zařadit do 60. let 18. století. Systém opevnění, který se táhne po hřebeni a svahu, se dochoval v délce přibližně 1 500 m. (obr. 5.) Tvoří jej hvězdicová pevnost na východním okraji, která je propojena s třemi předsunutými a strážními redutami zemním valem. Obrana zemního valu, na několika místech druhotně porušeného, byla zesílena trojúhelníkovými výběžky, tzv. redany. Čtvrtá reduta umístěná původně na jižním svahu se nedochovala. Předpokládá se rovněž nějaká forma vnitřní zástavby Malé šance, protože zde byly hojně nalézány fragmenty kachlů a keramiky.⁵⁷ Na rozdíl od ostatních, samostatných fortifikací, se jedná o liniové opevnění propojující několik fortifikačních prvků.

Nejčastěji používanou formou opevnění byla čtvercová nebo obdélníková reduta. Většina těchto drobných zemních prvků byla budována jako nestálá a obsazována pouze při hrozcím nebezpečí. Tyto reduty byly mezi hlavními body systému využity ke komunikačním účelům, kdy jednotlivé objekty mají mezi sebou (minimálně na jeden objekt) vizuální kontakt. Reduty umístěné v bezprostřední blízkosti hlavních bodů obrany sloužily pak jako jejich předsunutá (vorposten) a strážní (wachtposten) postavení. Strážní reduty byly budovány také u nově postavených cest.

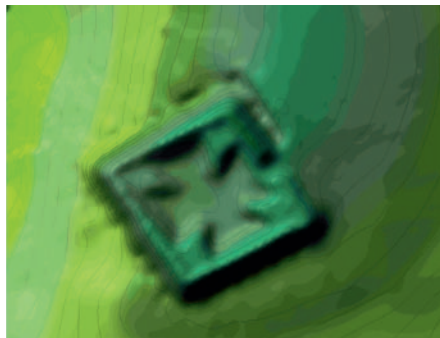
Hlavním pramenem pro jejich časové určení jsou již dříve zmiňované mapové podklady. Z celého množství samostatných redut se podařilo terénně podchytit dvě lokality. Reduta

Obr. 6: Dolina. Vrstevnicový plán a terénní model opevnění. Zaměření: P. Bednár, Z. Poláková, AÚ SAV Nitra, M. Krůl, Muzeum Těšínska, Český Těšín.

Obr. 7: Čadca – Milošová (Megoňky). Vrstevnicový plán a terénní model opevnění. Zaměření: P. Bednár, Z. Poláková, AÚ SAV Nitra.

Obr. 8: Bukovec „Suš“. Vrstevnicový plán a terénní model opevnění. Zaměření: P. Bednár, Z. Poláková, AÚ SAV Nitra, M. Krůl, Muzeum Těšínska, Český Těšín.

Obr. 9: Bukovec „Suš“. Letecký snímek (2008). Fotoarchiv NPÚ.

v poloze Dolina (Mosty u Jablunkova) (obr. 6) představuje jednoduché zemní čtvercové opevnění o rozměrech 25 x 25 m s dnes již málo zřetelným suchým příkopem. První prokazatelné zobrazení této reduty pochází z Wielandovy mapy z roku 1736. Je lokalizována na svahu nad současnou komunikací vedoucí na Slovensko, kde byla přibližně ve stejných místech v letech 1736 - 1799 budována nová císařská silnice. Tato lokalizace by poukazovala na strážní a ochrannou funkci reduty u této cesty. Nachází se rovněž na dohled nedaleké Velké šance.

Druhá reduta obdélníkového tvaru o rozměrech 28 x 25 m se zachovala v Megoňkách (Čadca-Milošová, Slovensko). (obr. 7) První znázornění této reduty pochází z map I. vojenského mapování Slezska z roku 1764. Jižní strana dochované reduty je porušena druhotnými zásahy, ale v jejím severovýchodním rohu se zachovala rampa. Nájezdové rampy ve všech rozích jsou zakresleny na mapě z roku 1808.⁵⁸ Také u této reduty, vybudované na mírném svahu nedaleko Velké šance, můžeme předpokládat strážní funkci jako

předsunutého postavení hlavní pevnosti, aby bylo zabráněno nekontrolovanému pronikání uherských poddaných do zakázaného pohraničního prostoru a příchozí do Slezska museli projít kolem Velké šance.

Zatímco u předchozích redut jsou známá vyobrazení na starých mapách, nejasná je situace u dobře zachované reduty v Bukovci v poloze „Suš“. (obr. 8, 9) Tato reduta o rozměrech 30 x 30 m má dochované nájezdové rampy ve všech rozích a na vnitřní straně východního valu je dobře patrný úzký ochoz. Svým umístěním na vrcholku nevysokého návrší nad komunikací vedoucí do Polska lze i zde usuzovat především na strážní a ochrannou funkci. Problematické je určení stáří reduty. Nejistá je její lokalizace na mapě z roku 1736 pod názvem Igel Schantz.⁵⁹ Spolehlivé zobrazení pochází až z map II. vojenského mapování (1836 - 1852), kdy však systém opevnění již neplnil svou funkci.⁶⁰

Fortifikačními prvky, které se svou formou i umístěním odlišují od většiny opevnění v tomto prostoru, představují redany na vrchu Kempa a Dílku v Bukovci. Na vrchu Kempa se dochovaly tři samostatné redany trojúhelníkového půdorysu s tlíní neopevněnou stranou směřující k vrcholu kopce. (obr. 10, 11). Redany, z nichž nejlépe dochovaný je centrální redan situovaný severozápadně, jsou v současné době hospodářskou činností porušeny. Vrch Kempa je situován nad komunikací vedoucími do Polska.

Analogický fortifikační prvek, avšak mnohem lépe dochovaný, se podařilo nalézt na nedalekém vrchu Dílek. Jedná se rovněž o zemní redan s příkopem, jehož délka křídla činí zhruba 50 m.

Použití stejného fortifikačního prvku na Kempě a Dílku a jejich shodná severozápadní orientace, stejně jako využití výrazných strategických poloh, by nasvědčovaly shodné

časové výstavbě. Jejich spolehlivé zakreslení pochází až z map II. vojenského mapování z let 1836 - 1852.60 Rámcově by bylo možné zařadit výstavbu opevnění do počátku 19. století nebo již do poslední třetiny 18. století.

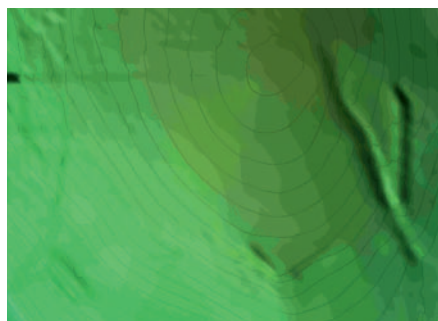
Na základě dosavadního stavu výzkumu pramenného a ikonografického materiálu a terénního průzkumu nelze vyvodit jednoznačné závěry ohledně stavebně-historického vývoje těchto fortifikačních prvků. Během aktivního využívání Jablunkovských šancí lze zachytit několik etap, ve kterých docházelo k výstavbě nebo opravám opevnění. Po vzniku nejstaršího opevnění v 16. století (1578) jsou dochovány zprávy o opevňovacích aktivitách v době třicetileté války a v období mezi 60. a poč. 80. let 17. století. Pro 18. století můžeme vymežit 20. - 30. léta a 60. - 70. léta, kdy jsou kartograficky doloženy nové výstavby a přestavby opevnění. Poslední opevňovací práce probíhají na daném území koncem 1. desetiletí 19. století.

Nejvíce informací, a to jak písemných tak mapových, se vztahuje k hlavnímu bodu obrany, který představuje Velká šance v Mostech u Jablunkova. V menší míře se dochovaly písemné zprávy o Malé šanci v Čiernom a době vzniku prvního opevnění, pozdější Staré šanci ve Svrčinovci. Vznik malých zemních fortifikačních prvků nelze na základě dosavadních poznatků přesněji datovat. Hlavní pramen k rámcovému časovému zařazení představuje výskyt jednotlivých objektů na dochovaných starých mapách. Nedostatek informací pak ztěžuje datování velmi dobře zachovaných opevnění v Bukovci, v poloze „Suš“, na Kempě a Dílku.

Ze všech pevnostních prvků můžeme za stálou pevnost považovat pouze Velkou šanci, ačkoliv rovněž i ostatní významnější body obrany (Malá šance, Stará šance, Volská šance) zřejmě disponovaly vnitřní zástavbou. Zbývající menší opevnění plnila svou funkci jako nestálá, která byla využívána především v dobách ohrožení.

Největší tvarovou různorodost vykazují Velká šance. V rámci jednotlivých přestaveb byly aplikovány nové fortifikační poznatky bastionového a klešťového systému. Většina opevnění byla vystavěna jako samostatné objekty. Výjimku tvořila Malá šance, která propojením několika fortifikačních prvků vytvářela liniový systém. Bylo zde využito několika prvků - hvězdicového opevnění, reduct, valu a redanů. Nejčastější fortifikační prvky použité při ochraně území představovaly reducta a redan, které byly přizpůsobené konfiguraci terénu. U většiny opevnění byla k ochraně využita palisáda a jako doplňková ochrana rozlehlého hraničního území byly hojně využívány záseky.

Systém novověkých opevnění na ochranu horských přechodů před vojenským a povstaleckým nebezpečím rozmístěný na slezsko-uhersko-polském pomezí představuje významný doklad fortifikačních prací realizovaných během několika staletí. Mírou zachovalosti umožňuje získat představu o vývoji fortifikačních prvků

Obr. 10: Bukovec, „Kempa“. Vrstevnicový plán a terénní model opevnění. Zaměření: P. Bednár, Z. Poláková, AÚ SAV Nitra, M. Krůl, Muzeum Těšínska, Český Těšín.

Obr. 11: Bukovec „Kempa“. Letecký snímek ústředního redanu (2008). Fotoarchiv NPÚ.

a jejich lokalizací způsob využití v konkrétním geografickém prostoru. Pro svůj význam si zaslouží zvýšenou pozornost a ochranu těch několika málo fortifikačních prvků, které se nám do dnešních dnů zachovaly.

Poznámky:

- ¹ Brožek, L.: Z literatury o jablunkovských šancích. Zprávy Okresního muzea v Českém Těšíně, 1955, č. 7, nestr.
- ² Schickfuss, J.: New Vermehrte schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung, dar innen Weyland H. Joach: Cuius der Arzney innen Grundt gelegen zo biss an das 1619 Jahr, da sich dero Oesterreichischen Wienerischen Linien Regierung ganz endet mit sehr vielen Nothwendigert Sachen vermehret unnd gebessert auch in Vier unterschedlich Bucher abgetheylet. Bresslau 1624, 3. kniha, 174–177, 239–240.
- ³ Lucae, F.: Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober- und Nider- Schlesien, welche in Sieben Haupt Theilen vorstellet alle Fürstenthümer und Herrschafften, mit ihren Ober-Regenten, Landes-Fürsten, Hofhaltungen, Stamm-Registern, Verwandtschafften, Herren und Adelichen Geschlechtern, Tituln, Wappen, Beschaffenheiten, Grentzen, Religionen, Schulen, Fruchtbarkeiten, Ströhmen, Bergen, Sitten, Manieren, Gewerben, und Maximen der alten und heutigen Inwohner: Sowol auch deren Verfassungen, Regierungs-Arten, Staata- und Justiz-Wesen, Reichthümer, Regalien, Kriegs- und Friedens-Händel, Veränderungen, Privilegien, Verträge, Bündnisse, Edicta, und dergleichen etc. Franckfurt am Mayn 1689, s. 667–668.
- ⁴ Šmerda, M.: Císař Josef II. na Těšínsku v roce 1766. Těšínsko, 2005, roč. 48, č. 3, s. 5–6.
- ⁵ Scherschnik, J. L.: Reise nach der Jablunkauer Schanze. Patriotische Tagesblatt 1803.
- ⁶ Kneifel, R.: Topographie des kaiserl. königl. Antheiles von Schlesien, Bd 1, T 2. Brünn 1804, s. 218–219.
- ⁷ Bretholz, B.: Neue Actenstücke zur Geschichte des Schwedenkrieges in Mahren und Schlesien. Die Befestigung und Vertheidigung des Jablunkauer Passes gegen Georg Rákoczy durch das Herzogthum Teschen in den Jahren 1642–1645. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1901, č. 1, s. 28–64.
- ⁸ Maywald, F.: Die Pässe der Westkarpathen unter besonderer Berücksichtigung der Passstrassen der Sandsteinzone. Die Passstrasse des Schlesisch-Ungarischen Granzgebirges. Mitteilungen des Beskidn-Vereines, 1906, č. 3, 4, 5, s. 24–35.
- ⁹ Klawitter, W.: Geschichte der schlesischen Festungen in vorpreussischer Zeit. Breslau 1941.
- ¹⁰ Popiołek, F.: Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim. Katowice 1939, s. 17–20; Popiołek, F.: Szańce Jabłonkowskie i ich znaczenie w dziejach Śląska Cieszyńskiego. Zwrot, 1951, roč. 3, č. 10, s. 8.
- ¹¹ Popiołek, F.: Historia osadnictwa ..., s. 20–23; Popiołek, F.: Mosty wieś beskidzka, w której rozpoczęła się druga wojna światowa. Zwrot, 1951, roč. 3, č. 1, s. 5–7.
- ¹² Macůrek, J.: Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století. K dějinám osídlení a hospodářsko-spoločenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy, Ostrava 1959; Macůrek, J.: Valašské osídlení na Kysucku–Čadecku a jeho souvislost s Těšínskem (v 16. a 17. století). Slezský sborník, 1954, roč. 52 (12), s. 34–102; Macůrek, J.: Z dějin obce Hřavý, Opava 1957.
- ¹³ Indra, B.: Stavba šanců v Jablunkovském průsmyku v roce 1663. Vlastivědné listy, 1978, č. 2, s. 20–23.
- ¹⁴ Kalus, J.; Žáček, R.: Twierdze i zespoły fortyfikacji na terenie Śląska czeskiego. In: Zabytki architektury obronnej w województwie Śląskim, Katowice 2002, s. 61–69.
- ¹⁵ Adamus, A.: O jablunkovském průsmyku a o vzniku Jablunkova. Černá země, 1925–1926, s. 213–218; Galicz, J.: Przełęcz Jabłonkowska i jej historyczne znaczenie. Beskid Śląski, 1932, č. 3, s. 23–31; Gaura, K.: Jablunkovské šance. Těšínsko, 1968, roč. 11, č. 1, s. 22–23; Havlíček, B.: Jablunkovské šance. Těšínsko, 1974, roč. 17, č. 2, s. 8–9; Niedoba, L.: Jablunkovské šance.

- VI. zpráva o činnosti Slezské muzejní společnosti v Orlové za rok 1932. Ostrava 1933, s. 3–9; Patzelt, H.: Die Geschichte des Jablunka–Passes. Mein Beskidenland, 1999, č. 2/3, s. 8; Poloczkowa, B.: Najważniejsza twierdza cieszyńska. In: Kalendarz cieszyński 1992, s. 37–45; Vochala J.: Slezští Chodové. In: Těšínský kalendář 1933, s. 190–191; Witrzens, J.: Der Jablunkapass. Silesia 18. 5. 1893; Zahradník, J.: Jablunkovské šance – bývalá největší pohraniční pevnost na slovenském pomezí. Moravkoslezský deník, 24. 6. 1933.
- ¹⁶ Bogdanowski, J.: Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte. PWN, Warszawa – Kraków 1996, tabulka č. 121.
- ¹⁷ Kupka, V.; Čtverák, V.; Durdík, T.; Lutovský, M.; Stehlík, E.: Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha 2002.
- ¹⁸ Biermann, G.: Geschichte des Herzogsthum Teschen, Karl Prochaska, Těšín 1863, s. 297–300; Grünhagen, C.: Geschichte Schlesiens, II. Friedrich Andreas Perthes, Gotha 1886, s. 207, 296; Sláma, F.: Vlastivědné putování po Slezsku. Obrazy národopisné, historické a kulturní z rakouského a pruského Slezska. J. Otto, Praha 1886, s. 215–216; Žáček, R.: Dějiny Slezska v datech. Libri, Praha 2004, s. 140, 178.
- ¹⁹ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance. Muzeum Těšínska, Český Těšín 2005.
- ²⁰ Korespondence Kargerera s Raschkem z roku 1941. Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Cieszyn, nepublikováno.
- ²¹ Kouřil, P.; Žáček, R.: Přehled výzkumů. AÚ ČAV, Brno 1985, s. 56.
- ²² Šedo, O.: Opevnenie s bastiónmi v Svrčinovci. In: Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 1976. Nitra 1977, s. 264–265.
- ²³ Ďurišová, M.: Prieskum na Kysuciach. In: Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 1993. Nitra 1995, s. 36–37.
- ²⁴ Tichánek, J. a kol.: Šlechtická sídla na Frýdecko–Místecku. Kopřivnice 2005; Tichánek, J.: Jablunkovské šance (k.ú. Mosty u Jablunkova) – zbytky renesančně–barokní pevnosti. In: Archeologie Moravy a Slezska. ČAS, Kopřivnice 2001, s. 145–152; Štěpánek, J. P.; Tichánek, J.: Malé šance u Javořinky (Kleine Schantze). In: Archeologie Moravy a Slezska. ČAS, Kopřivnice – Hulín – Frýdek – Místek – Havířov 2005, s. 49–57.
- ²⁵ Bednár, P.; Poláková, Z.; Vojteček, M.: Stav a perspektivy archeologického výskumu pevnostného systému jablunkovského priesmyku. In: „Šance – Valy Common Heritage“ Jablunkovské šance. RRA Kysuce, Žilina 2008, s. 12–19.
- ²⁶ Bechný, J.: Zeměpisný obraz československého Slezska. In: Slezsko. Matice slezská, Opava 1992, s. 14–15.
- ²⁷ Maywald, F.: Die Pässe der Westkarpatthen..., s. 25–30.
- ²⁸ Schickfuss, J.: Neu Vermehrte schlesische Chronica..., s. 174, 176–177; Žáček, R.: Dějiny Slezska v datech. Praha 2004, s. 136.
- ²⁹ Schickfuss, J.: Neu Vermehrte schlesische Chronica..., s. 239–240; Lucae, F.: Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten..., s. 667; Klawitter, W.: Geschichte der schlesischen Festungen..., s. 32.
- ³⁰ Kalus, J., Žáček, R.: Dějiny Slezska v datech, s. 68.
- ³¹ Popiołek, F.: Historia osadnictwa..., s. 23.
- ³² Maywald, F.: Die Pässe der Westkarpathen..., s. 30.
- ³³ Bretholz, B.: Neue Actenstücke..., s. 29–64.
- ³⁴ Klawitter, W.: Geschichte der schlesischen Festungen..., s. 33–34.
- ³⁵ Macůrek, J.: Valaši v západních Karpatech..., doplněk 42, s. 382–383.
- ³⁶ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 2.
- ³⁷ Macůrek, J.: Valaši v západních Karpatech..., doplněk 41, s. 379–381; Popiołek, F.: Historia osadnictwa..., s. 22–23.
- ³⁸ Zemský archiv v Opavě (ZAO), Fond Královský úřad Opava, inv. č. 533, sig. 9/32 a, karton 312; Indra, B.: Stavba šanců..., s. 21–22. Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkové šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 3.

- ³⁹ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 5, 6.
- ⁴⁰ Indra, B.: Stavba šanců..., s. 23.
- ⁴¹ Popiołek, F.: Historia osadnictwa..., s. 20.
- ⁴² Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 4, 11; I. vojenské mapování, mapový list 4; II. vojenské mapování, mapový list XIII/7 (<http://oldmaps.geolab.cz>).
- ⁴³ Klawitter, W.: Geschichte der schlesischen Festungen..., s. 130. Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 4.
- ⁴⁴ Štibraný, V.: Vzbura hornokysuckého ľudu roku 1703. Na okraj vzťahov s Tešínskom. Slezský Sborník, 1959, roč. 55, s. 349–358.
- ⁴⁵ Kalus, J.; Žáček, R.: Twierdze i zespoły fortyfikacji..., s. 65.
- ⁴⁶ ZAO, Fond Královský úřad Opava, inv. č. 532, sig. 9/31 h.
- ⁴⁷ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 8, 12–17, 22–25, 27–31, 35–37, 41.
- ⁴⁸ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 8, 14, 22.
- ⁴⁹ ZAO, Sbíрка map a plánů, inv. č. 68.
- ⁵⁰ Šmerda, M.: Císař Josef II..., s. 5–6.
- ⁵¹ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 20, 21.
- ⁵² I. vojenské mapování, mapový list č. 10 (<http://oldmaps.geolab.cz>).
- ⁵³ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 36–46.
- ⁵⁴ Nezmiňuje je Scherschnik (1803) ani Kneifel ve své Topografii (1804), což by mohlo ukazovat na jejich výstavbu v rámci posledních stavebních aktivit v letech 1808-1810.
- ⁵⁵ Využití bastionových fortifikačních prvků zakreslených na mapě z roku 1663 by nasvědčovalo, že by se mohlo jednat o relikty z přestavby v roce 1663, kdy byla za použití analogických prvků přestavěna Velká šance.
- ⁵⁶ Bednár, P.; Poláková, Z.; Vojteček, M.: Stav a perspektívy..., s. 16.
- ⁵⁷ Bednár, P.; Poláková, Z.; Vojteček, M.: Stav a perspektívy..., s. 19.
- ⁵⁸ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 34.
- ⁵⁹ Krůl, M.; Nováková, P.: Jablunkovské šance, obrazová příloha – I. Mapy a plány č. 7.
- ⁶⁰ II. vojenské mapování, mapový list XII/7 (<http://oldmaps.geolab.cz>).

IKONOGRAFIE DOBÝVÁNÍ LITOMĚŘIC Z ROKU 1640

Anna Drgáčová

Studium rytiny obléhání Litoměřic v roce 1640 Švédy¹ je součástí projektu „Obraz a realita. Bojiště třicetileté války v Čechách v díle M. Meriana“ (GAČR 404/06/0256, 2006 - 2008). Předmětem projektu jsou především vyobrazení publikovaná v dílech frankfurtského mědirytcce a nakladatele M. Meriana (1593 - 1650) v díle *Theatrum Europaeum* (svazky I - VI z let 1633 - 1663) a v díle *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (1650). Na základě kombinace metod studia pramenů ikonografických, kartografických, písemných i terénního studia se projekt snaží ověřovat věrohodnost zobrazení bojiště třicetileté války a pochopit způsoby zobrazování společenských událostí a krajin v 1. polovině 17. století.

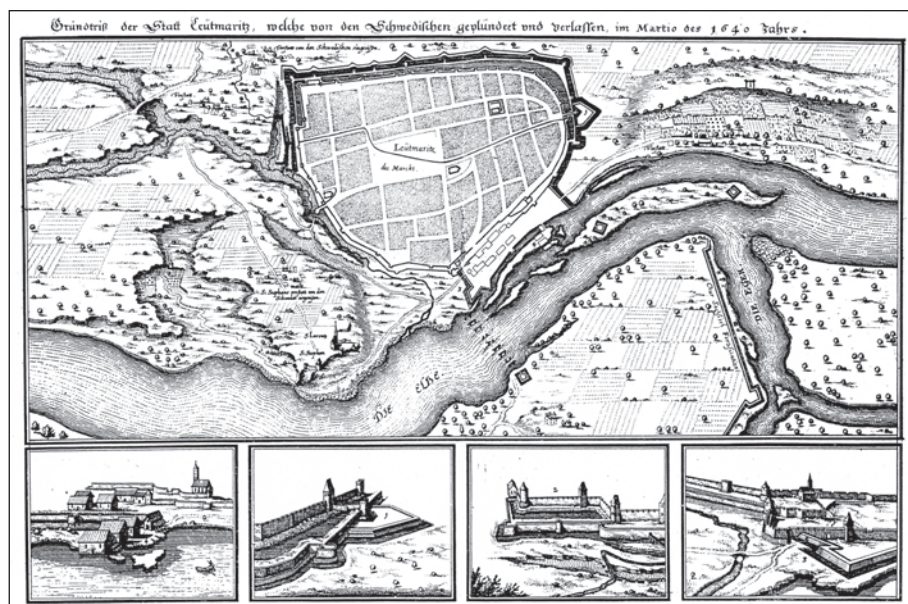
Švédové oblehli Litoměřice poprvé v roce 1634, kdy vypálili některá předměstí. Byli sice císařskými vojsky vyhnáni, avšak o pět let později se pod vedením generála Bannera vrátili a setrvali ve městě až do roku 1640. Zkoumaná rytina C. Capiho dokumentuje právě toto druhé švédské obléhání. V letech 1639 - 1640 Švédové Litoměřice i okolí značně poškodili. Ve městě švédská armáda poškodila kostely sv. Jana Křtitele a sv. Vojtěcha, zničila na 100 domů, pobořila litoměřická předměstí, vypálila čtyři městské mlýny, zničila provizorní most přes Labe (původní v roce 1631 spálilo saské vojsko) a řadu dalších objektů (cihelny, sady, vinice i s vinařskými lisami).² Rytinu obléhání Litoměřic jsme především srovnávali s mladšími kartografickými prameny: mapou I. vojenského mapování (1765 - 1785);³ s katastrální mapou Johana Glockspergera z roku 1723;⁴ s mapou stabilního katastru (1817 - 1858); se současným plánem města z roku 2007 a s vlastními rekonstrukčními mapami a modely.⁵

Obecně lze říci, že půdorys města je na všech zmíněných vyobrazeních zachycen tak, jak je tomu v realitě (jak vypovídá současná mapa i terénní studie). Stejně tak nás o této skutečnosti informují i rekonstrukční mapy a modely. Zástavba kopíruje umístění hradebních zdí, a to jak z období středověku, tak i z období třicetileté války. Zachycení Dómského pahorku, který dnes je již součástí městské zástavby, je u těchto pramenů stejně věrné a nedochází ani zde k výrazným odchylkám. Problematičtější situaci bychom mohli nalézt především v rozmístění ostrovů (Písečného a Střeleckého), které se u jednotlivých plánů liší. Dá se říci, že se spolu neshodují ani dva z nich. Na mapě I. vojenského mapování se vyskytuje celkem šest ostrovů, z čehož se dá usoudit, že reálné je pouze umístění jednoho z nich, jehož cíp probíhá pod dnešním Tyršovým mostem. Tato mapa také zachycuje tok Staré Ohře. Položení koryta by se dalo označit za poměrně věrné. Na Glockspergerově katastrální mapě můžeme pozorovat ostrovů celkem pět. Jeden z nich se sice nachází na místě dnešního Střeleckého ostrova, ale není jisté, do jaké míry je ostrov totožný. Dobrým vodítkem u plánu z roku 1640 je umístění vojenských staveb z období třicetileté války, které ovšem pozdější mapy nezachycují, čímž nám téměř znemožňují určení jednotlivých ostrovů. Ve skutečnosti se v nejbližším okolí labského mostu u města Litoměřice nachází pouze zmíněné dva ostrovy, a tak umístění většího počtu na jednotlivých mapách práci identifikace výrazně ztěžuje. Stejná situace je u mapy stabilního katastru, která se ale z těchto zmíněných pramenů nejvíce přibližuje realitě. Zajímavé je, že umístění labského (dnes Tyršova) mostu je na všech zmíněných mapách a plánech věrohodné. O to víc je nepochopitelné, jak mohlo dojít k takovým nepřesnostem u rozmístění ostrovů.

Plán Litoměřic císařského inženýra Carla Capiho představuje specifický druh zobrazení batailistických scén. Jedná se o poměrně strohou kompozici, jejímž těžištěm je půdorysný plán města zasazený do velmi schématicky pojaté krajiny, již dominuje řečiště Labe. Spodní část rytiny vyplňuje série čtyř plasticky pojatých detailů města a jeho nejbližšího okolí.

Půdorys města redukoval autor na prosté schéma jednotlivých bloků zástavby a uliční sítě. Dopustil se přitom nemalého zkreslení a to převážně v části ležící jihozápadně od hlavního náměstí. Daleko lépe je zde zobrazeno městské opevnění, které ovšem kopíruje chybně zachycenou městskou zástavbu, a tak se i zde tedy setkáme s určitými nepřesnostmi. Velmi dobře ztvárněna je starší středověká fortifikace i nové prvky pocházející z období třicetileté války. Původní opevnění města pochází z 1. poloviny 13. století. Z dochovaných zpráv víme, že na západní straně začínala hradba u dominikánského kláštera, tj. nad svahem Pokratického potoka, odtud vedla k farnímu kostelu. Kostel Věch svatých tvořil zesilující prvek celého opevnění v jeho jihovýchodní části. Dále se hradební zeď stáčela na sever k západní straně minoritského kláštera (ten se nacházel v prostoru parkánu). Tato hradba byla 1,8 m široká a její výška sahala až k 9 m. Její součástí byly válcové věže. Před hlavní hradbou byl vystavěn široký parkán (přibližně 18 m) a před ním se nacházel příkop až 5 m hluboký. V polovině 14. století byla hradba rozšířena, doplněna hranolovými věžemi a novými branami. Z těchto bran se do současné doby dochovaly Ostrovská brána (nynější Jezuitská ulice), Dlouhá brána (Dlouhá ulice) a Cínařská, později nazývána Nová (Novobranská ulice). Opevnění ze 17. století kopírovalo přibližně úsek města vymezený dnešní ulicí Na Valech, Mezibraní, na jihovýchodní straně zachované Parkány Josefa Rízala a na západě oblast mezi ulicí Krajskou a Křížovou.

V letech 1639 - 1640 byly vybudovány na Střeleckém ostrově dvě reduty a další redutou bylo opevněno i předpolí mostu. Všechny zmíněné objekty můžeme na plánu města bez problému identifikovat. Rozmístění redut na Střeleckém ostrově a v předpolí labského mostu však mladší kartografické prameny nezachycují. Proto je obtížné určit, do jaké míry jejich zakreslení odpovídalo realitě.

Obr. 1: Litoměřice v roce 1640 na rytině Carla Capiho.

Na základě srovnání s mladšími kartografickými prameny můžeme posoudit věrohodnost zobrazení vodních toků. Jedná se především o řeku Labe, soutok Labe s Ohří a Pokratický potok, v období novověku protékající západně od města. Dnes je potok již pohlcen městskou zástavbou. V 2. polovině 18. století došlo v souvislosti s výstavbou pevnosti Terežín k přeložení koryta řeky Ohře.⁶ Ve vzdálenosti 4 km od ústí do Labe byla řeka rozdělena do dvou ramen, z nichž západní, tzv. Nová Ohře se stala postupně hlavním řečištěm. Na Cappiho plánu je zobrazen pouze tok Staré Ohře. Na základě srovnání se staršími mapovými prameny můžeme konstatovat, že se autor přidržel skutečnosti. Dodržel i přibližnou vzdálenost soutoku od nynějšího Tyršova mostu. Poloha Střeleckého ostrova, dobře identifikovatelného díky dvěma zobrazeným redutám, je však výrazně zkreslena. Ostrov leží u východní strany Tyršova mostu a jeho západní cíp probíhá přímo pod ním. Na Cappiho plánu je ovšem Střelecký ostrov výrazně posunut východním směrem, čímž dosahuje až na úroveň soutoku Labe s Ohří. Na skutečném místě ostrova je zobrazen jiný ostrov. S největší pravděpodobností by se mohlo jednat o ostrov Písečný, ležící ovšem ve skutečnosti u západní strany mostu.

Na základě studia mladších kartografických pramenů i terénního pozorování můžeme předpokládat, že Cappiho plán obléhání Litoměřic byl zhotoven na základě pozorování přinejmenším ze tří pozorovacích stanovišť. Zobrazení sice působí dojmem, jako by bylo zachyceno z jižní strany, ovšem na této straně od města se nachází pouze rovinný povrch bez větších vyvýšenin. Je tedy nutné hledat jiné možnosti. V úvahu by připadala tzv. Mostná hora, nacházející se dnes již v severovýchodní části města. Avšak její výška neumožňuje potřebný výhled na město a jeho blízké okolí. Hlavním bodem, z něhož byl plán zhotoven, je pravděpodobně vrch Radobýl, ležící západním směrem ve vzdálenosti přibližně 3 km od centra města. Z nadmořské výšky 398 m nabízí velice dobrý pohled na město. Jsou odtud vidět zákruty řeky Labe, Písečný i Střelecký ostrov a také Tyršův most, který řeku přetíná. Stejně tak je možné spatřit veškeré sakrální stavby, které se ve městě nacházejí. Dalším bodem, odkud mohlo být město pro potřeby plánu pozorováno je vrch Bídnice (361 m n. m.). Nachází se asi 2 km severozápadně od Litoměřic a asi 1 km severně od sousedního vrchu Radobýl. Třetím bodem, kterého pravděpodobně autor využil, je pak Bílá hora (282 m n. m.) na východní straně od města.

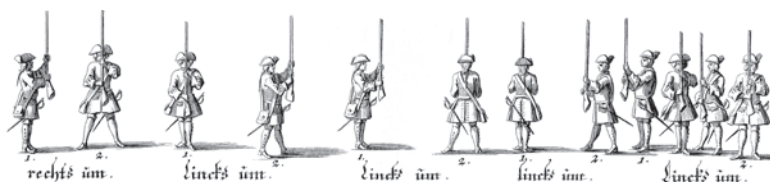
Spodní část rytiny vyplňují čtyři detailní kompozice. Na první je zachycen mlýn a opevnění v předpolí kostela sv. Vavřince. Další je detailní zobrazení Dlouhé brány a jejího okolí. Třetí pole obsahuje nový královský hrad včetně akvaduktu a poslední pole ukazuje předbraní Mostecké brány a kostela Panny Marie s dolní částí Pokratického potoka.⁷

Autor na všech svých plánech českých měst postupuje při jejich zachycení podle stejného principu. Všechna jeho díla jsou dosti strohými nákresey a zachycení některých prvků (většinou důležitých) je zkresleno a dochází tak, v porovnání s realitou, k dosti velkým odchylkám od skutečnosti. Mluvíme zde hlavně o plánech, které obsahuje dílo *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (1650). Jedná se konkrétně o plány těchto měst: Kolín, Brandýs nad Labem, Hradec Králové a Chlumec nad Cidlinou. Cappiho plány nejsou ani umělecká díla, ani dokumenty určitých událostí. Jedná se v první řadě o technické nákresey městských a polních opevnění. Pozoruhodné je proto, že v případě zobrazení Litoměřic se rytina poměrně značně odchyluje od historické reality. U některých prvků rytiny se lze domnívat, že se v průběhu doby mohly proměnit (např. řečiště Ohře), ovšem u jiných se k této variantě nelze přiklonit (např. půdorys města). Technické možnosti zobrazování krajiny byly v 1. polovině 17. století ještě na velmi nízké úrovni. Ke zkreslení půdorysu města došlo s největší pravděpodobností v důsledku nepřesné kombinace náčrtů pořízených z jednotlivých pozorovacích bodů. Dále je třeba zohlednit předpokládaný účel, pro jaký byl plán zhotoven.⁸

Je zcela evidentní, že autor podřídil celkový charakter kompozice snaze o přednostní dokumentaci fortifikačních prvků. Všechny ostatní prvky mimo fortifikačních objektů autor zjevně záměrně podcenil. Otevřenou otázkou také zůstává, zda Carlo Cappelini opravdu vycházel pouze z vlastního terénního pozorování nebo dílčí prvky rytiny přebíral od jiných autorů.

Poznámky:

- ¹ Merian, M.: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt nad Mohanem 1650 (rozměry plánu 32,4 × 20,5 cm).
- ² Kuča, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, III. díl. Libri, Praha 1998, s. 521 - 553.
- ³ Litoměřice. *Historický atlas měst ČR*, sv. 1. Historický ústav AV ČR, Praha 1996 (mapový list č. 7).
- ⁴ Litoměřice. *Historický atlas měst ČR* (mapový list č. 4).
- ⁵ Model barokní podoby města Litoměřic - ideální rekonstrukce z roku 1986, Model barokní podoby města - pohled od severovýchodu (Litoměřice. *Historický atlas měst ČR*), rekonstrukční mapa J. Macka (Kuča, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, III. díl).
- ⁶ Semotanová, E.: *Historická geografie českých zemí*. FF UK, Praha 1998, s. 109–111.
- ⁷ Kuča, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, III. díl, s. 521–553.
- ⁸ Altová, B.; Matoušek, V.: *Hledání evropské krajiny v historii, dějinách umění a v archeologii*, v tisku.

NOVOVĚKÉ VOJENSKÉ TÁBORY NA JIČÍNSKU

Eva Ulrychová

I Jičínsko bylo v novověku krajinou procházenou a obsazovanou vojsky válčících států. Stalo se i místem vojenských operací zejména ve dvou obdobích: Po smrti vévody Albrechta z Valdštejna 25. 2. 1634 byla do té doby chráněná a hospodářsky prosperující krajina cílem armád obou válčících stran, které zde i zimovaly a celoročně využívaly všech přírodních i lidských zdrojů pro své potřeby. Ještě na počátku 18. století bylo Jičínsko tak zdevastované, že vrchnost nemohla ukládat nepočetným poddaným daně a jen výjimečně požadovala robotu.

Druhým válečným obdobím bylo léto roku 1866, kdy se před Jičínem 29. června odehrála z rakouské strany neplánovaná bitva prusko-rakouské války. Z obou období jsou v terénu zachovány různé památky - pomníky a pohřebiště padlých z roku 1866 a zemní opevnění z období třicetileté války. Na bojišti z roku 1866 je stále nacházena výzbroj, munice a drobné kovové artefakty z výstroje vojáků.¹ Dosud objevená a zachovaná zemní opevnění v Češově a u Markvartic lze velmi pravděpodobně datovat do mladšího úseku třicetileté války (1634 - 1648), opevněnou polohu u Važic do raného novověku - tedy do začátku 16. století.

Fortifikace Češov

Údaje k osídlení češovské tabule a zde zachované fortifikaci včetně všech nadzemních objektů byly publikovány.² Jednotlivé nemovité památky (fortifikace, obdélné plošiny, mohylová pohřebiště) byly postupně budovány na strategicky významném místě - na vrcholové partii češovské tabule, odkud je mimořádný rozhled až k 35 km vzdáleným horám a do rovin Polabí. Pedologické, hydrologické a přírodní podmínky místa umožnily intenzivní osídlení ve všech pravěkých obdobích počínaje nositeli kultury s keramikou lineární.³

Jako pravěkou nelze interpretovat východní část hradiště Češov. Jako obdélná opevněná část hradiště zvaná v současnosti „V hradištích“ je zachycena již na vojenské mapě z roku 1781. Její obvod tvoří vnější oblouková fortifikace (č. 1, příloha 1, 2). V terénu je zřetelné její připojení k druhé (obloukovité) linii opevnění hradiště a přes příkop vyhloubený podél jejího vnějšího obvodu. Vnější oblouková fortifikace (č. 1) nerespektuje severní i východní klešovitou bránu pravěkého a slovanského hradiště, naopak hradiště zcela uzavírá ze severní a východní strany a ohrazuje další území. Podél celé její délky byl vyhlouben příkop zachovaný v současnosti do hloubky 2,2 - 3,2 m. Výška fortifikace ze dna příkopu na vrchol valu je 8,5 m.

Plocha zvaná „V hradištích“ (ppč. 755) byla ohrazena i proto, že dosud opevněná vnitřní plocha hradiště neposkytovala dostatek vhodného místa pro vojsko. Jihovýchodní a severozápadní čtvrtina vnitřní plochy pravěkého/ slovanského hradiště je i v současnosti téměř trvale zamokřena až zaplavena, zbylé části byly ve středověku a novověku využívány jako pole. Voda byla nejspíš příčinou sesuvu vnějšího svahu jižního valu v jeho střední části. Ke snížení tlaku vody v těchto místech bylo odkopáno zakončení nejkratší obloukovité linie připojené k jižní obvodové hradbě.

Podél severního úseku vnější obloukovité linie protékala voda z pramenů vyvěrajících severozápadně u hradiště a z části odtěžené plochy severně od ní. Přehrazením mělkého koryta vznikl rybník, jehož hráz zřetelně jiných proporcí je zachována severně od vnější

Obr. 1: Hradiště Češov (okr. Jičín, k. ú. Češov, Slavhostice). ZM 1:10 000 13-21-06, zakres východní části fortifikace, mohyl a redut. Popisky: ■ reduty, ☆ mohylové hroby

Obr. 2: Hradiště Češov (okr. Jičín). Východní část fortifikace a plocha -A-, „V hradištích“ 2. 11. 2000.

obloukovité linie. Od zaniklého rybníka směrem k severu je svažité část pole zvána „V hrobích“. Fortifikační vymezená plocha 10,904 ha je mírně skloněná k severovýchodu. V současnosti je polem, jižní část je zatravněná.

Zřetelnou přístavbou ke střední části objektu je západní část fortifikace - poloha zvaná Prasečí rynek (obr. 1). Opevněním tvaru hrotitého výběžku (ppč. 768) bylo opevněno prameniště vody. Val a příkop této části objektu je zřetelně připojený k západnímu valu pravěkého/ slovanského hradiště. Kromě valu a příkopu podél jeho vnějšího obvodu

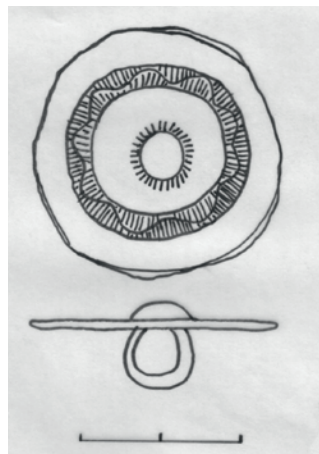
byl další příkop vyhlouben po vnitřním obvodu této opevněné plochy. Vodou a snad i úmyslně byla snesena část severního úseku fortifikace.

Obdélné náspy/reduty

Reduty byly postaveny tři a byly úhlopříčně řazeny na nejvyšším místě češovské tabule (302 - 308 m n.m.) mimo opevněnou plochu ve směru severozápad-jihovýchod (obr 1). 1. První obdélná plošina/ reduta (delší osa západ-východ) byla dokumentována při letecké prospekci. V okraji pole západně u silnice Česov-Slavhostice (ppč. 188/2, k. ú. Slavhostice) byla viditelná zelenými pásy vegetace jako obdélný objekt se střední příčkovou šířkou přibližně 55 m. Východní část objektu byla nejspíš zničena stavbou silnice. 2. Druhá reduta je zachována zčásti (ppč. 188/2, k. ú. Slavhostice) Její severní polovina je rozoraná, zbylý obvod je porostlý stromy. Při letecké prospekci byl dokumentován příkop podél jejího severního obvodu a střední tmavá příčka směru západ - východ. Pozemní prospekci byly objeveny prohlubně po odebrání hlíny v okolí objektu. K jižní straně reduty byla nasypána rampa plochy přibližně 4 x 4,5 m. Jižní obvod reduty měří 155 m, k východu se zužuje z přibližně 45 m na 36 m. Mělký příkop je zachován i podél jižní části východní strany hloubky až 1,3 m. Vrcholová plocha reduty (0,6 ha) je po západním a východním obvodu převýšena o 0,2 - 0,3 m, jsou na ní patrné mělké prohlubně.

3. Třetí reduta je zachována bez poškození na ploše 122,5 x 65 m (ppč. 195/1, k. ú. Slavhostice). Obvod vrcholové plochy (0,7 ha) je zvýšen po Z, S a V obvodu o 0,3-0,5 m. Reduta se k východu zužuje na přibližně 43 m. Příkop až 1m hluboký a široký až 3,5 m různého průběhu chybí podél J obvodu reduty. Z jihu byla nasypána rampa délky 37,5 m zužující se od jihu ze 13,5 m na 7,5 m u reduty. Okolo rampy jsou rozsáhlé sníženiny na ploše přibližně 54 x 38 m. Velmi dobrý stav objektu předpokládá armaturu.

Movité nálezy: V roce 1999 byl přibližně ve středu orané plochy „V hradištích“ nalezen kovový knoflík (obr. 3). Litá a roztepaná přibližně kruhová ploška měří 28 x 26 mm. Střed knoflíku tvoří vypouklina obklopená kolmými krátkými rýhami. Dalším výzdobným prvkem je kruhová výseč s oblou klikatkou a drobnými rýhami kolem ní-stejnými jako kolem středové vypukliny. Zbylý obvodový pás vrchní strany knoflíku je nerovný, ale ohlazený. Obvod knoflíku byl ukončen mělkou obvodovou rýhou, která na několika místech chybí - obvod knoflíku je olámaný. Ve středu spodní plochy je přibližně kruhové očko průměru 5 mm (včetně kovu). Spodní plocha je nerovná s plošně otřenými vesměs lineárními rýhami a nerovnostmi po lití.

Obr. 3: Hradiště Češov (okr. Jičín).
Kovový knoflík z polohy „V hradištích“.

V Radkyni u Nové Paky přibližně v roce 1888 našel Jan Kuhn, rolník v Radkyni, při kopání pařezů v lese Odboži nad vsí Bělá u Pecky 2 zlaté mince údajně s nápisem Gustav Adolf, tedy švédské z dob třicetileté války. V době nálezů byly obě mince uloženy do muzea v Nové Pace.⁴ Mince nejsou zachovány.

Postup prací při stavbě fortifikace a obdélných násypů - redut

Fortifikace postavená na češovské tabuli vznikla navršením 494 200 m³ zeminy při ev. použití dalších materiálů.⁵ Zemina byla brána z bezprostředního okolí budovaných objektů. Nejvýraznější snížení terénu je patrné podél severní části vnější (1.) obloukovité linie. Půdní mapa zde vymezuje zřetelný pás hlinitojílovité často zamokřené půdy na rozdíl od sprašových

Obr. 4-5: Hradiště Češov (okr. Jičín). Střední obloukovitá linie po odlesnění 10. 4. 1999 a s vegetací 3. 7. 2001.

půd polí severně odtud ke vsi Češov. Při letecké prospekci v letech 1999 - 2001 byl dokumentován postup vegetace na odlesněném úseku 2. (střední) obloukovité linie. Tři barevně odlišné pásy vegetace odpovídají třem druhům rostlin nejnižšího bylinného patra s různými nároky na půdní pokryv stanoviště, tj. ornici, podorničím a hlinito-jílovitou až jílovitou zeminou (obr. 4, 5). Podél severního zaniklého úseku vnější obloukovité fortifikace se nacházel rybník, z něhož je zachována rybniční hráz (recentním vstupem oddělený násep severně od zakončení 1. obloukovité linie). Důvodem jeho vzniku mohlo být i odtěžení zeminy na stavbu opevnění a současně zachycení potřebné vody přitékající od západu. Další stopy po zvětšování vnější obloukovité linie jsou patrné na příkopu vyhloubeném podél této fortifikace. Zejména jižní a východní úsek příkopu má zřetelně klikatý průběh a různý profil své spodní části po různém záběru ubírané zeminy (obr. 6).

Obr. 6: Češov (okr. Jičín). Příkop podél východní části jižní obvodové fortifikace.

Všechny tři reduty byly zbudovány v místech mohylového pohřebiště. Mohylové hroby jsou zachovány jižně od jižního obvodového valu, dále mezi oběma redutami a jižně od třetí z nich. V roce 1965 bylo ještě 5 mohylových hrobů respektováno železniční cukrovarnickou drázkou Češov-Kopidlno jižně u zaniklé reduty. Násypy mohylových hrobů byly v místě stavby využitelným materiálem. Při stavbě redut byly zhotovovány košatiny, do nichž byla nasypávána zemina. Tato košatina byla v podobě středové tmavé linie zachycena na leteckém snímku středem delší osy reduty č. 2 (obr. 7). V bezprostředním okolí jižně u reduty č. 3 jsou zachovány plošně rozsáhlé sníženiny po vytěžení zemině.

Obr. 7: Slavhostice (okr. Jičín). Reduta č. 2 zčásti rozoraná. Ve středu objektu tmavohnědá linie.

Doklady zvětšování jižní obvodové hradby a obloukovité linie č. 2 hradiště v období třicetileté války jsou movité archeologické nálezy: bronzové karolinské kování opasku z 1. třetiny 9. století nalezené údajně na povrchu severního úseku vnitřního severního valu (Nálezová zpráva Archivu NZ Archeologického ústavu AV ČR v Praze, dále jen NZ, čj. 8330/1999) a železný novověký srp rovněž z těchto míst (NZ čj. 9839/2005), keramika

střední doby hradištní z povrchu severní klešťové brány,⁶ z povrchu jižní obvodové fortifikace⁷ a z fortifikace tzv. Prasečího rynku či povrchu ramen východní klešťové brány.⁸ V hmotě valů bylo po sesuvech částí jejich hmoty nalezeno i několik kamenných broušených nástrojů (M Jičín. sbírka Češov čí. 18, 19, 93, 108, 115, 126, 127, 146, 155, 156, 161, 162, 164, 174, 196, 308).

Tyto archeologické nálezy potvrzují přispívání fortifikace pravěkého a slovanského hradiště zeminou spolu s nejmladším z nich - novověkým srpem - a stavbu vnější obloukovité linie v novověku.⁹

Markvartice

Nepravidelně obdélný valový objekt je zčásti zachován v jižním okraji katastrálního území Markvartice na mírném jihovýchodním svahu poblíž polní cesty, zaniklé vodoteče a rybníka. Čtyřmi valy a příkopy uzavřený objekt byl postaven na jedné z plošin markvartické tabule (340 - 344 m n. m., příloha 10, 11) a je znám pod názvy „Šance“ nebo Žižkovy šance“, od 18. století je považován i za švédský vojenský tábor.¹⁰ Týž autor uvádí zatím neověřenou informaci o tom, že jičíňští jezuité (Bohuslav Balbín) viděli tento tábor v roce 1642 z hradu Velíš. Z místa jsou na dohled místa vzdálená přibližně 15-20 km včetně zříceniny hradu Velíš.

Celý objekt zaujímá necelě 3 ha, jeho obvod tvoří fortifikace tvořená valem a příkopem. Fortifikace se směrem k jihovýchodu sbíhá a zužuje vnitřní plochu velikosti 2,4 ha (ppč. 460). Včetně fortifikace měřil západní obvod 138 m, severní 170 m, východní 140 m a jižní 175 m (fortifikace ppč. 461, 462, 474, 477).

Zjišťovací archeologický výzkum v místě byl prováděn v letech 1969 - 1970 a 1972. Při něm bylo objeveno a prokopáno celkem 18 objektů sídliště z mladší doby laténské datovaného mezi lety 80 - 50 př. n. l.¹¹ V sondě přes východní úsek fortifikace překrývala laténskou situaci 50 cm mocná jílovitá šedá vrstva, povrch terénu mladším úsekem laténské obdoby. Při rozvážení valů v 18. a 19. století byly nacházeny a vybírány kameny.¹²

Současný stav: Z objektu je zachována pouze jižní a severní část fortifikace. V roce 1974 byl totiž západní a východní úsek opevnění odtěžen a objekt byl od západu k východu proorán. Jižní val je vysoký necelých 3,5 m, příkop podél něho hluboký 0,8 - 1,0 m. Severní val je vysoký přibližně 0,7 - 0,9 m, příkop je zaplněn orníci. Na leteckých snímcích jsou kromě zaniklých částí fortifikace opakovaně patrné (zejména jihovýchodně od objektu) obdélné a bodové objekty, nejspíš další části laténské sídliště. Střepy nádob z mladší doby laténské jsou běžně nalézány na povrchu vnitřní části objektu a na poli východně od něho (obr. 8, 10, 11).

R. Křivánek z ArÚ Praha provedl v červenci a srpnu 2000 plošný geofyzikální výzkum uvnitř i vně objektu. Anomálie ukázaly ornici zaplněný západní a východní příkop,

Obr. 8: Markvartice (okr. Jičín). Čtyřúhelníkové valy. Současný stav objektu 14. 4. 2008.

Obr. 9: Važice/Bystrice (okr. Jičín). Opevněná poloha od jihovýchodu 16. 9. 1996.

Obr. 10: Markvartice (okr. Jičín). Čtyřúhelníkové valy. Současný stav objektu 14. 4. 2008.

Obr. 11: Markvartice (okr. Jičín). Čtyřúhelníkové valy. Současný stav objektu 14. 4. 2008.

přerušení-vstup (?) do objektu v jižní fortifikaci, v SV (?) části vnitřní plochy další mělké ohrazení a několik anomálií s nálezem strusky. Při výzkumu byla nalezena laténská a novověká keramika a železa.¹³ Tímto způsobem výzkumu by měl být zdokumentován i pás pozemku podél valů se změněným půdním horizontem, ze kterého byla sebrána zemina včetně movitých archeologických nálezů, jež by umožnily dataci post quem. Podle vzhledu, podobnosti s jinými objekty v Čechách, terénní situace i podle tradovaného určení se velmi pravděpodobně jedná o novověký vojenský tábor z mladšího úseku třicetileté války. Důvod stavby v těchto místech mohl být jen vojenský.

Važice/Bystřice

Nápadný kapkovitý útvar směřující hrotem plochy k severozápadu k údolí Hřmenínského potoka byl dokumentován při letecké prospekci 31. 10. 1993. Jeho strategická poloha nad křižovatkou cest mezi Sobotkou, Libání a Kopidlnem a nad soutokem několika potoků je v regionu zcela výjimečná (nadmořská výška 280 - 301 m n. m.). Asi 200 m severně směrem k obci Hřmenín je zachováno ostrožné hradiště lidu popelnicových polí mladší/pozdní doby bronzové Sedliště/Hřmenín a polykulturní lokalita Hřmenín-Paličkovo pole. Popisovaný objekt položený z poloviny na hranici obou katastrů byl ve starší vlastivědné literatuře považován za tzv. druhé hřmenínské hradiště (obr. 9). Při průchodu údolím Bystřického potoka a uvedenou křižovatkou cest a vodotečí není objekt příliš patrný. Do všech tří měst-Sobotky, Libáně a Kopidlna (i do Jičína) je vzdálenost mezi 6 a 12 km.

Při parcelaci pozemků na rozhraní katastrů Važice a Bystřice byla před rokem 1842 respektována existující fortifikace. Ta je v současnosti patrná jen na části obvodu opevněné polohy. Její vnitřní osy měří přibližně 320 x 200 m a zaujímá necelých 5 ha. Severní obvod opevněné polohy je tvořen příkopem hlubokým až 6 m ústícím volně do údolí (ppč. 699, 709 k. ú. Važice, ppč. 809/1 k. ú. Bystřice). Příkop je patrný v délce téměř 200 m, v současnosti je zachován úsek délky přibližně 80 m. Zbýlá východní část příkopu je zavážena odpadem a zaplňována orníci z pole, od kterého byl objekt vyhloubením příkopu oddělen. Převýšení severního obvodu vnitřní plochy náspem nebylo zatím pozorováno. Jihozápadní a jižní obvod objektu je tvořen nasypáním valem patrným v délce přibližně 100 m, v dalším úseku délky přibližně 80 m ve vzrostlých stromcích lesní školky je zachován souběžný velmi mělký příkop. Násep mohl být zbudován ze zeminy vytěžené ze severního příkopu (ppč. 700, 705). V těchto místech lze předpokládat vstup po mírnějším svahu z údolí Bystřického potoka. Tato část fortifikace se posouvá do údolí, vnitřní plocha je každoročně oraným polem. Východní obloukovitý obvod opevněné polohy byl zjištěn 4. 1. 1997 při větru a právě napadlém a větrem sněhu. Větrm byl sfoukán sníh z rozoraného valu výšky asi 10 cm

a přemístěn východně podél něho na zeminou zaplněný příkop. Šířka pozorovatelné zaniklé fortifikace byla odhadnuta na nejméně 6 m. Na mapě stabilního katastru z roku 1842 je východní obvod objektu vyznačen samostatnou pozemkovou parcelou.

Na vnitřní ploše (ppč. 708/1 k. ú. Važice, ppč. 810/1 k. ú. Bystřice) byl proveden opakovaný sběr. Nálezem byly soubory drobných střepů mladší či piše pozdní doby bronzové, tzv. červené novopacké zboží a hnědá keramika závěru 15. a první poloviny 16. století při absenci glazovaného hrncířského zboží 16. století.

Tato opevněná poloha působí svým vzhledem jako jednorázově zbudovaný objekt, který byl užíván jen krátkodobě. Není o něm žádná písemná zpráva a v žádné regionální archeologické sbírce z něj není uložen žádný nálezy.

Pro jeho dataci byly prověřeny písemné zprávy o vojenských střetnutích a pohybech ozbrojených oddílů v regionu. Podle archeologických nálezů z jeho vnitřní plochy a podle polohy v krajině jej lze nejspíš považovat za tábor Jiříka Kopidlanského, který v roce 1506 - 1508 vedl soukromou válku s měšťany Starého Města Pražského pomocí najatých ozbrojenců.¹⁴ Opevněná poloha je totiž umístěna v bezprostřední blízkosti panství rodiny Kopidlanských. Významná křižovatka cest umožňovala rychlý pohyb po krajině okraje středních Čech a na panství rodiny. Uvnitř tábora mohlo pobývat i několik desítek mužů v dosahu zdrojů obživy z rodinného majetku a připravených k akci proti nepříteli svého chleboďáře.

Závěry

Švédské vojsko na Jičínsku a v jeho severním a východním okolí

Pět měsíců po smrti vévody Valdštejna (2. 8. 1634) švédský oddíl vyplenil valdickou Kartouzu, jezuitskou kolej v Jičíně a 9. 8. i městečko Železnici severovýchodně od Jičína. V kraji se v období od začátku do závěru září shromažďovala švédská armáda, po 25. 9. 1634 postoupila k Hradci Králové. V kraji zůstala neosetá pole, na mnoha místech nebylo co sklízet, několik vsí bylo vypáleno. Mezi civilní obyvatelstvo se v následujícím roce rozšířil mor, v Miletíně a v Hořicích byly objeveny hromadné hroby obětí této epidemie.

V dubnu 1639 ze Saska vstoupilo do Čech vojsko vedené generálem Janem Gustafssonem Banérem. Lidé začali hromadně utíkat do lesů (např. i do hradiště u Češova), brali s sebou dobytek, peřiny a potraviny. V Jičíně byla 13. 4. 1639 uzavřena radnice, 1. 5. utekli členové Tovaryšstva Ježíšova do Kladska a do Kutné Hory. Jeden jezuita byl Švédy chycen a tři měsíce držen v zajetí. Švédská posádka obsadila Jičín a samozřejmě zde i v okolí města rekvírovala potraviny a další potřeby pro své posádky usazené na hradech Hrubá Skála a Kost. Do Staré Boleslavi, kde měl generál Banér hlavní stan, bylo početnými vozy posíláno především víno ze sklepů jičínské jezuitské koleje. Víno z jezuitských sklepů prodávali i jeho tehdejší nekatoličtí správci. Vojsko se podle jičínských obyvatel chovalo hůř než „Turci“. V tomto roce byla vypleněna i hrobka vévody Valdštejna v Kartouze ve Valdicích. Hlava vévody a jeho pravá ruka byly odděleny od těla a odneseny vojáky.

Švédské vojsko opustilo Jičín až 24. 2. 1640. Od Hradce Králové postupovalo vojsko císařské vedené arcivévodou Leopoldem. Švédové se stáhli ke Staré Boleslavi, v Jičíně zůstal jen lazaret s nemocnými švédskými vojáky. Na jaře 1642 porazilo švédské vojsko vedené generálem hrabětem Lennartem Torstensonem vojsko Habsburků u Svidnice. Vítězové vyplenili Trutnov a jejich výpady za kořistí vedly až k Poděbradům a do Kladska. Dne 6. července přijela do Jičína švédská posádka, která zde zůstala jen šest dnů. V okolí města se pohybovaly švédské vojenské oddíly, které kraj plošně plenily. Po bitvě u Lipska 12. 11. 1642 byla švédským vojskem vydrancována i Mladá Boleslav. O jedenáct dní později obsadilo švédské vojsko na dva měsíce i Jičín. Jezuité znovu

utekli na hrad Veliš. Už 14. 11. 1642 byla Švédy přepadena Sobotka, v čele svého oddílu sem přitáhl obávaný plukovník Reichvald až ze Žitavy.

Během roku 1643 utíkali jezuité údajně až dvacetkrát ze své jičínské koleje na hrad Veliš nebo do kolejí v Čechách a Kladsku. Plukovník Reichvald 28. 1. 1643 znovu přepadl i ičín, který jeho vojáci zcela vykradli a těžce poškodili zařízení domů i veřejných budov. V dubnu byli Torstensonovi vojáci v Mnichově Hradišti. Když město vyhořelo, přešli do Mladé Boleslavi a obsadili i Turnov. V Jičíně se 11. června uskutečnilo jednání o zajatcích, během něhož bylo město opět přepadeno a zpusťošeno švédským oddílem. Nebyly ušetřeny ani kostely a jezuitská kolej.

Šestého března 1645 zvítězilo švédské vojsko v bitvě u Jankova. V říjnu tohoto roku se jeho vojáci pohybovali u Jaroměře a 29. října se Torstenson rozhodl v Hradeckém kraji přezimovat. Mimo jiné opevnil hrad Grabštejn. Z Banérova vojska vyjel 30. října přepadový oddíl loupit do Milčevsi u Jičína. Obávaný rytmistr Lattermann z Hrubé Skály vykradl a vypálil Hořejší mlýn ve Vitiněvsi. Byl však 5. 3. 1646 zajat a v Jičíně uvězněn. Za dvanáct dnů byl švédským přepadovým oddílem osvobozen.

I poslední rok třicetileté války byl pro Jičín a celý kraj svízelným. Hned 30. ledna vpadl do města švédský oddíl. Ukládané kontribuce již byly nad ekonomické možnosti města a jeho obyvatel. Za libovolně zajímané osoby bylo požadováno výkupné, měšťané opakovaně platili výpalmé. Švédští vojáci bydleli až do listopadu 1648 v domě rychtáře v Novém Městě v Jičíně.¹⁵

Z uvedeného vyplývá velmi častý a v roce 1639 i dlouhodobý pobyt švédských vojsk a početných velmi pohyblivých oddílů v krajině. Vsi Křešice u Libáně se říkalo „švédská ves“ - byla úplně zničena švédskými vojáky. Archeologicky byla plošná destrukce vesnice datovaná do 1. poloviny 17. století zachycena i v Holovousích, Miletíně, Želejově u Miletína a naposled v osadě Kozodírky u Libáně.

Datace:

Češov duben 1639 - únor 1640, tábor vojska Jana Gustafssona Banéra

Důvodem dlouhodobého pobytu švédských vojsk na Jičínsku byla skutečnost, že nedávno nastoupivší král a císař Ferdinand III. Habsburský nepostavil proti tomuto švédskému vpádu a okupaci části Čech žádné vojsko. Velmi pravděpodobně lze pouze do tohoto nejdějšího pobytu Švédů v regionu datovat stavbu fortifikace u Češova. Početní a nečinní vojáci byli zaměstnáni dostatečně fyzicky namáhavou prací na zvýšení dosavadní fortifikace pravěkého a slovanského hradiště a přístavbou jeho pravoúhlé východní části včetně stavby tří redut.

Markvartice: nejspíš 1643, tábor vojenského oddílu hraběte Lennarta Torstensona

Zatím nebylo možné ověřit údajné svědectví Bohuslava Balbína a jezuitů ukrytých na hradě Veliš o táboře u Markvartic, z něhož byla vypálena ves Křížánky u Záhub na Libáňsku. Nálezem v místě pouze novověká keramika, absence cenných předmětů.

Važice/Bystřice: Jiřík Kopidlanský 1506 - 1508

Jen pravděpodobné určení opevněné polohy nad významným rozcestím komunikací krátkodobě využívané v 1. polovině 16. století.

Resumé

I Jičínsko bylo místem vojenských operací a pobytu vojsk zejména ve dvou obdobích: Po smrti vévody Albrechta z Valdštejna 25. 2. 1634 byla do té doby chráněná a hospodářsky prosperující krajina cílem armád obou válčících stran, které zde i zimovaly a celoročně využívaly všech přírodních i lidských zdrojů pro své potřeby. Druhým válečným obdobím bylo léto roku 1866, kdy se před Jičínem - 29. 6. 1866 - odehrála z rakouské strany neplánovaná bitva prusko-rakouské války. Z obou

období jsou v terénu zachovány různé památky - pomníky a pohřebiště padlých z roku 1866 a zemní opevnění z období třicetileté války. Dosud objevená a zachovaná zemní opevnění v Češově a u Markvartic lze velmi pravděpodobně datovat do mladšího úseku třicetileté války (1634 - 1648), opevněnou polohu u Važic do raného novověku - tedy do začátku 16. století.

Češov: Východní pravouhlá část fortifikace a dvě zachované reduty (z původních tří) byly zbudovány nejspíše mezi dubnem 1639 a únorem 1640 vojskem Jana Gustafssona Banéra. Důvodem dlouhodobého pobytu a stavby vojenského tábora u vsi Češov byla skutečnost, že nedávno nastoupilvíš král a císař Ferdinand III. Habsburský nepostavil proti tomuto švédskému vpádu a okupaci části Čech žádné vojsko. Nečinní vojáci byli proto zaměstnáni dostatečně fyzicky namáhavou prací na zvýšení dosavadní fortifikace pravěkého a slovanského hradiště a přístavbou jeho pravouhlé východní části.

Markvartice: Na jedné z plošin vrcholové partie markvartické tabule byl v místech postaven opevněný vojenský bod oddílem vojska hraběte Lennarta Torstensonsona nejspíš v roce 1643. Tehdy se švédské vojsko pohybovalo západně a severozápadně od Jičínska. Zatím se nepodařilo ověřit údajné svědectví Bohuslava Balbína a jezuitů z hradu Velíš o táboře u Markvartic, z něhož byla vypálena ves Křižánky u Záhub na Libáňsku.

Važice/Bystřice: Objekt byl určen jako vojenský tábor svou polohou nad strategickým rozcestím komunikací a vzhledem jednorázově budované výšinné opevněné polohy. Datace podle střeptů nádob do 1. poloviny 16. století umožňuje určit jej jako tábor ozbrojenců Jiříka z Kopidlna, který vedl v letech 1506 - 1508 válku proti kupcům Starého města Pražského.

Poznámky:

- ¹ Za vojenskou fortifikaci roku 1866 (?) je snad možné považovat i tzv. val pod Kozím hřbetem v Prachovských skalách (k. ú. Pařezská Lhota) zcela mimo areál skalních bloků a plošin, sídlišť a pohřebišť. V prohlubních tohoto náspu mohla být umístěna dvě děla. K tématu byly prohlédnuty listy č. 60 a č. 77 vojenského mapování z roku 1781, žádný další objekt vzhledu výše popsaných nebyl zjištěn.
- ² Čtverák, V.; Ulrychová, E.: Komplex Češov (okr. Jičín) - fenomén v české archeologii?. *Archeologie ve středních Čechách*, 2001, roč. 5, sv. 2, s. 365–404, tab. I-IV.
- ³ Češov sever - obdélný objekt: Mimo zachovanou fortifikaci hradiště Češov byl při letecké prospekci dokumentován obdélný objekt se středovou světlou plošinou přibližné velikosti 80 x 120 m. Vnější tmavá linie je příkop, vnitřní světlehnědá val-násep. Z blízkosti objektu byla do jičínského muzea předána detektorem kovů vyhledaná dobře zachovaná železná dýka a listovité kopí. Další dvě železné šipky byly sebrány na oraném poli, třetí byla ve starém fondu archeologické sbírky jičínského muzea s lokalizací do těchto míst. Všechny tyto nálezy byly datovány bez uvedení náleзовých okolností do 15. století (Ulrychová E.: Češov, okr. Jičín. In: *Výzkumy v Čechách 1996-7*. Archeologický ústav AV ČR, Praha 1998, s. 38; Ulrychová, E.: *Soupis nálezů mincí na Jičínsku* (2. část). *Numismatické listy*, 2001, roč. 56, č. 3, s. 35). Obdélný objekt je nejspíš táborem jednoho z několika husitských houfů, které se po bitvě na návrší Gothard u Hořic 20. (resp. 24.) dubna 1423 rozešly po kraji a verbovaly nové vojáky. Vojáky z tohoto tábora mohla být zničena tvrz v Kozojedech (Pekař, J.: *Žižka a jeho doba*. Odeon, Praha 1992, s. 205, poznámka 4). S pobytom husitských vojsk v kraji nebo jeho okolí lze spojit horizont depotů pražských grošů Václava IV. (Ulrychová, E.: *Soupis nálezů mincí na Jičínsku* (2. část). *Numismatické listy*, 2001, roč. 56, č. 3).
- ⁴ Anton, J.: *Naše poklady*. In: *Novopacko. Vlastivědná monografie okresu, II. Okresní školní výbor, Nová Paka 1927*, s. 758; Ulrychová, E.: *Soupis nálezů mincí na Jičínsku* (2. část). *Numismatické listy*, 2001, roč. 56, č. 3, s. 83–86.
- ⁵ Šikýřová, L.; Ulrychová, E.: *Výpočet objemu fortifikace Češov, okr. Jičín*. *Archeologie ve středních Čechách*, 2001, roč. 5, sv. 2, s. 405–410.

- ⁶ Ulrychová, E.: Češov, okr. Jičín. In: Výzkumy v Čechách 2001. Archeologický ústav AV ČR, Praha 2003, s. 47, pol. 178.
- ⁷ Ulrychová, E.: Češov, okr. Jičín, s. 47–48.
- ⁸ Ulrychová, E.: Češov, okr. Jičín, s. 47, pol. 176.
- ⁹ V publikaci o Češově (Čtverák, V.; Ulrychová, E.: Komplex Češov (okr. Jičín) - fenomén v české archeologii?) jsou publikovány i další fortifikace využívané v období třicetileté války: Vladař u Žlutic, poloha Hradiště a Šance hradiště Závist-Lhota nad Zbraslaví a zaniklý tábor u Staré Boleslavi. Rovněž výrazně zvětšený úsek obloukovitého valu v podobě široce rozevřeného redanu pravěkého a slovanského hradiště Chlum nad Mladou Boleslaví je nejspíš fortifikací zbudovanou během třicetileté války.
- ¹⁰ Šalda, F.: Vlastivěda Jičínska. Okresní národní výbor, Jičín 1969, s. 84.
- ¹¹ Waldhauser, J.: Výzkum čtyřúhelníkových valů a laténského sídliště u Markvartic (okr. Jičín) v roce 1969. Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV, 1971, sv. 4, s. 61–88; Waldhauser, J.: Problém identifikace keltských čtyřúhelníkových valů (Viereckschanzen) v Čechách. Archeologické rozhledy, 1992, roč. 44, s. 548–559.
- ¹² Sklenář, K.: Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870. Národní muzeum, Praha 1992, s. 138.
- ¹³ Křivánek, R.: Markvartice, okr. Jičín. In: Výzkumy v Čechách 2000. Archeologický ústav AV ČR, Praha 2003, s. 133.
- ¹⁴ Palacký, F.: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl pátý. L. Mazáč, Praha 1939, s. 329, 334–335.
- ¹⁵ Mencl, J.: Jičín za švédských válek. Obecní spořitelna, Jičín 1940.

ŘAKOM (OKR. KLATOVY) - ENEOLITICKÉ OHRAZENÍ, ANEBO POZŮSTATEK TŘICETILETÉ VÁLKY?

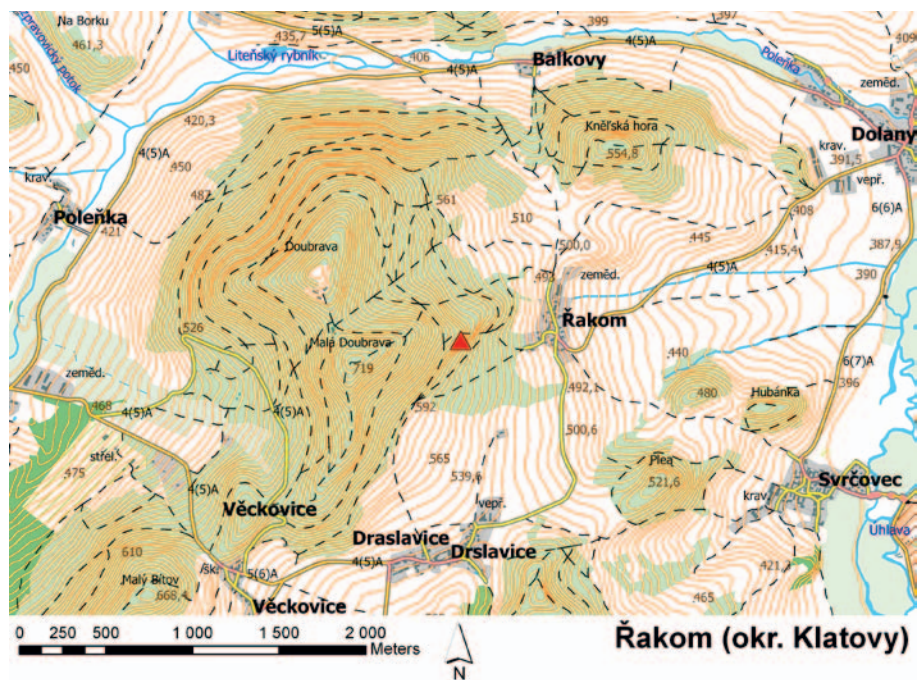
Jan John

Úvod

Předmětem tohoto příspěvku je publikace nových zjištění, týkajících se poměrně málo známé výšinné opevněné lokality Řakom na Klatovsku. Jedná se především o zaměření samotné lokality a jejího opevnění, a dále o nález tří stříbrných mincí z 1. poloviny 17. století.

Popis lokality a historie bádání

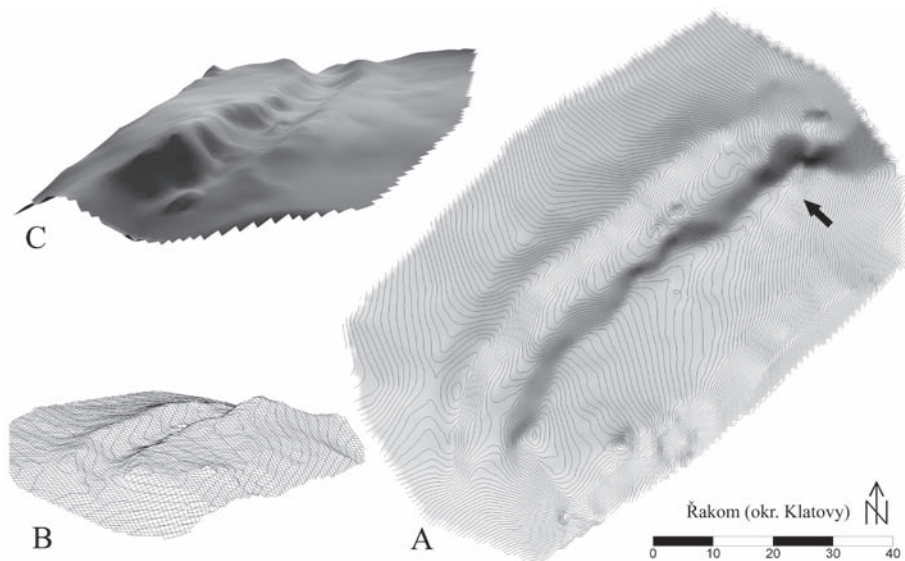
Opevněná výšinná lokalita Řakom, v literatuře též někdy uváděná jako Drslavice, se nachází na stejnojmenném katastrálním území (pč. 823), cca 6 800 m severozápadně od centra Klatov (viz obr. 1). Nad vesnicí Řakom zde v nadmořské výšce 600 m

Obr. 1: Řakom (okr. Klatovy) – poloha lokality v mapě 1: 25 000 vyznačena trojúhelníkem.

vystupuje z východního úbočí hory zvané Malá Doubrava skalisko, tvořené odolným proterozoickým silicitem (buližníkem). Lokalita poskytuje daleký výhled jihovýchodním směrem na Klatovy, a právě z jihovýchodní strany je místo vyčleněno z okolního terénu prudkým srázem, spadajícím k zaniklému lomu.

Na opačné severozápadní straně lze pozorovat mohutnou fortifikaci, kterou názorně přibližuje její zaměření provedené roku 2004 (viz obr. 2). Nevelká plocha (0,1 ha), porostlá řídkým borovým lesem, je od úbočí Malé Doubravy oddělena obloukovitým pásem opevnění o délce zhruba 90 m. Toto opevnění se skládá z příkopu vysekaného

Obr. 2: Řakom (okr. Klatovy). A – Stínovaný vrstevnicový plán lokality. Krok vrstevnic je 20 cm. Místo nálezu mincí je označeno šipkou. B – drátěný model terénu (pohled od jihu); C – stínovaný model terénu (pohled od severu). Zaměření proběhlo 8. 10. 2004 (měřili J. John, P. Křišťuf a R. Novák).

do skály a valu navršeného na vnější straně příkopu. Na jihozápadním konci fortifikace se nachází oválná kupa kamene, připomínající krátký val na vnitřní straně příkopu. Celkově opevnění působí dosti mohutným dojmem (šířka příkopu u jeho dna dosahuje 4 - 5 m a hloubka příkopu se pohybuje kolem 2 m).

Takto nápadný terénní relikt přitahoval pozornost badatelů minimálně od 19. století. August Sedláček ve svém hlavním díle cituje paměti hraběte Eugena Černína, podle něhož se nad vesnicí Řakom nachází „skála strmá, na jejímž povrchu znáti jest příkopů“ a spekuluje o Řakomi jako o možné lokalizaci tvrze Čirperk.¹ Později je lokalita uvedena i v soupisu památek politického okresu Klatovy.² Informaci poté převzal i J. L. Pič, který ve svých Starožitnostech uvádí Řakom jako: „příkop a val starodávného opevnění, nepatrných rozměrů“.³

První dokumentovaný archeologický výzkum zde však proběhl až v roce 1986, kdy Dara Baštová a Jaroslav Bašta položili na vnitřní ploše lokality tři zjišťovací sondy o velikosti 1 x 1 m. Další sondáž posléze provedli v suťovém kuželu pod východním srázem, přičemž ve všech těchto situacích zachytili pouze pravěké nálezy (keramika, mazanice, masivní přesleny), které lze bezpochyby přiřadit chamské kultuře středního eneolitu.⁴ Na základě tohoto drobného výzkumu byla tedy lokalita klasifikována jako eneolitické hradiště.

Charakter fortifikace dochované na lokalitě Řakom však příliš neodpovídá dalším „opevněným“ lokalitám chamské kultury v západních Čechách. Ty mívají poměrně nevýrazné terénní reliktů krátkých valů a příkopů, není rovněž bez zajímavosti, že se vyskytují výhradně v severní polovině západních Čech.⁵ Také vysekání příkopu do silicitu je neobvyklé, neboť se jedná o jednu z vůbec nejodolnějších hornin na našem území. Vykonání díla tohoto rozsahu za použití nástrojů doby kamenné snad není zcela neproveditelné, rozhodně ale neobyčejně pracné a časově náročné. Do budoucna by bylo vhodné provést detailnější geologický průzkum, který by pomohl objasnit, zda při hloubení příkopu nemohlo být využito nějakého přírodního útvaru (puklina, rozhraní hornin - svah Malé Doubravy nad lokalitou je podle geologické mapy ZM 1 : 50 000 tvořen břidlicemi).

Obr. 3: Řakom (okr. Klatovy) – mince nalezené v roce 2008, stav před konzervací.

Nález mincí v roce 2008

Vedeni pochybnostmi o eneolitickém stáří dochovaného opevnění jsme v rámci letních studentských praxí provedli průzkum pomocí detektoru kovů, přičemž jsme se zaměřili především na plochu vnitřního opevnění. Během této prospekce bylo zjištěno, že rovná plocha skaliska je silně zamořena recentními kovovými předměty, a to zejména hřebíky. Během průzkumu došlo rovněž k nálezům tří drobných stříbrných mincí a drobného fragmentu, který pravděpodobně pochází z jedné z nich. Mince byly rozptýleny na ploše 1 x 1 m, v hloubce max. 5 cm pod povrchem, v drnu hustě prorostlém borůvkám. Místo nálezů se nachází na jihovýchodním svahu skalního výchozu, které tvoří nejvyšší bod opevněné plochy v její severovýchodní části.

Všechny tři mince jsou časově i prostorově zařaditelné, na všech ale zároveň chybí, nebo jsou poškozeny, části s uvedením roku ražby. Jedná se konkrétně o:

1. Württemberg - dvoukrajec, Ludwig Friedrich von Mömpelgard 1628 - 1631.

Průměr 17 mm, síla 0,3 mm, hmotnost 0,258 g (obr. 3/A).

2. Württemberg - dvoukrajec, Ludwig Friedrich von Mömpelgard 1628 - 1631.

Průměr 18 mm, síla 0,3 mm, hmotnost 0,344 g. Ražba z roku 1630 nebo 1631 (obr. 3/B).

3. Salzburg (arcibiskupství) – dvoukrajec, Paris von Lodron, 1619 - 1653.

Průměr 17,5 mm, síla 0,4 mm, hmotnost 0,433 g (obr. 3/C).

Na základě předběžného určení lze tedy říci, že se jedná o cizí ražby jihozápadního původu, časově zařaditelné do období třicetileté války.

Závěr

Popsaný nález mincí indikuje aktivitu na lokalitě Řakom v období třicetileté války, bohužel však nejsme schopni posoudit, jakého charakteru tato aktivita byla, a zda je možno spojovat ji se vznikem fortifikace. Pro uvedené období přichází v úvahu jak využití či rozšíření staršího pravěkého opevnění, tak jeho vybudování v prostoru pravěkého výšinného sídliště.

Vztahovat archeologické prameny ke konkrétním historickým událostem je většinou dosti obtížné a zavádějící, přesto zde alespoň jednu z možností můžeme nastínit.

Po porážce stavovského povstání byly protestantské Klatovy za jeho podporu často trestány tím, že musely poskytovat pohostinství různým vojenským formacím. Od roku 1624 v Klatovech např. půldruhého léta hostoval jezdecký oddíl Zdeňka Lva z Kolovrat.⁶ Víme, že soubor mincí cizího původu se na lokalitu dostal někdy po roce 1630. Mohlo by se jednat např. o rok 1635, kdy se v této oblasti prokazatelně pohyboval 17. rekrutní pluk. Pobyty vojska sebou zpravidla přinášely četné škody a nepříjemnosti, v červenci 1635 se však Klatovským podařilo podplatit vojenského komisaře Diviše Koce z Dobrše, který za sto kbelců ječmene zařídil, aby vojsko nepobývalo přímo v Klatovech, ale rozložilo se po okolních vesnicích. Dle písemných pramenů pak bylo vojákům právě do Řakomi posíláno z Klatov pivo.⁷

Nemůžeme tedy vyloučit, že opevnění lokality Řakom vzniklo právě v tomto počátečním období tzv. švédsko-francouzské fáze třicetileté války. Tehdy sice v západních Čechách neprobíhaly žádné bojové operace, objekt však mohl vzniknout i z jiných důvodů (výcvik či zaměstnání vojska, budování velitelského stanoviště apod.).

Poznámky:

- ¹ Sedláček, A.: Hrad, zámek a tvrz Království českého. Díl 9. Domažlicko a Klatovsko. F. Šimáček, Praha 1893, s. 58.
- ² Vaněk, F.; Hostaš, K.; Borovský, F. A.: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. stol. Díl 7, politický okres klatovský. Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1899, s. 146.
- ³ Píč, J. L.: Starožitnosti země České. Díl 3., Čechy za doby knížecí, sv. 1. Praha 1909, s. 382.
- ⁴ Bašta, J.: K otázce chybné datace některých pravěkých opevnění. In: Castellologica bohemia, sv. 2. Archeologický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 319.
- ⁵ Metlička, M.: Pravěká a raně středověká hradíště v západních Čechách. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Praha 2008, s. 30.
- ⁶ Vacek, J.: Skladba šlechtické společnosti Plzeňského kraje v první polovině 17. století. Doba pobělohorská. Minulostí Západočeského kraje, 1985, roč. 21, s. 147.
- ⁷ Vančura, J.: Dějiny někdejšího královského města Klatov. První část II. dílu, od r. 1620 do r. 1750. Město Klatovy, Klatovy 1930–1932, s. 72.

ZEMNÍ OPEVNĚNÍ Z 18. STOLETÍ VE VÝCHODNÍCH ČECHÁCH

Jan Čížek - Jiří Slavík

Nemovitě památky na místech vojenských akcí válek 18. a 19. století nejsou příliš četné. Kromě více či méně označených a udržovaných vojenských pohřebišť a pomníků jsou to již jen zbytky zemních opevnění. Charakteristikou těchto zatím málo známých fortifikací z východních Čech a několika postřehy k metodice jejich průzkumu se budeme zabývat v následujícím příspěvku.¹

Při lokalizaci zemních opevnění, zjišťování jejich podoby, funkce a při pokusu o jejich zařazení do širších souvislostí se badatel neobejde bez interdisciplinárního využití různých druhů pramenů. Především se jedná o archivní prameny - jsou to např. různé písemné zprávy, popisy polních tažení, kroniky, účetní materiál, terénní náčrty opevnění a dále mapy. Sem můžeme zařadit kromě dobových map a vyobrazení válečných střetnutí především I. (josefské) vojenské mapování, v severní polovině Čech rektifikované v letech 1780 - 1781, kde je zachycena většina tehdy patrných zemních opevnění. S úspěchem lze využít také plány okolí pozdějších pevností, často zachycujících i starší opevnění (Hradec Králové, Josefov) a samozřejmě i dobové učebnice.² V mnohém pomůže sledování pomístních názvů jako např. Šance, Val, Charvátský vrch, které najdeme na mapách (mapy stabilního katastru - pro východní Čechy z let 1839 - 1841).

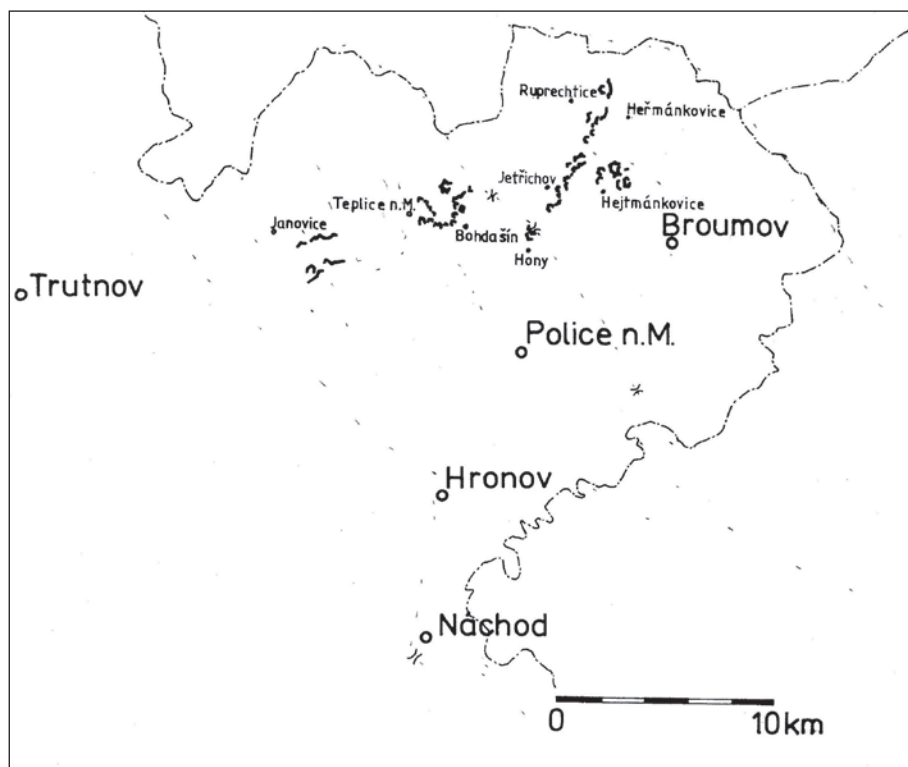
Další možností poznání zemních opevnění je terénní průzkum. Jeho povrchová forma, která je předmětem tohoto příspěvku, je náročná v několika směrech, nejen po fyzické stránce, ale i z hlediska orientace v nepřehledném, často obtížně přístupném terénu a schopnosti nalézt většinou málo zřetelné pozůstatky opevnění. Ukazuje se navíc, že většina těchto objektů v průběhu let zanikla vlivem zemědělské a lesnické činnosti. U dodnes zachovaných částí došlo k častému narušení např. lomy nebo ke snesení jejich profilů. Velké množství informací může o podobě opevnění, ale i o jejich posádkách přinést archeologický průzkum. Zatím jediné větší výzkumy na šanci u Nebes a na bitevním poli u Třebele se svým zpracováním staly vzorovým příkladem spolupráce historiků, archeologů a etnografů.³ Netušené možnosti poznání zemních opevnění především v odkrytém terénu (a to i zdánlivě zaniklých) skýtá letecký průzkum, který je však z finančních důvodů neobtěžněji proveditelný. Částečně mohou pomoci i kolmé či šikmé letecké snímky, pořizované na našem území od 30. let 20. století.

Nástin dosavadního poznání zemních opevnění z 18. století ve východních Čechách
Poloha tohoto území při zemské hranici se známými průchody (Branka), poměrně husté zalidnění i pověst úrodného kraje ho předurčovaly v 18. století k vojenským operacím a k dlouhodobému ubytování vojska, což se projevilo i v existenci vysokého počtu zemních opevnění. Pravděpodobně prvním, kdo se těmto opevněním věnoval, byl setník Peters.⁴ V charakteristice vojenských akcí za války o dědictví bavorské roku 1778 ve východních Čechách poměrně podrobně popsal postavení rakouských vojsk i jednotlivé části opevnění, a co je zvlášť cenné, článek doplnil mapami, zachycujícími postavení rakouských jednotek včetně polohy jimi a pro ně zbudovaných zemních opevnění. Ve vlastivědných pracích lokálního charakteru jsou zmíněna zemní opevnění na horním Labi v okolí Vrchlabí a opevnění na Broumovsku.⁵ Většinou se jedná o popisy válečných situací a všeobecné popisy opevnění, jen výjimečně doplněné jednoduchou kresebnou dokumentací. Zemní opevnění se ve východních Čechách dosud ve větší

míře nestala předmětem zájmu historiků a archeologů.⁶ Přitom v terénu se na území nynějšího Královéhradeckého a Pardubického kraje zachovaly zbytky zemních opevnění z období 17. - 19. století.

Zemní opevnění se ve sledovaném regionu začalo budovat ve větší míře v souvislosti se zde probíhajícími bojovými operacemi za tzv. slezských válek. Formální příčinou konfliktu probíhajícího v letech 1740 - 1763 bylo neuznání tzv. pragmatické sankce císaře Karla VI. z roku 1713, skutečnou příčinou byla však snaha některých evropských států, především Pruska a Bavorska, o odtržení částí habsburské monarchie. Pruskému králi Fridrichovi II. se podařilo získat vojenskou i politickou převahu nad Marií Terezií a v roce 1742 připojit Slezsko a Kladsko k Prusku. Tento stav nezměnila ani druhá slezská válka v letech 1744 - 1745. Nejstarší známý terénní relikt z této války najdeme západně od vsky Chlum u Hradce Králové, kde obloukovitý okraj lesa kopíruje až 2 m vysoký val s dvojitým příkopem na východní straně. Val je dlouhý přibližně 220 m. Vymezuje protáhlou plochu tábořiště pruské armády z roku 1745 nad strmou straní údolí. Strategickou důležitost návrší Chlumu není třeba složitě obhajovat, vždyť skutečnost, že se právě zde odehrála rozhodující bitva prusko-rakouské války v roce 1866, hovoří za vše.

Nejvýraznější pozůstatky polních fortifikací 18. století se zachovaly v Broumovském výběžku a pocházejí z období sedmileté války (1756 - 1763), kdy se koalice států (habsburská monarchie, Francie, Rusko, Švédsko a Sasko) snažila oslabit nebo zničit Prusko, podporované Velkou Británií a Hanoverskem. Pro císařovnu Marii Terezií představovala válka naději na opětné získání Slezska a Kladska. Konflikt, který nakonec nabyl celoevropského rozsahu, se dotkl nejednou také Broumova. (obr. 1)

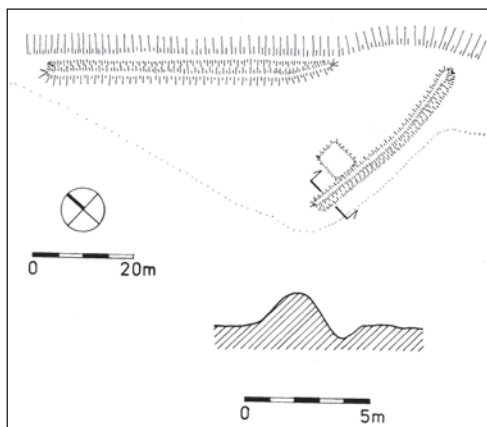

Obr. 1: Polní opevnění na Broumovsku podle mapy 1. vojenského mapování. Kresba J. Slavík.

Již na počátku sedmileté války v roce 1756 bylo dřevozemními objekty zesíleno městské opevnění Broumova. Význam Broumovského výběžku vzrostl počátkem roku 1758, kdy po ústupu zdecimovaného rakouského vojska ze Slezska, po prohrané bitvě u Leuthenu (6. 12. 1757), oblehlo pruské vojsko Svídnici a Broumovsko představovalo jakýsi klín do jeho postavení, ohrožující levé křídlo pruské armády a přerušující nejkratší spojnici mezi Svídnicí a pruskou pevností Kladsko.⁷ Důležitou obranu výběžku převzal začátkem ledna 1758 zkušený generálmajor Gideon Arnošt Laudon (1717 - 1790), jehož protivníky byli se svými sbory generálmajor Karel Jindřich Wedel (1712 - 1782) na severozápadě a generálporučík Jindřich August Fouqué de la Motte (1698 - 1774) na jihovýchodě. Laudon, který měl k dispozici pouze 3 400 mužů a 7 děl, poznal značnou převahu Prusů, jejichž počet dosáhl 15 300 mužů (20 praporů pěchoty a 15 eskadron jezdeckva), proto hned v lednu 1758 nařídil opevnit západní část výběžku od výšin nad Ruprechticemi k Hejtmánkovicím a později i přechody Broumovských stěn u Honů a nad Bohdašínem, aby zajistil případnou ústupovou cestu z Broumovského výběžku. Práce trvaly asi dva měsíce a většinu z nich provedlo poddanské obyvatelstvo okolních vesnic.⁸ Pruský Wedelův sbor skutečně na výběžek od severozápadu 20. 3. 1758 zaútočil. První dva útoky Laudon díky opevněním odrazil, třetímu, vedenému současně Wedelem i Fouquetem z Kladska nechráněným prostorem na Broumov za početní převahy Prusů 4:1, již neodolal a 6. dubna Broumovsko vyklidil.⁹ Další útoky Prusů 11. a 17. dubna proti opevněným soutěskám u Honů a Bohdašina byly neúspěšné. Boje skončily až pádem Svídnice a odchodem pruského vojska k Olomouci 19. dubna.¹⁰ Rok 1758 však neznamenal konec válečných operací na Broumovsku. Na tažení proti Rusům se ve dnech 5. - 7. 8. 1758 utábořilo pruské vojsko mezi Nízkou Srbskou, Bezděkovem a Radešovem a poddaní byli nuceni odstraňovat opevnění vybudovaná Laudonem. Záhy potom, v zimě roku 1759, tábořilo u Pékova a Lachova zase rakouské vojsko a opevnění byla na rozkaz generála Becka opět obnovována prací přibližně tisíce dělníků ze širokého okolí.¹¹ Cílem rakouského velení bylo navázání kontaktu s ruským spojencem, Prusové tomu chtěli zabránit a přesuny svých vojsk maskovali v červenci 1759 klamným útokem na opevnění u Bohdašina a na Honech, kde byli rakouskou Kramerovou brigádou odraženi.¹² Naposledy se Broumovsko ocitlo v centru válečného dění v květnu 1761, kdy se Laudon po nezdařeném pokusu o opětné dobytí Svídnice utábořil u Jetřichova, Březové a Hejtmánkovic a tábor silně opevnil valy a palisádami. Zde zůstalo rakouské vojsko téměř dva a půl měsíce do 19. července, kdy odtáhlo do Slezska. Opevněný tábor pak ještě v červenci 1762 zachránil Broumovsko od drancování, když se zde několik rakouských pluků ubránilo pruskému náporu. Ležení pak rakouské vojsko obsadilo téměř až do konce války. Smlouvou v Hubertsburgu 16. 2. 1763 byl obnoven stav před válkou a Slezsko s Kladskem tak zůstalo definitivně pruské.

Zemní opevnění byla po válce opuštěna, ale ještě jednou byla využita v únoru a březnu 1779 za války o dědictví bavorské.¹³ Pak byla postupně likvidována, především při polních pracích. Ještě aktivní opevnění bylo zakresleno do reambulovaných map prvního podrobného, tzv. josefského, vojenského mapování Čech v letech 1780 - 1781. Tyto mapy se těsně po roce 1990 staly základním pramenem našeho terénního průzkumu, který měl za cíl ověřit zachovalost tohoto systému. Zjistili jsme, že opevnění sestávalo z jednotlivých objektů - redanů, lunet, redut a jejich různých kombinací, tvořených přímými či zalomenými úseky valů.¹⁴ Valy ještě dnes dosahují výšky 1,5 - 2,5 m a jsou opatřeny jednostranným či oboustranným příkopem.

Nejsilnější opevnění bylo vybudováno na severozápadě Broumovského výběžku mezi Ruprechticemi a Jetřichovem. Začínalo na svahu Javořích hor nad Ruprechticemi celkem osmi postaveními tvořícími linii nad jedním z bezejmenných přítoků Stěnavy. Z nich se zachovala rozsáhlá, 270 m dlouhá, zalomená valová uzávěra, částečně s oboustranným

Obr. 2: Terénní pozůstatky hvězdy na vrchu Val u Teplíc nad Metují. Terénní náčrt J. Čížek – J. Slavík.

nejistého náznaku, nezachovaly žádné pozůstatky. Pouze nejvyšší kóta nad Jetřichovem nese pomístní jméno Šance. Další zbytky opevnění byly nalezeny až v okolí osady Nový Dvůr. Ve svahu masivu Nad studánkou se nalézá 30 m dlouhý redan s jednostranným příkopem a se zalomeným severním čelem. Navazující valová uzávěra je bohužel rozorána, jižní část se snad zachovala v náspu neužívané cesty. Z opevnění umístěných na okraji krátkých hřebínků se na nejvyšším vrcholu nad uzávěrou dochoval jen téměř 40 m dlouhý val s plošinou, patrně zbytek obdélné reduty či dělostřelecké baterie.

Již při prvním pohledu na mapu upoutá velká hvězdicová reduta na kótě 590 Val (Schanzenberg) nad Horními Teplícemi. (obr. 2-5) Také zde větší část opevnění zmizela kromě dvou úseků valu s příkopem u severovýchodní terénní hrany. Zajímavým detailem je zachovaná obdélná vyvýšenina na vnitřní straně jižního valu - barbeta, sloužící jako zvýšená pozice pro postavení děla. Obě linie na západní straně Adršpaško-teplických skal byly částečně likvidovány již v roce 1780 a při průzkumu jsme zde nenalezli žádné zbytky. Dodnes působí monumentálně nejznámější relikv zemních opevnění, tzv. Laudonovy valy v nejvyšším bodě Honského průsmyku (Pas, Na pasech). Původně se jednalo o 120 m dlouhou valovou uzávěru komunikace, na obou koncích zalomenou. Val je v nejvyšším místě 2,5 m vysoký a v patě 10 m široký, proti nepříteli má u paty plošinu, bermu, a na obrácené straně příkop, kterým v jižní části prochází lesní cesta. Severní část opevnění a klešťový útvar na jeho konci jsou zničeny nebo silně narušeny tělesem nedokončené přeložky silnice. (obr. 6)

Opevněný Laudonův tábor u Hejtmánkovic, sestávající z redanů, lunet, pětiboké reduty a koruny (otevřeného opevnění hvězdicového obrysu), se rozkládal v otevřeném terénu a nic se z něho nezachovalo.

Při povrchovém průzkumu jsme našli v zalesněném terénu celkem 7 relikvů, z toho 2 valové uzávěry, 3 jednoduché redany (jeden se zalomeným čelem), přímou valovou linii (zbytek reduty?) a zbytek patrně hvězdicovité reduty – dva úseky valu s barbetou. Vyloučena samozřejmě není možnost nálezu dalších zbytků opevnění. Celkově lze konstatovat, že opevnění v Broumovském výběžku byla zřizována proti útoku od severozápadu, ve směru toku řeky Stěnavy. Současnému náporu nepřítel ze severozápadu i nekrytého jihovýchodu nemožila odolat. Proto nechal generál Laudon opevnit také přechody Broumovských stěn, které byly obsazovány a rekonstruovány rakouskými vojsky i v dalších válečných kampaních.

Terénní zbytky opevnění se zachovaly v zalesněném prostoru v poměrně dobrém stavu. Objekty jsou situovány na okrajích náhorních plošin, redany a lunety kryjící uzávěry leží

příkopem. Val je vysoký místy až 2 m. Předsunutou lunetu a nad ní položený val se nepodařilo identifikovat, lunetu patrně pohltil lom. Na strategicky výhodně položené jižní vyvýšenině se nachází zalomený val s oboustranným příkopem (mělký redan), opět porušený lomem. Následující, níže ve svahu položený dvakrát mírně zalomený, val se zachoval velmi dobře. Zblýlá tři postavení nad Hynčicemi se nacházela již v otevřeném terénu a nic z nich nezbylo. Celá střední část opevnění složená opět z redanů, lunet a přímých linií valů byla situována v otevřeném terénu a dodnes se z ní, kromě jednoho

Obr. 3: Příkop a val na západním úseku hvězdy u Teplíc nad Metují. Foto NPÚ ÚOP v Josefově, M. Buroň 2008.

Obr. 4: Val v severním cípu hvězdy u Teplíc nad Metují. Foto NPÚ ÚOP v Josefově, M. Buroň 2008.

Obr. 5: Jižní konec valu hvězdy u Teplíc nad Metují. Foto NPÚ ÚOP v Josefově, M. Buroň 2008.

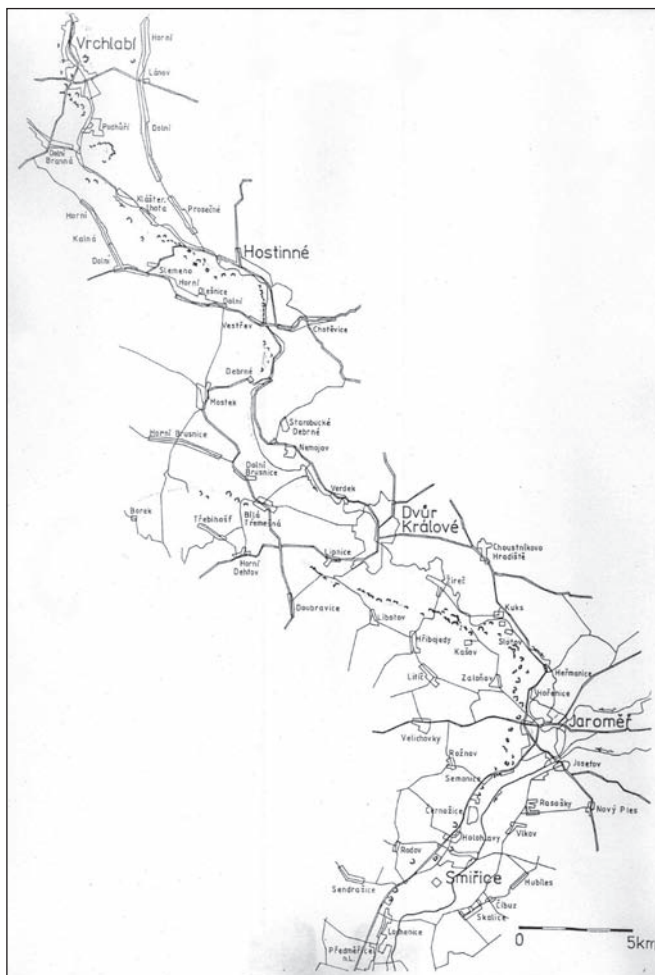
Obr. 6: Západní konec tzv. Laudonových valů. Foto NPÚ ÚOP v Josefově, J. Slavík 2008.

také na svazích. Zajímavým detailem je skutečnost, že příkopy jsou umístěny většinou na zadní straně valu, případně po obou stranách a neměly tedy funkci překážky. Výška valu odpovídá poloze a významu opevnění. Z taktického hlediska lze říci, že jednotlivé objekty jsou situovány do linií využívajících na vysoké úrovni konfiguraci terénu, což se prokázalo při jednotlivých pruských útocích. Hodnotu opevnění dokazuje i výstavba objektů československého opevnění v roce 1936 ve středním úseku Laudonovy obranné linie, kde se obě opevněné čáry téměř kryjí.

Nejrozsáhlejším a nejdelším opevněním ve východních Čechách byla bezesporu tzv. Labská čára, zvaná také „Lacyho opevňovací systém“. Vznikla na základě defenzivního plánu rakouské armády z dubna 1778 pro nadcházející tzv. válku o dědictví bavorské („bramborová válka“). Opevnění budované pod přímým dohledem císaře Josefa II. od přelomu dubna a května 1778 se na pravém křídle opíralo o tehdy dokončovanou pevnost Hradec Králové, na levém pak o masiv Krkonoš. Na stavbě se mezi jinými podílel i plukovník Karl Nicolas Weiland baron von Steinmetz.¹⁵ Jednalo se o linii redanů, redut a uzávěrů komunikací chránící z větší části zalesněný a těžko schůdný pravý břeh řeky Labe. Podle setníka Peterse rozdělujeme Labskou čáru na 4 úseky: (obr. 7).

1) „Opevněný tábor“ u Smiřic - mezi Lochenicemi a Semonicemi. Navazoval na současně dokončovanou pevnost Hradec Králové, skládal se z redut a redanů.

2) Opevněná linie Semonice - Jaroměř - Kuks - Kašov - Hřibojedy - Zálesí - Zvičina. Součástí byla obrana komunikačního uzlu v Jaroměři a vzhledem k přístupnému terénu větší množství redut, koruny, linie s bastiony, předmostí a předsunutá linie. Nejdůležitější úsek opevnění se stal cílem útoku pruské armády zahájeného 5. 6. 1778. Již 8. července se však u Vičkovic před opevněními zastavil a pruský král Fridrich II. byl

Obr. 7: Polní opevnění na horním Labi, tzv. Labská čára. Kresba J. Slavík podle Peterse.

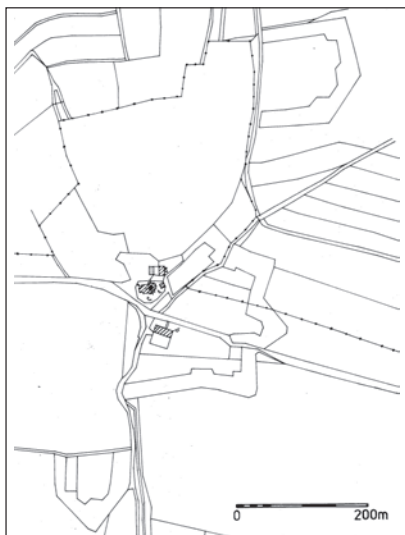
donucen hledat severnější cestu k obchvatu opevnění. Tato opevněná postavení jsou dnes z větší části rozorána.

3) Skupina Hostinné - od Bradla u Hostinného ke Kunčicím a Dolní Branné. Opěrný bod tvořilo opevnění na Ovčím vrchu (Harta, Hartaer-Berg) na levém břehu Labe - liniové zalomené pěchotní opevnění kryté dělostřeleckými redany. Bylo vybudováno až koncem července a v srpnu roku 1778 na příkaz císaře.

4) Skupina Vrchlabí - vybudována koncem srpna roku 1778 jako reakce na tažení pruské armády k Vrchlabí. Opěrný bod tvořila Mariánská šance nad městem, další silná opevnění byla na Jankově vrchu.¹⁶

Peters přitom pominul opevnění na rakouském pravém křídle, známou fortifikaci Tři bubny u Chrudimi (obr. 8), Pardubice, pro které byla válka 1778 - 1779 posledním vystoupením v roli pevnosti, a opevnění na přechodech přes Labe u Kunětic, Lukovny a Němčic.¹⁷

Ivan Honl opevnění rozděluje jednodušeji na dva úseky: jižnější mezi Hradcem Králové a Zvičinou, se kterým pruský král počítal a chtěl ho obejít ze severu a severnější úsek les Království - Vrchlabí, který byl urychleně stavěn po odhalení tohoto úmyslu a přesunu

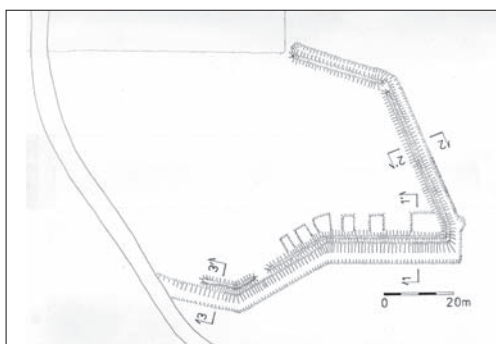
Obr. 8: Polní opevnění Tři bubny u Chrudimi.
Soukres fortifikace podle map stabilního katastru.

pruské armády ke Stříteži 15. srpna.¹⁸ Opevnění, stavěné na levém křídle až do začátku září, se tedy ve válečných operacích dobře osvědčilo. Zabránilo vojsku Fridricha II. proniknout do nitra Čech a donutilo ho 4. září k ústupu zpět za hranice se ztrátami 15 000 - 18 000 vojáků, kteří zahynuli v několika šarvátkách a hlavně na nakažlivé nemoci. Bohužel, míra dochování tohoto opevnění je poměrně malá, protože téměř celé pravé křídlo i část levého se nacházela na dnes intenzivně obdělávaných pozemcích a proto zanikla. Zatím se podařilo nalézt několik nejasných zbytků této fortifikace v oblasti Dvora Králové na Labem, dobře zachované objekty se nacházejí mezi Hostinným a Vrchlabím. Nejvýraznější je luneta se zalomeným čelem a s postaveními pro děla, která kryla zmíněné opevnění na Ovčím vrchu.¹⁹ (obr. 9)

Na závěr bychom chtěli uvést několik poznámek k ochraně zbytků zemních opevnění. Zatím se jim nedostalo památkové ochrany, takže jsou chráněna pouze svou polohou ve vzrostlém lese, často daleko od komunikací. Moderními stroji prováděná těžba takového porostu a nová výsadba mohou závažným způsobem narušit i zničit terénní pozůstatky zemní fortifikace, které nemusí mít vždy charakter dva metry hlubokého příkopu a stejně vysokého valu. Obvykle se setkáváme s relikty o výškách (hloubkách) od 0,3 do 0,5 m a ty mohou být pojezdem těžkých lesních strojů lehce zničeny. Proto je nejvýše nutné začít s prováděním dokumentace těchto památek, která by měla mít tyto dvě etapy:

- 1) pořízení polních náčrtů a případně fotodokumentace
  - 2) geodetické zaměření (přinejmenším určení polohy koncových bodů pomocí GPS)
- První etapu lze provádět i nejjednoduššími prostředky a záleží jen na poctivosti a zkušenostech pracovníka, jakých výsledků dosáhne.

Další fází by pak mělo být prohlášení těchto reliktních za nemovité kulturní památky. Státní ochrana je však možná pouze za přispění majitele, uživatelů a návštěvníků příslušných pozemků, kteří musí především vědět, co je chráněno, proč je to chráněno a musí být o nutnosti ochrany vnitřně přesvědčeni. Pak už schází jen krůček k aktivní ochraně zemních opevnění, která spočívá jak v ochraně na místě např. vysekáváním křoví nebo osazováním informačních tabulí, tak i rozšiřováním znalostí o opevnění formou přednášek, vycházek a publikační činnosti v lokálních i centrálních, obecných i odborných tiskovinách. Vždyť neznalost a nevzdělanost jsou největšími nepřáteli památek obecně a zemních opevnění zvláště.

Obr. 9: Zbytky opevnění na Ovčím vrchu (Hůrka) k. ú. Kunčice nad Labem. Terénní náčrt J. Čížek - J. Slavík.

Poznámky:

- ¹ Stať vychází z článku Čížek, J.; Slavík, J.: Polní opevnění ze sedmileté války na Broumovsku. In: Fortifikace a obrana státu. Historický ústav Armády ČR, Praha 1995, s. 41 - 47 a nepublikovaného příspěvku týchž autorů Polní opevnění z válek 18. a 19. století ve východních Čechách (Příspěvek k metodice průzkumu), předneseného na konferenci Slezské války a české země v Hradci Králové 5. 7. 1996.
- ² vojenské mapování je dnes snadno přístupné na internetových stránkách Laboratoře geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně Ústí nad Labem - <http://geolab.cz>. Plány se nacházejí ve Vojenském ústředním archivu - Vojenském historickém archivu Praha, archivní fondy Plány Hradec Králové, Plány Josefov, Plány Terezín; ve Státním okresním archivu (SOkA) Náchod, fondy Archiv města Josefov, Sběrka map a plánů; v SOkA Hradec Králové, fond Archiv města Hradec Králové.
- ³ Matoušek, V.; Hájek, J.; Kubů, F.; Meduna, P.: A complex investigation of a field fortification of the seven years' war (1756-1763) at the site of Nebesa by Aš (Asch). In: Studies in postmediaeval archaeology, sv. 1. Archaeological Institute of Czechoslovak Academy of Sciences, Prague 1990, s. 29–66; Matoušek, V.: Třebel. Obraz krajiny s bitvou. Academia, Praha 2006.
- ⁴ Peters: Die österreichische Befestigungen an der oberen Elbe. In: Mitteilungen des K. u K. Kriegsarchives. Wien 1902, s. 291–295.
- ⁵ Např.: Honl, I.: Obrana Broumowska v r. 1758. Od kladského pomezí, 1928–1929, roč. 6, s. 81–84, 98–100, 123–125; Honl, I.: Obranný úsek na horním Labi a jeho význam v pruských válkách. Vojenské rozhledy, 1924, roč. 5, s. 533–538.
- ⁶ Jednou z mála výjimek je práce Nejman, M.: Polní fortifikace na mapách k válce o bavorské dědictví. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Ústav historických věd. Hradec Králové 2009. Vzhledem k nedostatku času nebylo možno její závěry zařadit do tohoto příspěvku.
- ⁷ Honl, I.: Obrana Broumowska v r. 1758, s. 82.
- ⁸ Honl, I.: Obrana Broumowska v r. 1758, s. 83–84. Dne 16. 3. 1758 si opevnění prohlédl v Laudonově doprovodu osobně vrchní velitel armády, maršál Daun.
- ⁹ Honl, I.: Obrana Broumowska v r. 1758, s. 99.
- ¹⁰ Tamtéž, s. 124.
- ¹¹ Honl, I.: Český severovýchod v roce 1759. Od kladského pomezí, 1930-1931, roč. 8, s. 41.
- ¹² Honl, I.: Český severovýchod v roce 1759, s. 65.
- ¹³ Honl, I.: Český severovýchod v roce 1759, s. 40.
- ¹⁴ K typologii zemních opevnění viz Meduna, P.: Morphology of field fortification of the 17th - 19th centuries. Studies in postmediaeval archaeology 1. Praha 1990, s. 75–86.
- ¹⁵ Kupka, V.: Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností. Libri, Praha 2005, s. 371.
- ¹⁶ Peters: Die österreichische Befestigungen..., s. 318-336.
- ¹⁷ Peters: Die österreichische Befestigungen..., s. 316. Za upozornění na opevnění u Lanětic, Lukovny a Němčic děkujeme M. Nejmanovi.
- ¹⁸ Honl, I.: Český severovýchod v roce 1759, s. 65.
- ¹⁹ Hartmanová, O.: Archeologické nálezy Krkonošského muzea ve Vrchlabí v letech 2002-2003. Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 2004, roč. 30, č. 8, s. 27.

POPIS LOKALIT S POLNÍMI FORTIFIKACEMI NA SEVERNÍM BOJIŠTI VÁLKY O BAVORSKÉ DĚDICTVÍ ZAKRESLENÝCH NA MAPOVÝCH LISTECH I. VOJENSKÉHO MAPOVÁNÍ

Miroslav Nejman

1. Úvod

V historii válečných konfliktů mají své místo také fortifikace. Podstatnou roli sehrály i ve válce o bavorské dědictví v letech 1778 - 1779. Před zahájením a v průběhu tohoto konfliktu byl na území severních a východních Čech postaven systém polního opevnění čítající přes 290 objektů. Velká část těchto objektů pak byla následně zakreslena i na rektifikované listy I. vojenského mapování a právě díky tomuto faktu dnes můžeme vyhledat a prozkoumat i místa, kde bylo polní opevnění už dávno zničeno.

Při popisu lokalit s polními fortifikacemi se pokusím postupovat systematicky – od západu k východu. Svému popisu přizpůsobím i řazení jednotlivých mapových listů. Objekty polního opevnění lze rozlišovat podle různých kritérií do mnoha typů. V tomto článku se však budu až na výjimky držet pouze základního rozdělení, protože v některých případech nelze daný objekt přesněji typově určit.

Hlavním historickým pramenem mého bádání byly historické vojenské mapy. Některé jsem měl možnost prozkoumat přímo, jiné pouze v digitálním zpracování. Právě díky moderním technologiím jsem měl možnost prozkoumávat mapy I. vojenského mapování, které digitálně zpracovala a široké veřejnosti poskytla Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně. Originální mapové listy jsou totiž uloženy v rakouském státním archivu ve Vídni. Bez této možnosti bych svou práci zpracovával mnohem obtížněji.

Protože jsem pracoval s přesnými kopiemi historických map, uvádím v závorkách u názvů obcí jejich původní název používaný na mapě.

2. Technické provedení mapových listů prvního vojenského mapování a způsob jejich vytváření

V sedmileté válce (1756 - 1763) se jasně ukázaly nedostatky Müllerových map z 20. let 18. století. Jejich taktická hodnota potřebná pro manévrování s několikatisícovou armádou byla velice nízká, zvláště pokud měl protivník k dispozici daleko lepší mapy habsburských území. Na základě těchto negativních zkušeností se po sedmileté válce v habsburské monarchii konalo I. vojenské mapování, nazývané také josefské.¹ V Čechách, na Moravě a v českém Slezsku tato akce probíhala v letech 1764 - 1768. Mapování mělo za úkol vytvořit kvalitní a podrobný mapový podklad pro vojenské i civilní účely.

V případě mapování v českých zemích byly jako podkladu užitý hlavní body z listů Müllerovy mapy přenesené z měřítka 1:132 000 do měřítka 1:28 800. Vojenský kartograf měl k dispozici 15–20 těchto bodů na jednu čtvereční míli a mezi ně nakreslil novou mapu. Při kreslení map se využívalo techniky *à la vue* – „od oka“, případně zanášení pomocí jednoduchých prostředků – pravítka a buzoly. Vzdálenosti se odhadovaly nebo krokovaly. Velká pozornost se věnovala zakreslování detailů důležitých pro vojsko, jako jsou například potoky, močály, porosty, typy cest, údolí a rokle. Vojenské strategii tehdejší doby bylo podřízeno také kreslení návrší a kopců důležitých pro zdárné vedení bitev.

Kompletní mapové dílo je tvořeno více než 4 000 listy, které pokrývají území celé habsburské monarchie. Území Čech je rozkresleno na 273 listech. Každý list má rozměry 62 x 41 cm a je na něm zobrazeno asi 209 km². Všechny mapové listy jsou barevně provedené. Na každém listu je na okraji uveden seznam obcí a kolonky pro počet měšťanů, sedláků a chalupníků a dále informace o stavu a možnostech ustájení koní. Kartografické materiály doplňují vojensko-zeměpisné popisy s řadou údajů například o možnostech ubytování vojska, o počtu tažného a jatečního dobytka, o hloubkách řek a stavu cest.

Měřítko 1:28 800 nebylo zvoleno náhodou, ale odpovídá starému měřítku 1'':400°, což znamená 1 vídeňský palec v mapě = 400 vídeňských sáhů ve skutečnosti.²

Čechy byly zmapovány důstojníky generálního ubytovatele a důstojníky pluků dislokovaných v Čechách. Dozor nad mapováním měl major štábu Motzel a plukovník štábu de Fabris. Každý mapující důstojník měl za léto zmapovat asi 350 km², což byla neúměrná zátěž. Stálá hrozba vojenského konfliktu s Pruskem, omezené finanční prostředky a zvolená kreslicí technika á la vue byly dalšími nepříznivými faktory, které ovlivnily konečnou podobu map.³

Během války o bavorské dědictví v letech 1778 - 1779 se projevil závažný nedostatek tohoto mapového díla. Některá území byla zmáčknuta, jiná roztažena nebo jinak deformována tak, že nebyla k poznání. Mnohá sídliště nebyla správně zakreslená, případně nebyla zakreslena vůbec. Vojensko-zeměpisné popisy obsahovaly ještě méně informací než samotná mapa. Proto začala už v roce 1780 tzv. rektifikace severního pohraničí českých zemí s cílem opravit všechny nedostatky. Některé listy byly v tak špatném stavu, že musely být nakresleny znovu, některé pouze upraveny.⁴ V současné době máme k dispozici 130 mapových listů z původního mapování z let 1764 - 1768 a 143 opravených nebo nově nakreslených z let 1780 - 1783. Nově nakreslené listy se sice opět tvořily stejnou metodou, ale již mnohem přesněji. Bez použití trigonometrické měřicí soustavy nebyly však natolik přesné, jako mapy z pozdějších let. Mapy I. vojenského mapování i přes svou topografickou nepřesnost nám zprostředkovávají jedinečný pohled na barokní krajinu ve 2. polovině 18. století.

3. Válka o bavorské dědictví

Na sklonku roku 1777 zemřel v Bavorsku kurfiřt Maxmilián Josef, poslední člen starobavorské linie Wittelsbachů. Císař Josef II. chtěl využít této situace k výměně bavorského území za obtížně spravovatelné Rakouské Nizozemí. Protože Maxmiliánův dědic falcký kurfiřt Karel Theodor považoval výměnu také za výhodnou, byla akce považována za téměř hotovou věc. Josef II. nečekal na potvrzení smluv říšským sněhem a na jeho rozkaz začala habsburská armáda 16. 1. 1778 obsazovat bavorské území. Císař by připojením Bavorska k monarchii zaručil posílení celého soustátí v rámci říše. Z toho důvodu se postavil proti Josefovi tradiční odpůrce pruský král Fridrich II. Na Fridrichovu stranu se přidal vévoda meklenbursko-zvěřínský, saský kurfiřt, a vévoda Karel Falcko-zweibrückenský. Při česko-slezské a česko-saské hranici se na obou stranách začala rozmisťovat vojska. Fridrich II. a Josef II. spolu nejprve vyjednávali, což nikam nevedlo, a proto Fridrich 3. července vyhlásil válku⁵ a 5. července překročil hranice. Marie Terezie s válkou zásadně nesouhlasila a několikrát se pokusila přimět obě strany k jednání o míru.

Pruský král měl k dispozici 154 000 pruských a 22 000 saských vojáků. Jeho plán byl jednoduchý. Armádu rozdělil na dvě části. Armádní sbor v Sasku čítal 89 000 vojáků a velel mu králův bratr Jindřich. Sám pruský král se postavil do čela sboru o 87 000 vojáků. Ten byl soustředěn na pomezí Kladska a Slezska. Oba armádní sbory měly překročit české hranice a směřovat do nitra Čech. Sbor, který by narazil na nepřítele, měl za úkol

manévrováním udržovat jeho pozornost, zatímco druhý by pokračoval v ofenzivním postupu a měl rozhodnout válku. Zásobování pruského vojska mělo být z části řešeno pomocí zdrojů na obsazeném území.

Císař Josef II. měl k dispozici okolo 200 000 vojáků a svou armádu rozdělil na několik částí. První, silnější část⁶ byla soustředěna ve východních Čechách mezi nově dokončenou pevností Hradec Králové a Dvorem Králové nad Labem a velel jí sám císař s pomocí zkušených důstojníků Hadika a Lacyho. Druhé, slabší části⁷ soustředěné v severních Čechách, velel polní maršál Gideon Laudon, kterého císař jmenoval i do funkce vrchního velitele v Čechách. Další detašované oddíly byly soustředěny u Chebu, Prahy a na severní Moravě. Část armády byla soustředěna v Bavorsku.

Vojenské operace ve východních Čechách v roce 1778

Během jara 1778 vybudovali vojáci císařsko-královské armády silné obranné pozice na pravém břehu Labe od Hradce Králové až po Hostinné. Z hlavního ležení mezi Kuksem a Jaroměří mohli Josefovi důstojníci snadno pozorovat dění v předpolí obranné linie. Další předsunuté jednotky, operující na levém břehu, se rozmístily a polně opevnily jižně od Jaroměře u vesnic Ples a Rohenice pod velením generála Wurmsera. K obraně byla připravena nově dokončená pevnost Hradec Králové a svou poslední pevnostní funkci plnila i zastaralá pevnost Pardubice.

Fridrichovi vojáci překročili začátkem července české hranice u Náchoda a utábořili se na levém břehu Labe u obce Vlčkovice nedaleko Kuksu. Pro krytí zásobovací cesty z Kladska přes Náchod vyčlenil Fridrich II. dva sbory. Jeden tábořil u České Skalice a druhý na vrchu Dobeníně. Na pozice Josefova vojska, zpevněné polním opevněním, tvořeným mnoha objekty a na některých místech propojené souvislou valovou linií, se však Fridrich neodvážil zaútočit. Na polních valech bylo kromě pěšáků rozmístěno i 426 těžkých děl připravených k okamžité obraně.

Zatímco hlavní síly obou nepřátelených stran nečinně vyčkávaly v postaveních vzdálených 3 km od sebe, vojáci Wurmserova předsunutého sboru podnikali v prostoru mezi Českou Skalicí, Náchodem a Opočnem drobné útoky na pruské picující a průzkumné oddíly, blokovali mosty a silnice a 16. července dokonce přepadli pruský tábor na Dobeníně.

Pruského krále znepokojovala diverzní činnost Wurmserova sboru a nedostatek informací o síle těchto jednotek, proto se 23. července vydal v čele zvláštního sboru z hlavního ležení přes Doubravici a Roztoky na průzkumnou výpravu. První střet se odehrál na mostě přes Metuji v Roztokách. Po přechodu na levý břeh se Prusové začali formovat do bojových pozic. Následný tvrdý úder Wurmserovy jízdy sice zahnal pruskou jízdu, ale byl odražen kartáčovou palbou jízdní baterie postavené u lesíka Žďáru. I další útok jeho jízdy byl odražen palbou děl a pěchoty. V této době se Fridrich rozhodl k návratu do hlavního ležení a Wurmser upustil od pronásledování ustupujících pruských jednotek. Ztráty byly na obou stranách okolo 40 mužů.

Vzhledem k okolnosti, že se bojů zúčastnila na císařské straně pouze jízda, nebylo polní opevnění vybudované mezi vesnicemi Ples a Rohenice v boji využito. V pozdějších letech, při výstavbě nové bastionové pevnosti Ples, bylo zřejmě z taktických důvodů zničeno a na rektifikovaných mapách již nezakresleno.

Fridrich II. se pokoušel zmást protivníka vysláním několika jednotek do Čech a na Moravu, zatímco jeho hlavní síly stále setrvaly v ležení Vlčkovic. Tyto akce však maršála Lacyho nijak neoklamaly a císařští vojáci dále setrvali ve vybudovaných pozicích na pravém břehu Labe. V polovině srpna se pruský král odhodlal k činu a vyrazil se svým sborem na západ směrem na Dolní Žďár s cílem spojit se se sborem svého bratra Jindřicha a zároveň obchvátit Lacyho obranné postavení.⁸ Lacy však prohlédl

jeho úmysly a zatarasil cestu svými jednotkami na nové obranné linii táhnoucí se podél Labe od Hostinného až za Vrchlabí. Za Vrchlabím se opřel o krkonošský masiv, který tvořil nepřekonatelnou přírodní překážku. Svou pohotovou reakcí zmařil Fridrichovi jeho plán.

Pruský král se 15. srpna utábořil u vesnice Střítež západně od Úpice a setrval zde až do 21. srpna, jelikož dalšímu postupu bránil špatný stav silnic. Zdlouhavý postup pruské armády poskytl Josefovým vojákům dostatek času k vybudování polních opevnění, a to i na výšinách východně od Vrchlabí. 22. srpna se pruský sbor vydal na další pochod, avšak cesta na západ byla zatarasena. Na severu bránil postupu krkonošský masiv a jižní území, které Fridrich nedávno opustil, obsadil sbor generála Wurmsera. Wurmserovy jednotky dotíraly na pruský zadní voj. V této ne příliš dobré situaci nehodlal Fridrich dále setrávat a odtáhl v září přes Trutnov do Slezska. Odhad ztrát Fridrichova sboru během tohoto nepovedeného tříměsíčního tažení byl asi 15 000 - 18 000 mužů a 5 000 - 6 000 koní. Značná část vojáků zemřela na úplavici a jiné nemoci a velká část dezertovala.

Vojenské operace v severních Čechách v roce 1778

Dne 23. 4. 1778 převzal velení nad druhou částí císařsko-královské armády polní maršál Ernest Gideon Laudon. Jeho armáda, soustředěná mezi Libercem a Ústím nad Labem čítala asi 62 000 mužů a 252 těžkých děl. Jeho vojáci se rozmístili podél celé hranice a až do zahájení válečných operací budovali polní opevnění. Na druhé straně hranice se zatím připravovalo na vpád do Čech 67 000 pruských a 22 000 saských vojáků pod velením prince Jindřicha.

Generál Laudon si byl vědom početní převahy svého protivníka a od začátku vojenských operací se připravoval na defenzivní způsob boje. Polní opevnění jeho hlavních jednotek začínalo severně od Milešovky, přerušovaně pokračovalo kolem Ústí nad Labem k České Lípě a končilo téměř u Liberce. Na celé obranné linii chyběla pouze jediná věc – souvislá přírodní překážka, jakou je v případě východních Čech řeka Labe a její strmý levý břeh. Početně slabší císařsko-královské jednotky tak měly nižší šance na úspěšnou obranu než jednotky rozmístěné ve východních Čechách. Část hraničářských jednotek obsadila hranice s Horní Lužicí, dva silné oddíly zatarasily silnici na Prahu u Velvar a u Mělníka byl postaven pontonový most. Na místech předpokládaných pruských vpádů nechal Laudon rozmístit hlídky. Hlavní ležení Laudonových vojsk se nacházelo u Mimoně, ale do 10. července se přesunulo ke vsi Vetlá, nacházející se na pravém břehu Labe, mezi Ústím nad Labem a Litoměřicemi.

Laudon odhadoval, že hlavním cílem pruského prince bude dosažení města Turnova a obsazení levého břehu Jizery. Pak by spojení se sborem Fridricha II. nepředstavovalo nijak velký problém. V těchto úsudcích se nemýlil. V noci z 30. na 31. července překročily pruské a saské jednotky na několika místech české hranice. Předsunuté císařsko-královské jednotky se sice Prusům a Sasům postavily na odpor, ale kvůli početní převaze protivníka se ze svých pozic stáhly. Laudon nehodlal riskovat přímé střetnutí ve velké bitvě, a proto vydal svým hlavním jednotkám rozkaz stáhnout se od Litoměřic k Jizeře a zaujmout obranné postavení na východním břehu mezi Mladou Boleslaví a Mnichovým Hradištěm.

Dne 4. srpna přeložil Laudon svůj hlavní stan do Kosmonos u Mladé Boleslavi. Všechny mosty přes Jizeru byly strženy a na přístupové cesty k nim mířily hlavně děl. Krytí pravého křídla Laudonových obranných pozic tvořily oddíly granátníků a husarů rozmístěných u Semil a Jilemnice. Cestu k Praze bránily nevelké oddíly operující na západním břehu Labe a Vltavy. Tak zastavil postup početně silnějšího sboru prince Jindřicha bez krvavých ztrát. Pruské a saské jednotky se utábořily v okolí Mimoně

a podnikaly pouze pokusy na odlákání Laudonovy pozornosti. Laudon však se svými jednotkami obratně manévroval a nepřátelské pokusy o prolomení své linie mařil dřív, než mohly začít. Například u Benátek nad Jizerou znemožnil narychlo vybudovaným opevněným předmostím postup generálporučíka von Möllendorfa. Válečné operace probíhaly i na levém břehu Labe. Generálporučík von Platen bez odporu postoupil až k Velvarům, pochodovat na Prahu se už neodvážil a raději se stáhl zpět.

V této patové situaci se začal projevovat nedostatek potravin, dezerce a nemoci i v táboře prince Jindřicha. Jeho sbor ztratil asi 6 000 mužů. Začátkem září se Prusové z Čech začali stahovat. Na tuto chvíli Laudon čekal a 5. září zaútočil na pruské stráže u Kláštera Hradiště nad Jizerou a u Kuřívod. Pak pokračoval za Prusy přes Mimoň k Litoměřicím. Prusové překročili Labe u Litoměřic a císařsko-královští vojáci u Brandýsa nad Labem.⁹ 20. září se Laudon postavil Jindřichovi u Budyně nad Ohří. Císařsko-královští vojáci měli v tu chvíli větší naději na vítězství než ustupující Prusové. Bitva se však ani zde nekonala. 23. září dorazil do Laudonova ležení sám císař Josef II. a sdělil mu, že jeho matka si přeje uzavřít válku mírovým jednáním. Tímto rozhodnutím všechny válečné akce na severu Čech téměř ustaly. Vojáci prince Jindřicha se do konce září definitivně stáhli na saské území, císařsko-královská vojska obnovila kordon na hranicích a důležité přechody polně opevnila. Do konce roku 1778 se již žádné velké válečné akce nekonaly. Oproti vývoji ve východních Čechách byla válka v oblasti severních Čech daleko více pohyblivá a manévrovací. Také strategické schopnosti obou hlavních velitelů byly téměř vyrovnané, což se projevilo na konečném výsledku válečných operací.

Závěr války

Tato zvláštní manévrovací válka pokračovala až do jara 1779. V 18. století bývalo zvykem, že se v zimních měsících nebojovalo, v případě války o bavorské dědictví tomu bylo zcela naopak. Sbor generála Wurmsera obsadil 18. 1. 1779 část Kladska a jízdní oddíly generála Terciho podnikaly rušivé nájezdy až k pevnosti Svidnice (dnes Švidnica). Pruskému generálovi Anhaltovi se na oplátku podařilo obsadit město Broumov a ovládnout jeho okolí. Do vyhlášení příměří 7. 3. 1779 se ještě odehrálo několik bitek v okolí Broumova a Dušníků (dnes Duszniki Zdrój).

Konečnou tečkou za válkou se stala mírová smlouva podepsaná 13. 5. 1779 v Těšíně. Vlády v Bavorsku se ujal Karel Theodor. Jediným přínosem pro monarchii bylo získání území zvaného Innská čtvrt s téměř 60 000 obyvateli. Pruského krále Fridricha II. stála válka téměř 30 milionů tolarů a jeho armáda přišla o 20 000 vojáků. Nejhůře však na válku doplatili obyčejní lidé, kterých se nikdo na nic neptal a kteří museli cizí vojska živit. Ze strategického hlediska se jedná o první válečný konflikt, ve kterém bylo ve velké míře použito polní opevnění k obraně rozsáhlého území.

4. Popis opevněných lokalit na mapových listech I. vojenského mapování ze severního bojiště

Na rozdíl od východních Čech není na severu žádná velká říční překážka, která by se dala využít k obraně celé hranice. Zato je zde značně kopcovitý terén. Jižně od Ústí nad Labem se táhne pás sopečného původu dnes nazývaný České středohoří, oblast v okolí Mimoňe je zase plná pískovcových skal a pískového podloží, a u Liberce se tyčí Jizerské hory. Prostupnost tímto terénem byla ještě v 18. století značně problematická, zvláště pro dělostřelectvo a trén.

Fakt, že maršál Laudon nevěděl, na kterých místech překročí pruské oddíly hranice, způsobil, že jeho vojáci zaujali obranné postavení na linii, táhnoucí se téměř od Bíliny kolem Ústí nad Labem až k Jablonci nad Nisou, v rozptýlených obranných pozicích. Tato linie dosahuje délky okolo 100 km, je tedy mnohem delší než obraná linie budovaná

na horním Labi. Polní opevnění zde postavená se proto opírají o místní přírodní překážky jako jsou kopce, skály, rybníky a mokřiny, případně je doplňují. Opevněné prvky obranné linie můžeme nalézt na mapových listech čísel 20, 26, 27, 28, 29, 30, 38 a 39. Další opevnění do linie nezařazené je na listech číslo 11, 19 a 75. Celkem je na těchto mapových listech zakresleno 107 různých objektů na místech spojených s válkou o bavorské dědictví. Typy a počty zakreslených objektů jsou uvedeny v tabulce. Celkové rozmístění polních objektů je zobrazeno na zjednodušené mapce (mapka 1).

List č. 38:

Polním opevněním zakresleným na tomto mapovém listu začíná celá obranná linie severního bojiště. Západně od vsi Bukovice (Bukowitz) je zakreslena pouze jedna polní pevnůstka tvaru barkanu. Svým umístěním v terénu brání komunikace směřující do nitra Čech směrem na Prahu.

List č. 39:

Zde jsou zakresleny objekty polního opevnění v levém horním rohu v okolí obce Bořislav, které navazují na polní pevnůstku na předchozím listu. Jedná se o třináct v linii řazených, samostatných objektů. Oproti jiným mapám jsou tyto objekty číslované a to od čísla 22 až po číslo 34. Začátek číselné řady je u Ústí nad Labem. Díky těmto číslům jsou snadněji identifikovatelné i přesto, že některé z nich vlivem poškození mapy již téměř zmizely.

Linie začíná objektem č. 34 západně od Bořislavi a pokračuje kolem její severní části směrem ke vsi Radejčín. Typově se jedná o 4 objekty neidentifikovatelného tvaru (poznáme je jen podle čísel),¹⁰ 3 redany, 2 lunety (mají uzavřenou týlovou stěnu s vyznačeným vchodem), 2 reduty a 2 šestiúhelníkové reduty. Jako zajímavost lze uvést, že některé z pevnůstek v této lokalitě byly zakresleny do map II. vojenského mapování z let 1836 - 1852.¹¹

List č. 26:

Na tomto mapovém listu je zachyceno největší množství objektů polního opevnění oproti jiným listům zobrazujícím severní bojiště. Většinou se jedná o samostatně rozmístěné pevnůstky a valy táhnoucí se v linii západně od vsi Habrová, kolem Ústí nad Labem až na pravý břeh Labe. Většina pevnůstek je číslována. V některých případech, kde je opevnění rozděleno na části, jsou tyto části označeny stejným číslem a doplněny písmenem (např. 13a, 13b). Linie začíná u vsi Habrová (Habrowa), kde navazuje na linii objektů z předchozího listu, směřuje severním směrem, přímo prochází vesnicí Suchá (Suchay) až za Milbohov. V této části opevněné linie je zakresleno 14 prvků polního opevnění od čísla 11 až po číslo 20. typově se jedná o 5 redanů, 4 menší valy, 3 šestiúhelníkové reduty, 1 biret s protaženou pravou částí v podobě zalomeného valu a 1 předpokládaný objekt. Předpokládaný objekt by měl mít číslo 21, ale na poškozené spodní části listu není vidět ani objekt ani jeho číslo. Všechny objekty jsou nasměrovány na západ proti komunikacím směřujícím do Čech a do jejich týlu.

Od Milbohova se linie stáčí k jižnímu konci Ústí nad Labem (obr. 1). Mezi vsí Hostovice (Huttewiese) a Ústím nad Labem je rozmístěno celkem 9 objektů (čísla 2 - 10). Kromě 3 redanů a 1 obyčejného přímého valu se jedná o různě zalomené valové linie. Objekt číslo 7 není na mapě rozeznatelný. Všechny objekty jsou nasměrovány do údolí řeky Bíliny (Biela Flus) a brání přístupové komunikace do svého týlu a českého vnitrozemí. Předposlední pevnůstka této části linie (označená číslem 2) je zakreslena na konci ostrohu trčícího nad soutokem Bíliny a Labe (Elbe Flus). Svým umístěním v terénu ovládá přechod přes řeku Bílinu, část komunikace vedoucí podle řeky Labe, která směřuje

Obr. 1: Výřez z listu č. 26 Prvního vojenského mapování - jihozápadní okolí Ústí nad Labem.

do týlu celé obranné linie, a samotnou řeku. Jako zajímavost lze uvést, že místo, kde jsou zakresleny pevnůstky číslo 2, 3 a 4 sloužilo od středověku jako popraviště. Poslední pevnůstka, pravděpodobně číslo 1 (není označena číslem), je redan umístěný na vyvýšenině nad popravištěm a svým čelem je nasměrován do ohybu řeky Labe.

Jižním směrem proti proudu Labe se přímo na břehu nachází ještě jeden barkan umístěný tak, že ovládá silniční i říční komunikaci. Tato osamocená pevnůstka se nachází asi 1,5 km od hlavní obranné linie.

Na pravém břehu Labe začíná linie opevnění jižně od vsi Střekov (Ob: Sedlitz) (dnes městská část Ústí nad Labem). Jedná se o jeden menší a o jeden větší lomený val, oba bez označení. Tyto objekty navazují na osamocené barkan z protějšího břehu. Další objekty jsou až na kopci Sedlo, situované na severním okraji Střekova. Na tomto kopci je zakreslen redan a barkan. Svým dominantním umístěním kryjí ohyb řeky Labe. Západně od Sedla je v terénu rozmístěno dalších pět různých valových objektů, nasměrovaných k severu k řece Labi. Jejich číslování začíná čtyřkou a končí osmičkou. Typově se jedná o 2 lomené valy, 1 malý val, 1 redan a 1 barkan. Další polní opevnění je až u vsi Hazlice téměř 10 km jihozápadním směrem.

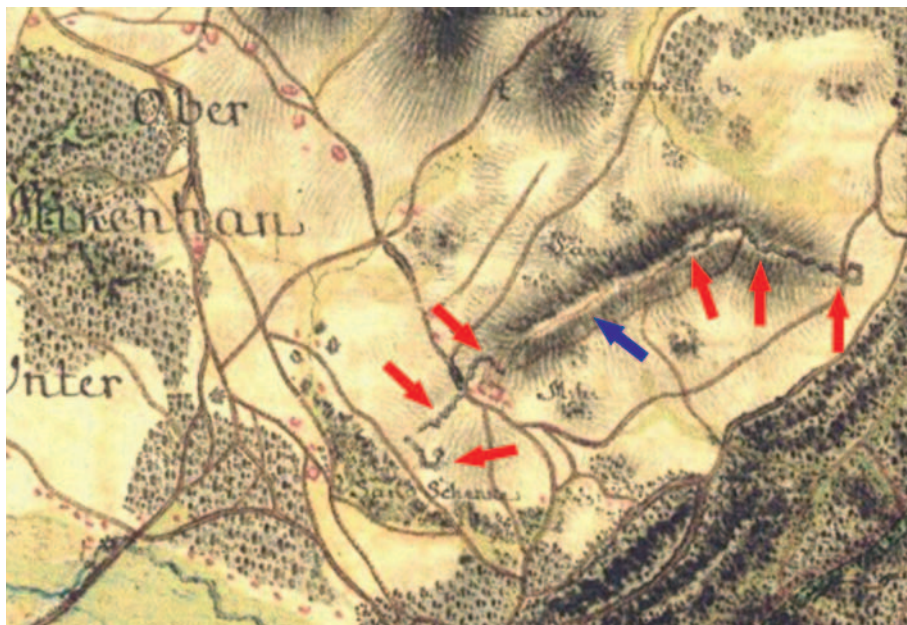
List č. 27:

Na tomto listu je zakresleno polní opevnění pouze v lokalitě jižně od vsi Hazlice (Haslitz). Na úpatí kopce dnes nazývaného Písková hora je rozmístěno 8 menších opevněných objektů - 4 lomené valy, 2 redany a 2 malé valy. Tyto v terénu rozmístěné prvky polního opevnění přehrazují důležitou komunikaci vedoucí údolím mezi Pískovou horou a kopcem Panna směrem na Litoměřice.

List č. 28:

Další opevnění se nachází až na listu číslo 28 poblíž obce Holany (Holan). Mezi vsí Rybnou (Ribnau) a Novozámeckým rybníkem je zakresleno celkem 5 polních pevnůstek rozmístěných v linii dlouhé přibližně 2,5 km. Jedná se o 2 barkany, 2 reduty a 1 redan. Reduty a redan se nacházejí v polích, zbylé dvě pevnůstky na kraji lesa. K pevnůstkám v polích jsou zakresleny i přístupové cesty z týlu. Tyto osamocené pevnůstky by byly v rovném terénu pro větší obranu značně nedostatečné, ale jejich umístění uprostřed rybníční soustavy tvořené pěti rybníky, jejich náhony a rozsáhlé mokřiny okolo nich tvoří velice odolný bod obranné linie.

Opevnění pokračuje až za Novozámeckým rybníkem. I zde stavitelé použili přírodní překážku ke zvýšení obranyschopnosti svých staveb. Prvky polního opevnění začínají na východním úpatí skalního hřebenu zvaného Dlouhý vrch¹² nedaleko vsi Provodín (Unter Mikenhan, obr. 2). Na mapovém listu jsou zakresleny dvě dlouhé, několikanásobně lomené, valové linie zakončené na každé straně jednou pevnůstkou. Západní linie je zakončena do týla zahnutým lomeným valem, východní linie pak redutou. Mezi těmito liniemi se nachází zmiňovaný skalní hřbet, na jehož hřebeni je vytesaná úzká pěšinka, krytá ze severní strany skálou místy až do výše pasu. Na východní straně byla do opevnění zahrnuta i zemědělská usedlost a na konci opevnění je připsán německý nápis „Sand Schenke“. Nápis by mohl být volně přeložen jako mělčina. To by odpovídalo současné skutečnosti. Celé toto impozantní opevnění, které maximálně využívá přírodních překážek, je zakresleno i na mapách II. vojenského mapování.¹³

Obr. 2: Výřez z listu č. 28 Prvního vojenského mapování – východní část obce Provodín.

List č. 29:

Na tomto mapovém listu pokračuje obranná linie směrem na severozápad. V lokalitě dnes nazývané Hradčanské stěny je zakreslen uzávěr skalní soutěsky. Na mapě lze rozeznat pevnůstky na obou stranách soutěsky a jejich propojující val. V případě severní pevnůstky se typově jedná o redutu, v případě jižní pevnůstky o biret. Tento uzávěr vybudovaný uprostřed skal znesnadňoval průjezd skalními soutěskami do týlu obranné linie.

Další opevnění se roztroušeně táhne v linii podél Ploučnického potoka od vsi Hvězdov (Hoflitz) po Svěbořice.¹⁴ Je zde zakresleno pouze 6 samostatných objektů. Prvním objektem je luneta situovaná na západním okraji vesnice Hvězdov. Svým strategickým umístěním kryje přístupovou komunikaci z Mimoně. Kousíček jižněji na druhé straně této komunikace je zakreslen menší lomený val. Mezi vesnicemi Hvězdovem a Ploučnicí (Plauschnitz) je na menším kopečku zakreslena reduta. Zbylé tři barkany se nacházejí v mezerách mezi rybníky severně od Ploučnice. Svým strategickým rozmístěním zvyšují obranyschopnost celého prostoru.

List č. 30:

Hned při levém kraji tohoto mapového listu se nachází první opevněná lokalita. Jižně od Osečné (Olschwitz) přehrazuje komunikaci směřující k jihu několikrát lomený val. Další valová pevnůstka je situovaná na kopci nad vsí Kotel (Kessel) a brání přístupovou cestu z Osečné. O něco větší polní opevnění je zakresleno až u vsi Javorník (Jawornik). Na místním kopci Mazova horka je umístěn barkan na severní straně a redan na straně jižní. Proč redan směřuje do týlu obranné linie, není nijak známo.

V okolí vesnice Rašovky (Raschen) je zachycena další lokalita (obr. 3). Dnes tato lokalita nese název Rašovské sedlo a nachází se zde průchod mezi Rašovským hřbetem a horou Javorník. Na obranu této lokality bylo vybudováno 6 samostatných polních objektů. První se nachází severně od Rašovky. Jedná se o redan nasměrovaný do údolí ke vsi Šimonovice (Schimsdorf). Jihovýchodněji od něho se nalézá půlkruhová luneta. Sedlo uzavírají 3 lunety a 1 barkan postavené v linii východně od Rašovky.

Poslední dva objekty se nacházejí severně od vesnice Jeřmanice (Jerzmanitz). Šestiúhelníková reduta strategicky umístěná na Liščím kopci severně od Jeřmanic a lomený val, který znesnadňuje průchod údolím na druhé straně Liščího kopce. Oba objekty polního opevnění brání průchodu z Liberce směrem do českého vnitrozemí.

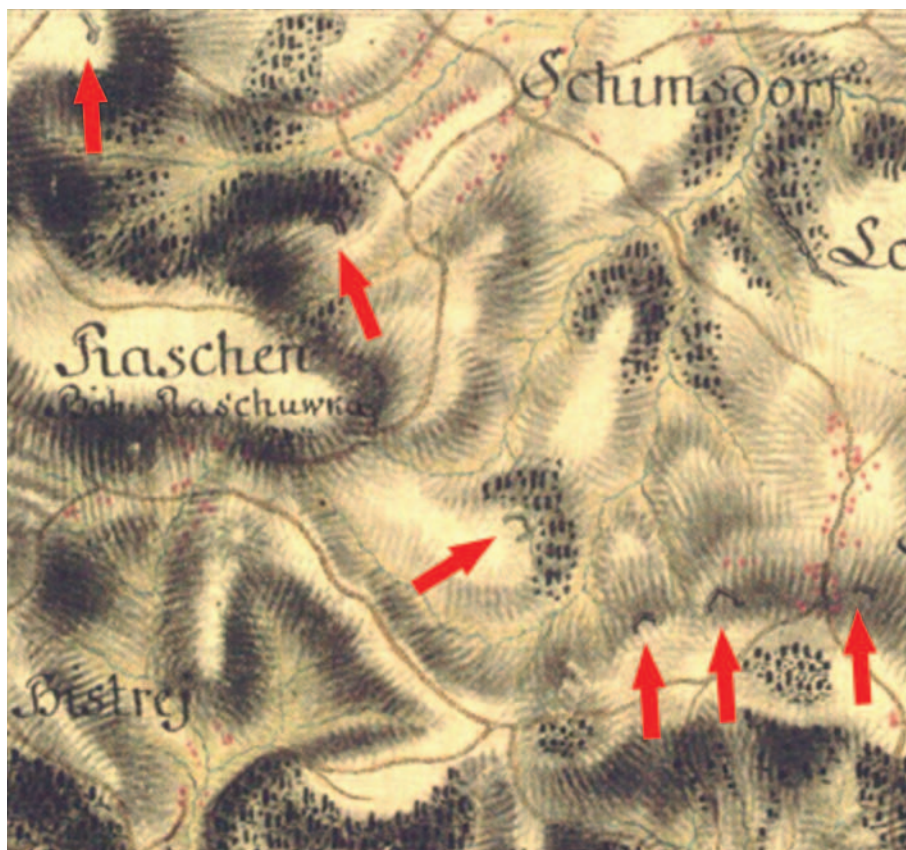
List č. 20:

Posledním opevněným úsekem z dlouhé obranné linie je malá část mezi Libercem a Jabloncem nad Nisou. Polně opevněn je zde hřbet dnes zvaný Prosečský hřeben, který se táhne mezi oběma zmiňovanými městy. Na nejvyšším místě hřebenu je zakresleno polní opevnění tvořené redanem a barkanem. Takto umístěný bod odporu mohl ovládat údolí táhnoucí se po obou stranách. Obranu doplňují další polní pevnůstky umístěné po stranách hřebenu. V jižním údolí je zakreslena reduta situovaná na vyvýšenině blízko hřebenu. Severní údolí brání barkan a reduta na západní straně vesnice Lukášov (Luxdorf). Všechny tyto objekty měly za úkol zamezit nepříteli přístup do Jablonce nad Nisou.

Polní opevnění budované mimo hlavní obrannou linii

List č. 11:

Mimo hlavní opevněnou linii je zakresleno polní opevnění, které se nachází jižně od Hrádku nad Nisou. Jedná se o rozsáhlou opevněnou lokalitu, ve které je rozmístěno 10 objektů. Většina objektů tvoří obrannou linii bránící vstup do východní části Lužických hor, které tvoří významnou přírodní překážku.

Obr. 3: Výřez z listu č. 30 Prvního vojenského mapování – okolí obce Rašovka.

První polní pevnůstka se nachází na kopci Schaf jihozápadně od vsi Donín (Denis). Typově se podobá lunetě, po jejíchž obou stranách vedou šikmo do týlu dlouhé valové linie. Špička lunety směřuje k severu. Na pravé straně tohoto opevnění jsou zakresleny čtyři svislé čáry, které pravděpodobně s polním opevněním nesouvisí. O kousek jižněji se nachází reduta, která kryje cesty vedoucí z Donína do Dolního Sedla a barkan situovaný na kraji lesa vlevo nad vsí Dolní Sedlo (Spittelgrund). Barkan směřuje k západu. Na jižní straně Dolního Sedla je zakreslen redan, který ovládá silnici směřující do skal. Další opevnění se nachází až u vsi Horní Sedlo (Pass). Zde je linie objektů daleko zřetelnější. Začíná dvěma redany umístěnými u silnice mezi Dolním a Horním Sedlem. Odtud linie směřuje na západ ke vsi Dolní Suchá (Bertzdorf). Tuto část linie tvoří jeden redan a dva barkany. Všechny tři objekty směřují na sever, brání tak průchodu nepřítele kolem Kozích hřbetů na Jablonné v Podještědí.

Poslední pevnůstka je reduta situovaná jižně od vsi Chotyně (Ketten). U této pevnůstky je připojen nápis „Schweden Schanz“. Patrně se jedná o pozůstatek polního opevnění z třicetileté války.

List č. 19:

Součástí opevněné linie mezi vesnicemi Horní Sedlo a Dolní Suchá jsou i tři objekty zakreslené západně od Kozích hřbetů. První sled tvoří redan, který svým levým protaženým ramenem přetíná cestu, a menší val umístěný vpravo od redanu. Tyto dva objekty přímo doplňují zmiňovanou linii. Kousek jižněji je na cestě zakreslen další val,

který tvoří druhosledové postavení. Všechny tři objekty brání cestu, která prochází údolím mezi vrchem Vysoká a Jítravským vrchem.

List č. 75:

Poslední opevněná lokalita této války se nachází severně od Benátek nad Jizerou. Na mapě je zakresleno 5 objektů rozmístěných na návrší mezi Benátkami nad Jizerou (Benatek) a vsí Dražice (Draschitz). Typově lze objekty určit jako 2 menší valy, 1 redan, 1 barkan, 1 valová linie. Budování tohoto opevnění si přímo vynutila válečná situace, když v polovině srpna 1778 zahájil pruský generálporučík von Möllendorf pochod svých jednotek z Mimoně do Benátek nad Jizerou. Tímto obchvatným manévrem hodlal obejít postavení císařských jednotek u Mladé Boleslavi. Maršál Laudon se však nenechal zaskočit a přemístil část svých jednotek k Benátkám, kde jeho vojáci narychlo opevnili předmostí. Tímto manévrem ztížil snahu o pruský obchvat a Prusové se vrátili zpět do hlavního ležení. Budování opevněných pozic u Benátek údajně řídil Laudon osobně. Lze také předpokládat, že polní opevnění bylo původně daleko mohutnější, než je zde zakresleno.

5. Závěr

Svůj účel polní opevnění vybudované během válečné kampaně v roce 1778 - 1779 částečně splnilo, a to i přesto, že se v jeho blízkosti neodehrály žádné lité boje. Ještě několik let po skončení konfliktu bylo polní opevnění pro císařsko-královskou armádu stále důležité a některé jeho části byly dokonce zakresleny i do map II. vojenského mapování.¹⁵ Proto se likvidovaly pouze objekty překážející provozu na pozemních komunikacích nebo opevnění překážející novým stavbám. Postupem času docházelo k likvidaci dalších a dalších objektů z důvodů těžby kamene, polních prací, výstavby silnic a železnic a rozšiřováním obcí. Do dnešních dnů se dochovaly pouze ty části, které se nacházely v lese, případně na jeho okraji.

V následujících konfliktech, které se odehrávaly na našem území, se už polní opevnění v tak velkém rozsahu nestavělo. Na základě zkušeností získaných během války byla u Litoměřic v roce 1780 zahájena stavba nové pevnosti, pojmenované na počest královny a císařovny Marie Terezie Tereziín. Pevnost zajišťovala důležitou vodní i pozemní komunikaci ze Saska do Prahy. Některé lokality byly v 30. letech 20. století opevněny znovu, např. u Ústí nad Labem nebo u Provodína na Českolipsku.

Celkem jsem identifikoval 107 samostatných objektů polního opevnění. Postavených objektů bylo určitě mnohem více. Na zakreslených opevněných lokalitách můžeme pozorovat shodné znaky, z čehož lze usuzovat, že v případě stavby polního opevnění platila jistá pravidla. Typově nejvíce převažuje redan a barkan, což vypovídá o jejich účelu. Redany a barkany se používaly k ochraně dělostřeleckých baterií a byly často stavěny na vyvýšených místech se zajištěným týlem. Podobně jsou umístěny i lunety a birety. Na otevřená prostranství, případně na vrcholky kopců, se umísťovaly většinou pevnůstky s uzavřeným týlem, tzn. reduty. Souvislé valové linie byly nejčastěji umísťovány tam, kde bylo potřeba uzavřít nějakou komunikaci nebo údolí, případně na místech, kde se nehodil žádný vhodný typ opevnění. Vojenští kartografové, kteří pracovali na rektifikaci map I. vojenského mapování, se snažili zakreslit polní opevnění přesně v takové pozici, tvaru a velikosti, jaká co nejvíce odpovídala skutečnosti v době jejich působení v dané oblasti. Žádná jiná mapa, případně soubor map, nevykazuje takovou přesnost, jako toto mapové dílo. Jeho výjimečnost je také v tom, že zachycuje polní opevnění obou válčících stran.

Mapy I. vojenského mapování vykazují také největší přesnost pro hledání pozůstatků polních opevnění. Jejich pravdivost byla potvrzena i nálezy v terénu. Na severním

Obr. 4: Provodín, val na severním úbočí Dlouhého vrchu, stav v r. 2007. Foto M. Nejman.

Obr. 5: Hradčanské stěny, severní pevnůstka uzávěry, stav v r. 2007. Foto M. Nejman.

bojišti jsem prozkoumal zatím pouze dvě lokality se zachovalým polním opevněním. První prozkoumaná lokalita se nachází u úpatí skalního hřebenu zvaného Dlouhý vrch nedaleko vsi Provodín (obr. 4). Prozkoumán byl pouze val na severním úbočí Dlouhého vrchu.¹⁶ Val místy přesahuje až 2,5 metru a v některých částech jsou znatelná dělostřelecká postavení. Severní část valu zakončená redutou se nachází na louce a do dnešní doby se nezachovala. Druhá prozkoumaná lokalita je na východ od Provodína v Hradčanských stěnách. Zde postavený uzávěr skalní soutěsky, tvořený dvěma pevnůstkami a propojovacím valem, se dochoval do dnešních dnů ve velmi dobrém stavu. Obě pevnůstky na obou stranách jsou částečně zasekány do pískovcových skal. Spojovací val mezi nimi dosahuje místy výšky až 2 m. V severní pevnůstce se dodnes zachovala barbeta, která dokládá přítomnost minimálně dvou děl. Okolí severní pevnůstky je v současné době odlesněno a to nabízí jak možnost spatřit pevnůstku v podobném stavu, v jakém byla při svém vzniku, tak i prohlédnout si strategické možnosti této lokality (obr. 5).

Jak už jsem naznačil, některé pevnůstky a valy nenávratně zmizely v propadlišti dějin, některé tiše stojí zapomenuté kdesi v lese a jsou důkazem pochmurných událostí, které se odehrály před 220 lety. Vnímavý člověk může v blízkosti těchto němých svědků slyšet stavební hlomoz, přípravy k obraně a v dále blížící se nepřátelské vojáky.

Svět neustále válčí. Svou práci jsem chtěl naznačit, že ani poslední konflikt 18. století by neměl být zapomenut.

Poznámky:

- ¹ Podle císaře Josefa II., který byl od roku 1765 spoluvladařem Marie Terezie a po roce 1766 dokončoval reformu armády po maršálu Daunovi.
- ² Brůna, V.; Buchta, I.; Uhlířová, L.: Interpretace prvků mapy Prvního a Druhého vojenského mapování. *Historická geografie* 32, 2003, s. 95–97.
- ³ Kuchař, K.: Vývoj mapového zobrazení území Československé socialistické republiky, III. Mapování a měření českých zemí od pol. 18. stol. do počátku 20. stol. Ústřední zpráva geodézie a kartografie, Praha 1961, s. 9–13.
- ⁴ Opraveny byly pouze dva listy ze 143.
- ⁵ Válka o bavorské dědictví se také nazývá bramborová, protože hlavní operace probíhaly v období sklizně brambor a pruská vojska byla bramborami zásobena a brambory se začaly pěstovat po válce i v monarchii. Slovo „brambor“ také vychází ze zkomoleného slova „Branibor“.
- ⁶ Přibližně 80 000 vojáků a 426 těžkých děl.
- ⁷ Přibližně 62 000 vojáků a 252 těžkých děl.

- ⁸ Fridrich II. byl autorem vojenské strategie známé pod heslem: „Odděleně pochodovat - společně udeřit“. Tuto strategii se Prusům podařilo úspěšně realizovat až o několik desítek let později v roce 1866.
- ⁹ V 18. století ještě neexistovalo na velkých řekách dostatečné množství mostů, které by umožnily rychlý přesun velké armády. Proto musel maršál Laudon pochodovat oklikou přes Brandýs nad Labem.
- ¹⁰ Jedná se o objekty číslo 22, 29, 33, 34.
- ¹¹ II. vojenské mapování, sekce W-4-I.
- ¹² Na mapě označen jako „Lang“.
- ¹³ II. vojenské mapování, sekce O-4-III.
- ¹⁴ Vesnice Svěbořice zanikla krátce po druhé světové válce z důvodů rozšiřování vojenského prostoru Ralsko.
- ¹⁵ II. vojenské mapování probíhalo v letech 1836–1852.
- ¹⁶ Tato část valu je také uvedena v článku Meduna, P.: Morphology of field fortifications of the 17th - 19th centuries. In: Studies in postmedieval archaeology, 1. Praha 1990, s. 77.

Literatura:

- Bělina, P.: Generál Laudon. Život ve službách Marie Terezie a Josefa II. Paseka, Praha 1993.
- Bělina, P.; Kaše, J.; Kučera, J.: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. 10. Paseka, Praha 2001.
- Bochenek, R.: Od palisád k podzemním pevnostem. Naše vojsko, Praha 1972.
- Brůna, V.; Buchta, I.; Uhlířová, L.: Interpretace prvků mapy Prvního a Druhého vojenského mapování. In: Historická geografie, 32, Praha 2003, s. 95.
- Čtverák, V.; Durdík, T.; Kupka, V. a kol.: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha 2002.
- Jirásko, F.: Bramborová válka. Krkonoše, 1978, roč. 11, č. 8, s. 25.
- Historická krajina a mapové bohatství Česka. Prameny, evidence, zpřístupňování, využívání. Historický ústav, Praha 2006.
- Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918. Elka Press, Praha 2003.
- Kučař, K.: Vývoj mapového zobrazení území Československé socialistické republiky, III. Mapování a měření českých zemí od pol. 18. stol. do počátku 20. stol. Ústřední zpráva geodézie a kartografie, Praha 1961.
- Meduna, P.: Morphology of field fortifications of the 17th - 19th centuries. In: Studies in postmedieval archaeology, 1. Praha 1990, s. 75.
- Richter, K.: Třeba i železem a krví. Prusko-rakouské války 1740–1866. Epocha, Praha 2007.
- Semotanová, E.: Historická geografie Českých zemí. Historický ústav, Praha 2002.

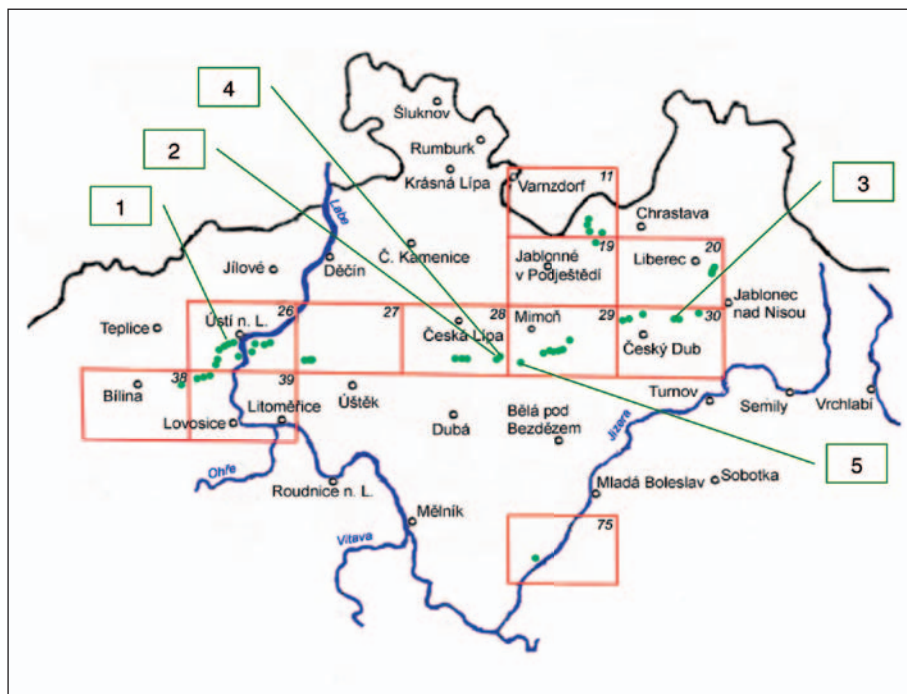
Prameny:

Soubor turistických map 1 : 50 000 listy č. 10-České středohoří-západ, 11-České středohoří-východ, 14-Lužické hory, 15-Máchův kraj, 20-21-Jizerské hory a Frýdlantsko.

I. a II. vojenské mapování:

- © Laboratoř Geoinformatiky, Univerzita J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>
- © Ministerstvo životního prostředí ČR – <http://www.env.cz>
- © 1st Military Survey, Section No. 11, 19, 20, 26-30, 38, 39, 75, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna
- © 2nd Military Survey, Section No. W-4-I, O-4-III, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna
- Internetové zdroje:
<http://www.mapy.cz> – letecké snímky ČR.

Typy polních objektů zobrazených na mapových listech – severní bojiště			
Název	Vyobrazení	Počet	Umístění
Barkan		17	Listy č. 11, 20, 26, 29, 30, 38, 75
Bíret		2	Listy č. 26, 29
Luneta		8	Listy č. 11, 28, 29, 30, 39
Neidentifikovatelný objekt		5	List č. 26, 39
Redan		26	Listy č. 11, 19, 20, 26, 27, 28, 30, 39, 75
Reduta		10	Listy č. 11, 20, 28, 29, 39
Šestiúhelníková reduta		6	List č. 30, 39
Val		11	Listy č. 26, 27, 75
Valová linie		22	Listy č. 11, 19, 26, 27, 28, 29, 30, 75
Celkem zakreslených objektů		107	

Mapka 1: Zobrazení jednotlivých opevněných lokalit severního bojiště na zjednodušené mapě. čísla jsou označeny lokality na obrázcích 1-5 v příloze. Červené obdélníky představují přibližné vymezení jednotlivých mapových listů.

RAKOUSKÁ ARMÁDA A POLNÍ OPEVNĚNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V NAPOLEONSKÉ EPOŠE

Karel Sáček

Války proti Francouzské republice a později Napoleonovu císařství v letech 1792 - 1815 znamenají z mnoha hledisek začátek nové kapitoly vojenského dějepiscectví. Také v historii polního opevňování armády habsburského mocnářství bylo toto období jedním z předělů, který znamenal mj. definitivní vymezení technického druhu vojska, mezi jehož specializaci polní opevňování patřilo. Těmito vojáky byli zákopníci neboli pionýři (Pionniere). Jejich dějiny zpracoval setník Wilhelm Brinner ve čtyřsvazkovém díle *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes*,¹ kde detailně popsal organizaci sboru i účast na vojenských akcích. Tato monografie by měla být jedním z nejdůležitějších sekundárních pramenů pro každého zájemce o polní opevňování c. k. rakouské armády. První pionýrské setniny sice vznikly již v roce 1758, ale existovaly pouze po dobu války. Teprve roku 1806 byl zřízen division (2 setniny), který lze považovat za základní kámen nepřetržité existence pionýrského sboru c. (a) k. armády. Necelý rok před tím vydal polní podmaršál baron Zach Pionnier-Vorschrift, který obecně definoval služební povinnosti jeho příslušníků.² Roku 1811 byly zahájeny dvouleté vzdělávací kurzy pro pionýrské poddůstojníky a důstojníky a roku předchozího bylo upuštěno od doplňování početních stavů převodem většinou nespolehlivých mužů od ostatních pluků. (Mimochodem bylo-li třeba svolat mužstvo pěšího pluku k jakémukoliv pracovnímu – nebojovému zaměstnání, bubnoval se podle služebního předpisu z roku 1807 tzv. Schanzstreich.)³ Podle stálých doplňovacích okrsků, které roku byly roku 1810 pionýrům určeny, mělo 5/6 z celkového počtu jejich odvedenců pocházet z českých zemí.

V letech 1808 - 1810 byly ve všech krajích rakouských dědičných provincií zformovány zeměbranecké prapory, jejichž určení k obraně domácího teritoria mělo uvolnit vojáky pravidelné armády. Zeměbranci se záhy stali vítanou posilou při opevňovacích pracích, takže například do budování polního opevnění kolem Prahy bylo postupně zapojeno 7 ze 24 českých zeměbraneckých praporů.⁴ Generálmajor hrabě Kinský, v jehož brigádě byly zařazeny tři zeměbranecké prapory loketského kraje a po dvou ze žateckého a rakovnického, poznamenal počátkem května 1809 ve zprávě psané podmaršálovi Sommarivovi: „Mužstvo se denně podílelo na opevňovacích pracích u Prahy, a proto nedocházelo k jeho výcviku.“⁵ Zeměbrana roku 1809 je z pohledu mapování polního opevnění zajímavá také svou dislokací, protože její prapory byly soustředěny v místech předpokládané obrany. Kromě Prahy se s ní setkáváme při posádkové službě v pevnostech Josefov, Terezín, Hradec Králové, Olomouc či Krakov, ale také na česko-bavorské hranici, v Jablunkovském průsmyku i na strategické kótě u Bořislavi zvané Paškapole, ze které lze kontrolovat silnici z Teplic do Lovosic.⁶

Vratme se však zpět ke specialistům - pionýrům, kteří byli vybaveni dílem palnými zbraněmi a dílem opevňovacím náradím (Schanzenzeug), tedy krumpáči (Krampe), lopatami (Schaufel) a tesařskými sekerami (Zurichthacken). Pionýrské setnině bylo dále přiděleno několik dvouručních pil - břichatek (Zugsägen), sekáčků na fašiny (Faschinenmesser), štípacích seker - kalačů (Holzhacken), ale také mobilních lávek (Laufbrücke) či kožených zástěr (Schurzfelle). Pionýři jsou někdy zaměňováni s tesaři (Zimmerleute) systemizovanými u setnin pěchoty, jedná se však o omyl, protože také

v rámci pionýrských setnin existovali samostatní tesaři, z nichž každý byl vybaven sekerou hlavaticí (Bandhacke) a obyčejnou jednoruční sekerou (Handhacke). Způsob nošení pracovního nářadí byl předpisově stanoven roku 1790: krumpáč a lopata spojené řemenem přes levé rameno, tesařská sekera v bílém lněném obalu na zádech, pila se nosila pouze v případě nutnosti stejným způsobem přes levé rameno.

Počet mužů se zbraněmi a opevňovacími nářadím se postupně měnil. V roce 1793 měla mít jedna pionýrská setnina 60 mužů s puškami, 68 mužů se sekerami, krumpáči a lopatami a 8 mužů s pilami. Předpis vydaný v roce 1808 zvýšil počet mužů s pracovními nářadím na rovnou stovku, počet pušek zůstal stejný. Podle Radeckého instrukce z prosince 1809 byla pionýrská setnina rozdělena do tří odřadů, přičemž muži v prvním a třetím odřadu měli mít palné zbraně a jeden kus nářadí, zatímco muži prostředního odřadu byli neozbrojeni a měli tři různé pracovní nástroje. Pušky přidělené roku 1813 druhému pionýrskému praporu byly ale podle hlášení majora Wirkerera téměř nefunkční.⁷ Než se pro zákopníky vžil výraz Pionniere, byli označováni jako Schanzbauern. Přesto polní opevňování nebylo jejich jedinou specializací. Mezi dovednosti, které si měli osvojit, patřila také výroba fašin a valových košů, stavba srubů, baráků, polních pecí, studní, hrází, silnic a dřevěných mostů (Bockbrücken), vytyčování a zřizování oklešťových a haťových

cest (Prügel und Faschinenwege) nebo použití zbraní k obraně i ničení mobilních lávek. Dále stavba pobřežních opěr (Landbrücken), pontonových a vorových mostů, se kterou mohli pomáhat pontonýrům a k tomu důležité plavání. Za speciální pionýrské dovednosti bylo při postupu s předvojem považováno odstraňování překážek, odstřel bran, palisád apod. a při ústupu ničení a zatarasení mostů nebo ulic.

Obr. 1: Pionýr podle Rudolfa v. Ottenfelda. Štikově šedivě kabáty byly opatřeny trávově zeleným vyložení a bílými knoflíky. Vyobrazený klobouk „korsického“ typu pionýrům stanovil výstrojný předpis v roce 1808.

Brinnerovy dějiny pionýrů obsahují také několik zajímavých postřehů k polním opevňovacím aktivitám v českých zemích. Bitvy u Slavkova v roce 1805 se podle jeho údajů zúčastnily tři pionýrské setniny, které přišly o 34 pohřešovaných a 132 zajatých mužů. Před bitvou u Znojma v roce 1809 zřídily pionýrské divisiony V. a VI. sboru několik opevnění u Šaldorfu a Dobšic a zatarasily mosty přes řeku Dyji. V závěru této dvoudenní bitvy zastavil u Vídeňské brány nadporučík Dobesch s 5. pionýrským divisionem pokus francouzského jezdeckta o průnik do Znojma.⁸

Opevňovacím aktivitám v Čechách roku 1813 se Brinner věnoval podrobněji. Uvádí, že na konci dubna 1813 byla do Čech odeslána pionýrská setnina v čele se setníkem Balzem, které bylo nařízeno zlepšit stav silnic mezi Litoměřicemi, Mělníkem, Dubou (Daube) a Mladou Boleslaví. Po těchto silnicích byl plánován pochod hlavní armády. Balzovu setninu brzy posílili pionýři setniny Mezerovy. U Mělníka a Litoměřic byly následně zbudovány bářkové mosty s předmostími, další bářkový most se objevil u Veltrus.

Dne 5. července byla pod velením podplukovníka generálního štábu von Fallona odeslána do Budyně nad Ohří setnina barona Abele, aby zahájila opevňování

Ohře. „Silně opevněný úsek se opíral pravým křídlem o obec Dušníky, centrum se nacházelo u Budyně a levé křídlo dosahovalo obce Poplze (Popels). Opevnění kopírovalo návrší na pravém břehu Ohře a sestávalo z uzavřených redut a mezi nimi se nacházejících postavení dělostřeleckých baterií. Všechny přístupy na levý břeh byly zataraseny rozsáhlými záseky (Verhaue). Ke zvládnutí těchto prací bylo povoláno přes 10 000 místních obyvatel (Landarbeiter), takže pionýři zajišťovali pouze přípravné práce a dozor.“⁹

Do Loun byl vyslán major generálního štábu Querlonde, aby zde zřídil předmostí. Dne 1. srpna k němu bylo detašováno 30 mužů a 7. srpna byla do Loun převelena celá Schindlerova setnina,¹⁰ která se podílela na stavbě předmostí a také zřídila bárkový most přes Ohři u Postolopr. Kromě výše uvedených prací byly z mužů všech setnin vytvořeny oddíly, které budovaly polní pekárny u Veltrus a Benešova. Ve stejném čase byla u Loun zahájena výstavba mobilní zásobárny (Verpflegsanstalt) vybavené železnými polní pecemi. Ke stavbě těchto pecí byl určen pionýrský detašement 85 mužů, v jejichž čele stál poručík Aichberger.¹¹

Během září 1813 bylo společným úsilím Mezerovy setniny a dvou ruských pionýrských setnin silně opevněno postavení u Chlumce. V rámci těchto prací byla také upravena poškozená silnice z Chlumce do Ústí nad Labem přes Chabařovice, po které byla naplánována trasa pochodu. Schindlerově setnině bylo nařizeno znepřístupnit a zatarasit uzavřít cesty vedoucí přes Krásný Les, Adolfov a Habartice. Pionýrská setnina Lang měla obnovit a dokončit dříve započaté práce na opevnění u Chomutova a Mostu.¹²

Polní opevnění neztratilo význam ani po ukončení napoleonských válek. Svědčí o tom do kamene vytesaný nápis „Das 8. Lin.Inf. Regiment im Jahre 1843“, který se

Obr. 2: Pomník postavený u Loučeni na památku vojáků Fürstenbergova sboru bojujících o opevněné předmostí u Hünningen 1796 - 1797. V roce 2009 na něm byl částečně zřetelný nápis: DEM ANDENKEN DER VON KARLN NOV 1796 BEY HUNNINGEN ERRICHTETEN ELISABETHEN S[C]HANZE [G]E[WEI]HET.

nachází v místě cvičně vybudovaného a dodnes částečně zachovaného opevnění mezi Rantířovem a Ježenou u Jihlavy.¹³ Další zajímavou kamennou připomínkou polního opevnění je klasicistní pomník lidově nazývaný Helma, který se nachází ve staré oboře mezi Loučeni a Jabkenicemi. Na místě tohoto sloupu završeného antickým štítem a přilbou se ale žádné polní opevnění nenacházelo. Pomník zde nechal postavit polní podmaršál Karel Alois kníže Fürstenberg (1760 - 1799), aby připomínal statečnost vojáků jeho sboru v boji o opevněné předmostí u Hünningen. Fürstenberg úspěšně obléhal tento klíč k překročení Rýna v období od 29. 10. 1796 do 5. 2. 1797 a na počest své manželky pojmenoval opevnění Alžbětinými šancemi.¹⁴ Pro českého badatele tak zůstává nejbližším místem „napoleonských“ bojů o polní opevnění bratislavská Petržalka. Bylo na ní vybudováno předmostí, jehož obránci v roce 1809 čelili útokům vojáků francouzského maršála Davouta.¹⁵

Dobrou představu o tom, jak se o polní opevnění bojovalo, si lze učinit na základě přednášek o taktice, které vydal v roce 1812 setník řadového pěšího pluku č. 3 Joseph

Auracher von Aurach. Obranu opevnění (pro jehož příklad zvolil opevněný tábor) rozdělil do čtyř bodů:

- 1) uspořádání tábora;
- 2) postavení a činnost dělostřelectva;
- 3) postavení a činnost pěchoty situované v prvcích polního opevnění (Werken);
- 4) postavení a činnost hlavní záložní linie.¹⁶

Auracher dále podrobněji vysvětluje:

Tábor se nachází v bitevním pořádku 600 kroků za opevněním. Vojáci určení jako osádka táboří těsně za opevněním, v případě detašovaných objektů uvnitř a v maximálním možném počtu. Při hrozbě rychlého útoku musí v každém opevnění tábořit třetina obránců. Je-li nepřítel na blízkou, musí v noci vždy polovina osádky zůstat ustrojena a jedna šestina ozbrojena.

Dělostřelectvo (Geschütz des Batterien) musí být umístěno za přístupem k opevnění a na výhodných místech, ze kterých může činit postupujícímu nepříteli největší ztráty. Nejtěžší dělo patří do objektu nejvíce ve předu, tj. na líc (Facen) opevnění. Křídla nebo vzadu ležící objekty jsou dostatečně jištěny 6- a 3-liberními děly.

Dělostřelectvo v opevněných objektech zůstává obvykle tak dlouho dole pod podstavci (Plattformen), dokud neskončí nepřátelská kanonáda vedená z velké vzdálenosti a nepřátelská pěchota nepostoupí k útoku. Na podstavcích stojí od začátku a střílí ze vzdálenosti 2 000 kroků v následujících případech: když prvek opevnění leží tak, že se nepřítel musí při své střelbě formovat; když nepřítel nemůže postupovat jinak než v kolonách; nebo když poloha opevnění neumožňuje nepřátelským oddílům žádnou přímou akci.

Dělostřelci si musí v terénu před opevněním vytyčit značky ve vzdálenostech 3 000, 1 200 a 600 kroků. Mohlo-li by být postavení dělostřelectva lépe chráněno pěchotou poté, co nepřítel překoná příkopy, musí si tyto dva druhy zbraní vyměnit místa. Děla zajišťující boční obranu mohou zůstat stát.

Pěchota si vyznačí před svým čelem (Front) vzdálenost 250 kroků. Přejde-li sem nepřítel, vystoupí na banket (Bank) a střílí proti němu. Střílí především na nejbližší nepřátelské jednotky. Hned jak nepřítel překoná vlčí jámy nebo jiné umělé překážky, zaujme pěchota postavení místo dělostřelectva. Ze vzdálenosti 400 - 500 kroků začíná pěchota střílet, přiblíží-li se nepřítel s kanóny. Když se nepřítel dostane do příkopu, vystoupí obránci na předprseň a použijí ruční zbraně. Střílející pěchota stojí podél předprsně po dvou mužích za sebou. Čtvrtina až třetina všech obránců je semknuta uprostřed opevnění jako záloha a v plném běhu útočí bajonety (bez střelby) na skupiny nepřátel všude, kde překonají předprseň.

Zálohy stojí 300 kroků za opevněním. Jezdeckvo tvoří poslední linii těchto záloh a stojí v mezerách mezi pěchotou. Záloze je určeno, kterou část opevnění má podporovat a je-li to možné, musí tábořit v jeho blízkosti. Když nepřítel vpadne mohutnou silou do velkého opevnění, je nutné jej zasáhnout hromadnou salvou (General-Decharge)¹⁷ a poté bajonety vytlačit zpět. Protivník, který vpadne do velkého prostoru mezi dvěma pevnostními prvky, je ihned napaden nejbližším jezdeckvem a zadržován tak dlouho, dokud jej úder přispěchavší pěchoty nevytlačí.

Zálohy musí být stále připraveny čelit nepříteli silou na místech, která si vybral pro hlavní útok. Jezdeckvo musí napadat útočícího nepřítele na křídlech a v týlu. Je-li nepřítel poražen, musí jej se vši nutnou opatrností pronásledovat. Přední stráž zadržují průzkum nepřítele, ale i útok. Při stahování vedou přestřelku, ve které neustávají (unter stetem Scharmütziren), dokud nedosáhnou svých pozic. Ihned jak nepřítel zaútočí, spěchá jízdní a lehké záložní dělostřelectvo na strany, k pevnostním prvkům ležícím ve druhé linii nebo na obecně výhodná místa, ze kterých může zaútočit na napadené

opevněné objekty křížovou palbou a vnést zmatek do nepřátelských kolon. Tyto pozice již musí být kryty prohlubeninami.

Má-li mít nepřítel tolik štěstí, že ovládne dobytou část opevnění, je nutný ústup. Celé postavení je opuštěno málokdy a jsou hledány body, které by mohly sloužit k obraně nové linie...

Dispozice k útoku proti opevněnému táboru sestává z následujících bodů:

- 1) formování útoku;
- 2) odchod (nástup);
- 3) rozvinutí;
- 4) kanonáda;
- 5) samotný útok;
- 6) počínání po něm.¹⁸

Dříve, než dojde k formování útoku, musí být nepřátelský tábor pozorován a dostatečně prozkoumáno, zda jej nelze obejít. Seznámí-li se vrchní velitel s okolím, stanoví místo útoku, počet útoků, falešné útoky a bitevní pořádek jednotek. Začátek útoku se pokusí zvolit tak, aby se při rozednění nacházely jednotky v příslušném bitevním pořádku vzdáleny přibližně 1 500 kroků od opevnění. Následující výjimky umožňují provést útok v noci: je-li možné nepřítele překvapit; uskutečnila-li se den předtím kanonáda; když jsou jednotky již blízko opevnění; nebo když část jednotek opevnění v noci obešla.

K formování útoku lze poznamenat, že na opevnění se nejlépe útočí kolonami, jejichž křídla kryjí rozptýlené lehké jednotky. Průnik je usnadněn a zajištěn předchozí dělostřeleckou palbou. Při útoku na uzavřené opevnění postačí několik kolon. Při útoku na nesouvislé opevnění musí být zformováno tolik útočných kolon, kolik opevňovacích prvků bude cílem ztečí. Útok na opevněnou vesnici nebo samostatné opevnění se musí vést proti vyčnívajícímu okraji a je-li to možné, proti vstupu nebo týlu této pozice.

Útočná kolona sestává z níže uvedených za sebou následujících jednotek:

- 1) jedna eskadrona lehkého jezdeckva;
- 2) jeden nebo dva prapory granátníků v koloně, jejíž čelo má šířku divisionu;
- 3) oddíly dělníků (Arbeiter),¹⁹ kteří jsou vedeni důstojníky a přiděleni jednotlivým divizím: první oddíl tvoří 20 - 30 tesařů se sekerami a 100 mužů s lopatami, z nichž každý nese fašinu 6 stop dlouhou a 1,5 stopy silnou;²⁰ druhý oddíl čítající 100 mužů má žebříky; třetí oddíl o zhruba 60 - 80 mužích má prkna a každý jednu lopatu;
- 4) dva až čtyři prapory granátníků v čele s dělostřelectvem;
- 5) přibližně 100 kroků za nimi ještě 6 praporů, jejichž křídla přesahují předchozí;
- 6) zbývající pěchota ve dvou dlouhých sledech;
- 7) jezdeckvo, které stojí za mezerami pěchoty.

Útočné kolony mají podporu všech druhů zbraní. Na každém křídle pochoduje jeden nebo dva prapory s dělem v čele a mezi nimi jedna eskadrona s lehkým dělem. Útočí-li se na samostatné pozice, pak odmyslíme-li si početné podpůrné linie, musí být počet útočníků dvakrát tak vyšší, než obránců.

Při zahájení pochodu musí být proti nepříteli postavena celá linie, aby bylo možné utajit hlavní útok. Tato linie ale bude jen pozorovat nepřítele ze vzdálenosti 2 000 kroků, přičemž dojde k rozvinutí vojska do bitevního pořádku. Děla budou rozestavena před celým šikem ve vzdálenosti 20 kroků od sebe. Záložní munice zůstane za druhým sledem. Přední strážé postupují 150 kroků před prvním sledem a vytlačí předsunuté jednotky nepřítele. Přiblíží-li se do blízkosti opevnění, stáhnou se zpět. Takovýmto způsobem se linie stále přibližuje. Pěchota zůstává 300 kroků za linií dělostřelectva, které je kryto lehkými jednotkami.

Přiblíží-li se v tomto pořádku na vzdálenost 1 500 kroků od nepřítele, začnou děla pálit, stále se však střídavě postupuje. Když se při tomto počínání postoupí na 600 kroků

od nepřítele, zastaví se těžké dělostřelectvo a zůstane zde stát až do rozhodnutí bitvy. Z tohoto místa zdvojnásobí kartáčovou palbu. Ze vzdálenosti 900 kroků je zahájeno rikošetování (rikoschettieren), takže třetí nebo čtvrtý odraz zasáhne opevnění. Houfnicemi je možné vrhat pumy při náměru 20° (aus dem 20sten Grad). V tomto případě je nutné přiblížit se k nepříteli na 700 kroků, nemá-li těžké dělostřelectvo, na 500 kroků. Nachází-li se nepřítel v opevněné vesnici, musí být houfnicemi zapálena. Po hodinové kanonádě se posunou lehké kanóny na 400 kroků, v případě, kdy má nepřítel dělostřelectvo, na 600 kroků. Začnou co možná nejrudčeji pálit kartáči, dokud jich jeden kanón nevystřelí 20 - 30.

Je-li nepřátelské opevnění na místech určených k útoku částečně prolomeno a dělostřelectvo hodně poničeno nebo umlčeno, začíná samotný útok. Útočné kolony projdou mezi dělostřelectvem a dají se do pohybu k opevnění. První sled zůstane stát kvůli krytí kolon 300 kroků od okraje příkopu. Kanóny střílí během postupu především na nepřátelské jednotky, současně ale také na opevnění po stranách, která by mohla být využita k protiútoku na křídla. Když první útočníci dorazí k okraji příkopu, postoupí také prapory za kolonami a obklopí opevnění po celé šíři, takže budou zaměstnáni všichni obránci, kteří by mohli něco podniknout proti dělníkům. Současně postoupí sousední prapory.

Nepodaří-li se polním strážím a mezi kolonami zařazeným eskadronám dostat do týlu prvku nesouvislého opevnění, pokusí se vniknout do volného prostoru, aby mohly napadnout a zaměstnat nepřátelskou podporu. Aby byl tomuto výpadu dán patřičný důraz, musí rozptýlené dělostřelectvo rychle postoupit prostorem mezi prvky opevnění a pokusit se zaútočit na nepřátelské linie v bitevním pořádku. Během těchto výpadů a pod ochranou dělostřelectva připravují dělníci průchod přes příkopy pro granátníky,

Obr. 3: František Josef kníže z Dietrichštejna jako velitel obléhání Valenciennes roku 1793. Reliéf se nachází na pomníku toho šlechtice, který je v současnosti umístěn v mikulovské rodové hrobce.

kterí zatím neustále střílí na obránce. Kraj příkopu se rychle odstraní, fašiny nahází do příkopu a tesaři se pokusí odsekát palisády a valové kůly (Strurmpfähle).

Jakmile je přístup tímto způsobem usnadněn, skočí granátníci do příkopů a řadová pěchota postoupí na jejich místo. Jakmile prvně uvedení dosáhnou předprsně, ti druzí je následují. Na dobyté předprsní nebo mezi obsazenými prvky opevnění se zformuje linie, která nepřetržitě střílí proti nepříteli. Díky této palbě a rychlému použití ukořistěných kanónů musí být zahrnány všechny

blízké nepřátelské jednotky. Pod ochranou palby upraví dělníci průlomy pro jezdeckvo a lehké dělostřelectvo, nebo vytvoří zcela nové. Tito dělníci musí být pod velením zvláště určeného ženijního důstojníka (Ingenieurofficier).

Skutečnost, že se v českých zemích během napoleonských válek nebojovalo o žádnou z pevností ani o polní opevnění, svádí k unáhlenému, přesto však často slychanému závěru, že opevňování již v tomto období ztratilo svůj význam. Často se přitom argumentuje zdokonalením dělostřelectva a změnou vojenské strategie.

O tom, že tento názor není správný, se přesvědčí každý, kdo nahlédne do deníku básníka Goetheho, jenž se v roce 1793 zúčastnil jako pobočník pruského generálmajora Karla Augusta vévody sasko-výmarského spojeneckého obléhání Mohuče,²¹ nebo

memoárů českého „klasika“ Jana Jeníka z Bratřic, který se svými vojáky dobýval téhož roku Valenciennes.²² Potvrzují to i útržkovité záznamy o rozšiřování a zdokonalování opevnění kolem většiny českých a moravských měst pevnostního charakteru, stejně jako fakt, že Napoleon nechal v říjnu 1809 zničit značnou část vnějších pevnostních prvků na kontreskarpové straně příkopu kolem Brna i bastionového opevnění Špilberku.²³ Ke zpracování výčtu jen obléhaných pevností v období 1792 - 1815 je třeba pěti stran,²⁴ což je snad pádný argument pro tvrzení, že opevnění obecně v napoleonských válkách neztratila svůj význam, nýbrž dosud stála stranou většího zájmu.

Obr. 4: Richard Knötel: Schanzenbau 1813. Při práci na stavbě opevnění jsou vyobrazeni francouzští vojáci, kteří na okupovaném území „ničtí krásnou krajinu a místa četných vzpomínek na dětství obrací v ruiny“.

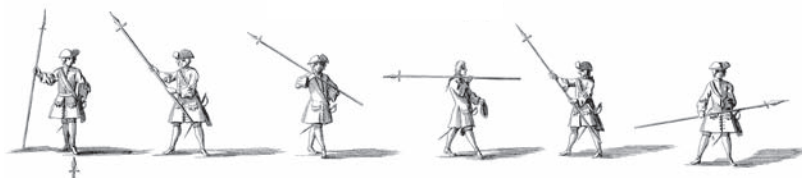
Poznámky:

- ¹ Brinner, W.: Geschichte des k. k. Pionier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich. 4 sv. Verlag des Regimentes, Wien 1878 - 1881. Na cca 160 stranách je zde popsán také vývoj polního opevňování do roku 1758, tedy před systemizováním pionýrů. Monografie byla jednoznačně zpracována na základě studia primárních písemných pramenů, avšak bez specifikace archivních fondů. Autor se v úvodu pouze omezil na konstatování, že podklady přezval z Archive des k. k. Reichskriegs-Ministeriums, několika fondů k. k. Kabinetts- und k. k. Hofkammer- Archive a také z Akten des Pionier-Regimentes.
- ² Pionnier-Vorschrift 1805 v digitální podobě na www.primaplana.net/undigi/pionnier-vorschrift-1805.html
- ³ Vojenským signalistům se věnuje Horvath, R.: Mit Trommelstreich und Hornsignale - das Signalwesen zur Zeit der Koalitionskriege 1792 - 1815, <http://home.pages.at/tambour/index.html>
- ⁴ Wrede, A.; Semek, A.: Geschichte der k. und k. Wehrmacht, V. Wien, 1903, s. 130–141.
- ⁵ Zehetbauer, E.: Landwehr gegen Napoleon. Österreichs erste Miliz und der Nationalkrieg von 1809, Öbv & hpt Verlag, Wien 1999, s. 269.

- ⁶ Wrede, A.; Semek, A.: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, s. 126–154. Na „předsunutých pozicích“ na Šumavě a v Českém lese bylo rozmístěno 6 praporů, stejný počet jich byl na Paškapoli. (Jeden zeměbranceký prapor čítal v průměru 1 000 mužů). V případě Šumavy by s nasazením zeměbrany mohlo souviset opevnění u osady Kořený poblíž Strážného, které ve svém příspěvku zmínil Jan John. Otázka kam bylo umístěno 6 000 zeměhajičů v Paškapoli zatím zůstává nezodpovězena. Také Wredeho konstatování, že pět praporů (převážně z boleslavského kraje) bylo původně dislokováno „na Jizeře“ vyvolává dojem, že zde mohl existovat nějaký obranný systém.
- ⁷ Brinner, W.: *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich*, I/I, s. 343–344, I/II, s. 9, 14, 116–117, 141.
- ⁸ *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich*, I/II, s. 30–32, 91–92.
- ⁹ *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich*, I/II, s. 173–174. O polním opevnění podél Ohře podrobněji viz příspěvek Zdeňka Smrže.
- ¹⁰ Prameny uložené v lounském archivu hovoří o plukovníku von Guerlande a setníku von Spinettovi - velmi pravděpodobně se jedná o totožné důstojníky. Podrobněji viz Hlušík, A.: *Tři monarchové v Poohří*, Louny 2004, s. 17.
- ¹¹ Ke stavbě a kapacitě vojenských polních pecí viz například Auracher von Aurach, J.: *Vorlesungen über die angewandte Taktik oder eigentliche Kriegswissenschaft*, I. Theil, 1. Band, Wien 1812, s. 30–31, v českém překladu: *Chléb podle c. k. vojenských předpisů*, www.primaplana.net/txt/edice/chleb-podle-predpisu.html
- ¹² Brinner, W.: *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich*, I/II, s. 174–176, 183–184. Z výše uvedeného obecného výčtu archivních pramenů lze předpokládat, že souhrnné informace o opevňovacích aktivitách v českých zemích Brinner čerpal z fondu označovaného v 80. letech 19. století jako *Akten des Pionier-Regimentes*.
- ¹³ Jaroš, Z.: *Vojáci, války a Jihlava v letech 1741 - 1939*, Jihlava 2008, s. 60–61. V digitální podobě viz též www.primaplana.net/txt/clanky/jihlava-vojenska.html
- ¹⁴ Brinner, W.: *Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes in Verbindung mit einer Geschichte des Kriegs-Brückenwesens in Österreich*, I/I, s. 470–471, 514–516; srovnej Pomník u Loučeně připomínající boj o opevněné předmostí u Hünningen, www.primaplana.net/mistopis/pomnik-prilba.html
- ¹⁵ Hradský, J.: *Napoleon a Bratislava 1805–1809*, Albert Marenčin - Vydavatelstvo PT, Bratislava 2005, s. 70–101; srovnej Samek, J.: *Davout postupuje proti Prešpurku*, www.austerlitz.org/cz/clanek/1413
- ¹⁶ Auracher von Aurach, J.: *Vorlesungen über die angewandte Taktik oder eigentliche Kriegswissenschaft*, I/2, s. 264–269.
- ¹⁷ Výstřel všech vojáků v sevřeném tvaru najednou. Odlišným případem střelby vojáků ve tvaru byla průběžná palba (Lauffeuer), při které střílely jednotlivé části sevřeného tvaru zvlášť - tato palba bývá také označována jako valivá nebo pelotonová.
- ¹⁸ Auracher von Aurach, J.: *Vorlesungen über die angewandte Taktik oder eigentliche Kriegswissenschaft*, I/2, s. 248–254.
- ¹⁹ Těmito dělníky by měli být pionýři.
- ²⁰ Jedna vídeňská stopa měřila 30,6 cm, fašiny tedy byly dlouhé 183,6 cm a silné 45,9 cm.
- ²¹ Například Kemmann, O.; Kurzke (edd.): *H.Untergang einer Reichshauptstadt - Johann Wolfgang von Goethe: Belagerung von Mainz*. Societäts-Verlag, Frankfurt am Main 2007. Tato edice obsahuje četné kritické komentáře i doprovodné ilustrace.
- ²² Jeník z Bratřic, J.: *Z mých pamětí*, (ed. Polišínský, J.), Praha 1947, s. 78–86.
- ²³ Díky Napoleonovu rozhodnutí zbavit pevnost Brno obranyschopnosti se paradoxně do současnosti zachovala část jejího pevnostního systému, která byla odkryta během obnovy

jihozápadního bastionu v letech 2002 - 2008 (v roce 2007 byl tento počín ohodnocen jako nejzdařilejší jihomoravská rekonstrukce). V dubnu 2008 byl obnovený bastion poprvé zkušebně zpřístupněn veřejnosti i s částí navazujících naslouchacích chodeb.

- ²⁴ Wernhart, J. A.: Schlachten, grössere Gefechte, Belagerungen und Capitulationen von 1792 bis 1815. Breslau 1830, s. 36–40. Publikace je dostupná v digitální podobě na <http://books.google.com>.

OBJEKT NEZNÁMÉHO TYPU V PROSTORU VOJENSKÉHO LEŽENÍ Z ROKU 1813 U VYSOČAN (OKRES CHOMUTOV)

Kryštof Derner

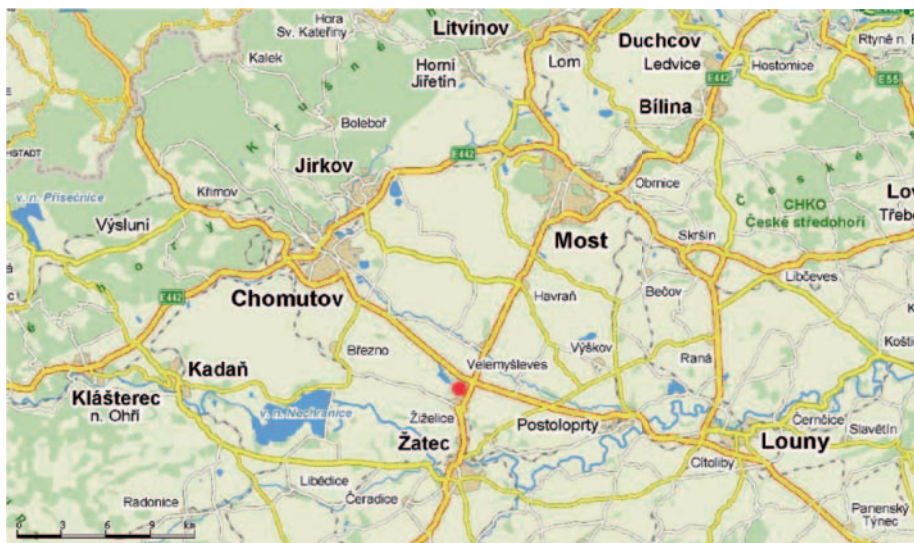
Setkání s něčím novým, překvapivým, obtížně interpretovatelným patří k jedinečným zážitkům v archeologii. Autor výzkumu, pojednávaného v tomto příspěvku, může s potěšením konstatovat, že se mu tohoto zážitku dostalo během záchranného archeologického výzkumu na katastru obce Vysočany roku 2008. Nalezený zahloubený liniový objekt odolával, a myslím, že ještě odolává jednoznačné interpretaci. Přestože možnost, že se jedná o polní opevnění, během výzkumu padla jako první, považuji za užitečné se o výsledky výzkumu podělit, přičemž se pokusím uvést opory a slabiny dvou hlavních vysvětlení funkce objektu, aniž bych si zatím činil nárok na definitivní rozhodnutí ve prospěch jednoho z nich.

Výzkum byl vyvolán stavbou mimoúrovňového křížení silnic I/7 a I/27. (obr. 1) Terénní část se v důsledku postupu stavebních prací rozdělila na dvě etapy. První proběhla na přelomu dubna a května a druhá v červenci 2008. Výzkum zajišťoval Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě. Autor je vděčný za spolupráci a rady PhDr. Zdeňku Smržovi. Za pomoc při interpretaci a uvedení do dobových souvislostí Mgr. Jiřímu Šlajsnovi.

Obr. 1: Plocha výzkumu z ptačí perspektivy. Pohled od jihovýchodu. Foto: Z. Smrž.

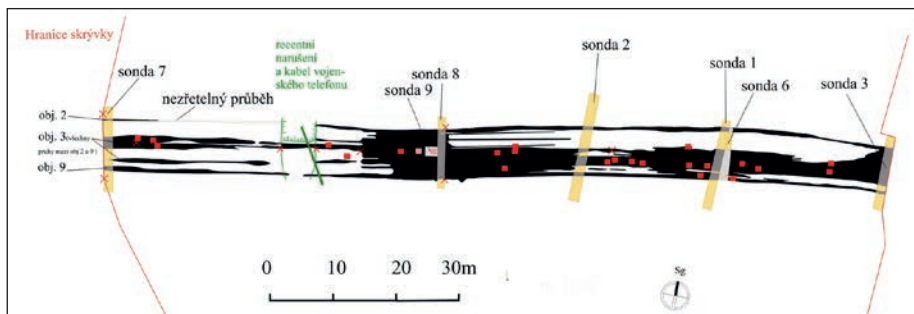
Křižovatka se nachází na hranici katastrů obcí Velemyšleves a Vysočany v okrese Chomutov, v Ústeckém kraji. Říká se jí „křižovatka smrti“. Vzniká protnutím cesty z Prahy do Chomutova pokračující dále do Saska (stará Lipská, či Saská cesta) a cesty spojující Most se Žatcem. (obr. 2) Zatímco první z nich patřila od vrcholného středověku k hlavním zemským stezkám, druhá byla méně významná. Samo přírodní jeviště

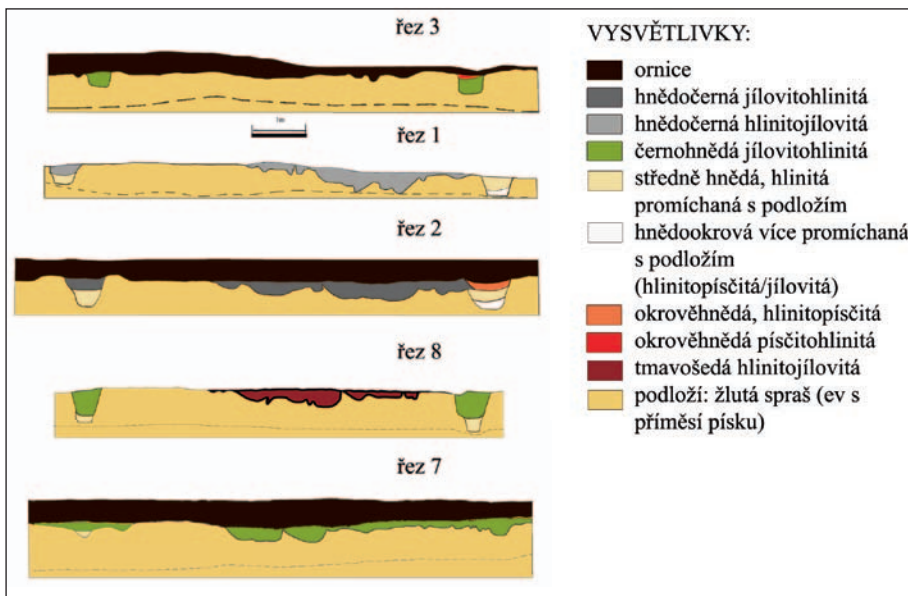
Obr. 2: Poloha výzkumu je označena červeným bodem (16).

výzkumu patří k nejjádnějším myslitelným. Vyvýšenou rozlehlou plošinu mezi ostře zaříznutými údolími říček Chomutovky a Hutné nic nečlení, pohledově jí dominuje jen věž kostela sv. Václava v bývalých Vysočanech, zbořených za účelem získání prostoru pro složiště popílku elektrárny. Terén ke křižovatce ze všech směrů sotva zřetelně klesá. Okolní plochy jsou využívány jako pole.

Nejzajímavějším nálezem učiněným při výzkumu byl komplex tří zahloubených liniových objektů, tvořících zjevně jeden vyšší celek (objekt v širším slova smyslu). (obr. 3) Vyrýsoval se po skrývce ornice a podorníci jako tři hnědočerné pruhy ve žluté podložní spraši. Získaly, v pořadí od severu k jihu, označení: objekt 2, objekt 3 a objekt 9. Probíhaly zhruba západovýchodním směrem, rovnoběžně se silnicí I/7, přibližně 100 m na jih od ní. V nejvýchodnější části se obloukovitě stáčely k jihu. Rozteč vnějších okrajů krajních, užších pruhů se pohybovala kolem 8 m, vnitřních okrajů kolem 6,5 m. Prostřední objekt 3 měl půdorys značně nepravidelný, rozpadal se v důsledku nerovnoměrně hluboké skrývky do pruhů, někdy i osamostatněných. Naopak při mělčí skrývce všechny tři objekty splývaly. Ve východní části se prostřední pruh nacházel blíže k objektu 9, v západní části ležel uprostřed. V západní polovině byla půdorysná situace znejasněna přebráním nadměrně hlubokou skrývkou, narušena pohybem stavební techniky a vyjímáním kabelu vojenského telefonu. Půdorys zde proto byl méně čitelný a věrohodný. Objekt 9 je zde přerušen v krátkém cca dvoumetrovém úseku, přerušeni

Obr. 3: Půdorys objektu. Červené čtverce označují místo nálezů hlavic velkých hřebů.

Obr. 4: Řezy. Číslování odpovídá sondám na půdorysu. Řezy 7 a 3 jsou pro větší názornost zrcadlově otočené.

však nemělo konstrukční povahu, vzniklo odebráním mělkého objektu při skrývce. Objekt 2 je oproti tomu narušen ve velké části své západní poloviny. Jeho dno bylo zachyceno jen na několika místech. Délka celého složeného útvaru přesahuje 100 m, neboť na obou koncích zabíhají objekty za hranice skrývky. Postupně jsme objekty přetali pěti příčnými, strojově hloubenými sondami. Řezy přinesly překvapení v podobě zcela nepravidelného a pouze mělce zahloubeného dna prostředního objektu. (obr. 4) Jeho tvar v podstatě vyloučil, že by se mohlo jednat o obranný příkop. Naproti tomu oba krajní objekty měly na řezu profil lichoběžníkový až obdélný, většinou velmi pravidelný. (obr. 5) Hloubka těchto žlabů byla větší než maximální zahloubení středního objektu, pouze v nejzápadnější čtvrtině tomu bylo naopak. Zachovalejší žlaby byly široké

Obr. 5: Řez objektem 2 v sondě 1.

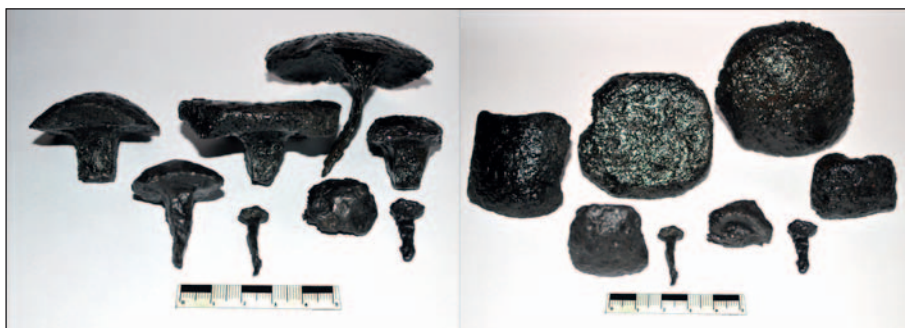

Obr. 6: Pohled k východu. Sonda 6 ukazuje koleje na dně objektu 3 a dno objektu 9.

kolem 50 cm, dosahovaly hloubky max. 75 (spíše však 50 a méně) cm od horní hranice podloží. Mocnost ornice a podorničí dosahovala 0,5 m. Co se výplně týče, hlavním rozdílem mezi žlaby a středním objektem bylo, že prvně jmenované neobsahovaly nikdy v zásypu oblázky, a dále, že jevíly známky dvoufázového zaplňování. U dna se nacházely střídající se horizontální či prohnuté vrstvičky hlíny a podložní spraše, které svědčí pro splachy. Oblázky se kumulovaly v určitých úsecích prostředního objektu, netvořily však nikdy souvislou vrstvu šterku a na druhé straně byly místy přítomny i v ornici, podorničí a na povrchu skrývky mimo objekt. Abychom si ujasnili povahu dna středního objektu, rozšířili jsme sondu 1 a 7 do stran preparací výplně objektů. Ukázalo se, že nepravidelnosti patrné na profilech pokračují dále jako jakési koleje. Rozteč kolejí probíhajících ve srovnatelné hloubce činila 80 resp. 60 cm, vždy však méně než 1 m. Šířka kolejí dosahovala 10 cm. (Je však třeba upozornit, že se jednalo rozsahem jen o malou sondu). (obr. 6) Do dna byl vtlačen zlomek podkovy, v menším množství oblázky a jeden zlomek cihly. Žlaby lichoběžníkového průřezu měly po preparaci zásypu rovné dno.

Artefakty ze zásypu objektů byly získány z větší části po lokalizaci detektorem magnetických anomálií. (V západní polovině byl prohledáván jen objekt 3). Náhodně vykopané keramické zlomky netvořily reprezentativní soubor, obecně se jednalo o novověké režné tenkostěnné ostře vypálené zboží. Zajímavé nálezy představovaly drobné měděné pouzderko s víčkem, cínový nezdobený knoflík a vysušené zvířecí bobky. Co do počtu jednoznačně dominovaly ručně kované hřebíky. (obr. 7) Jejich zvláštní podskupiny představují 3 hřebíky podkováky a jeden hřebík s velkou kulatou dutou hlavicí a tenkým tělem. Ostatní hřebíky patří mezi hráněné s hráněnou hlavicí. Drobné hřebíčky, zpravidla s plochou hlavicí jsou podprezentované vinou slabé, špatně detekovatelné anomálie. Je jich 25 včetně zlomků a těl bez hlavic. Druhou skupinu tvoří 25 hlav hřebů s nejdelším rozměrem 2 - 5 cm. Podle tvaru klenutí hlavice jsou dále dělitelné na hřebíky s hlavicí vypuklou (vyklenutou ve dvou rovinách), hlavicí vyklenutou v jedné rovině (ty jsou nejmasivnější) a s nepravidelně vyklenutou lehce zploštělou hlavicí (zde jistě i vlivem zatlukání). Ojedinelé jsou hřeby s kónicky se rozšiřující hlavicí. Půdorys hlavic je podle mne dílem náhody. Zatím jsem jej tedy nezohledňoval. Skupina hřebů s masivnějšími hlavicemi představuje zjevně spojovací materiál nějaké dřevěné konstrukce. Jejich distribuci v zásypu objektů ukazují

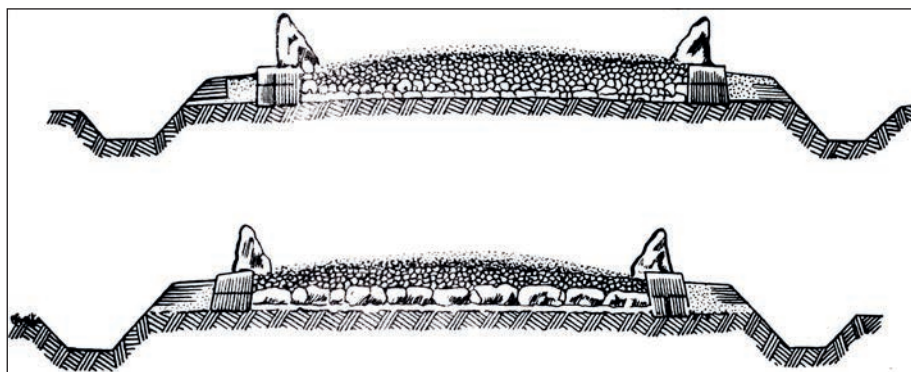
Obr. 7: Hřebý nalezené ve výplni objektů.

(obr. 3) Místy, zejména ve východní části, tvořily hlavice hřebů řadu na jižním okraji objektu 3. Hlavice se nacházely v různých hloubkách zásypu. Ve žlabech - objektech 2 a 9 - prakticky chyběly. Dále bylo v zásypu nalezeno celkem 8 podkov. Jedná se o velké široké podkovy s hmatcem a ozuby buďto začepovanými, či přímo vykovanými. Mělo by jít o podkovy tažných koní. Dalšími železnými nálezy byla oka přezek, háčky, část kovové objímky, neidentifikovatelné zlomky železa a srp.

Písemné prameny k novověké historii Vysočan jsou poměrně chudé. Obec vystupuje v dějinách našich zemí výrazněji až roku 1813. V rámci příprav protinapoleonské koalice na válku byla na Chomutovsku dislokována část České armády. 9. 8. 1813 leželo táborem císařské vojsko u Vysočan, hlavní síla u Loun. Ruský car Alexandr přenocoval několik dní v táboře u Vysočan.¹ Patrně se zde nacházely pomocné ruské sbory. Po prohrané bitvě u Drážďan 16. 8. 1813 se na Chomutovsko stáhla část ruských vojsk a tábořila zde až do počátku října. Vysočany sloužily jako dočasné útočiště raněných před přesunem do vojenské nemocnice v Chomutově. Léto bylo toho roku mimořádně deštivé. I po odchodu ruských vojsk směrem na Lipsko, kde byla 16. - 19. 10. 1813 svedena s Napoleonem vítězná bitva, zažil kraj průtahy vojenských oddílů oběma směry a to až do prosince.² Po skončení vojenských operací si obyvatelstvo jistě oddechlo. Útrapy spojené se spížírováním zejména ruského jezdeckta vedly v rozporu s nadšenou všeslovanskou notou národních buditelů k nekonečným stížnostem vesničanů.³ Novou újmu utrpěla obec roku 1866, kdy se na katastru obce utábořily pruské oddíly při návratu z vyhrané války. Zavlekly do obce cholera, již podlehl 38 obyvatel.⁴ Pokud je mi známo, jiné větší válečné operace se Vysočan nedotkly. Z map I. - III. vojenského mapování a císařských otisků stabilního katastru nevyplývá, že by se v prostoru výzkumu nacházela nějaká trvalá zástavba. Vojenské ležení u Vysočan z roku 1813 dosud nebylo lokalizováno. Jako nejvhodnější místo pro utáboření vojska se však jeví rozsáhlá plošina východně od Vysočan.

Po přehledu zjištěných faktů přistoupím k pokusu o rekonstrukci objektu a jeho funkční interpretaci. Zásadní otázka zní, zda a jak pokračoval objekt nad dochovanou úroveň. Pokud budeme všechny dochované části pokládat za otevřené, můžeme celek vykládat nejspíše jako cestu. Pokud budeme žlaby po stranách objektu považovat za kúlové, navodí to představu stavby. Proberme si nyní argumenty pro a proti každé z uvedených variant.

Byl-li objekt cestou, potom střední část je pozůstatkem vyježděných kolejí a postranní žlaby představují odvodňovací příkopy. Není nutné představovat si, že byly hloubeny až z úrovně dnešního povrchu. Cesta mohla být vyježděná do podoby úvozu, ostatně nijak hlubokého při půlmetrové mocnosti ornice, a teprve do jeho dna vyhloubeny po stranách lichoběžníkové žlaby. Vyježdění kolejí až do podloží a absence výraznějšího šterkování, či ještě odolnějšího chaussévání (zpevnění vyskládanými kameny

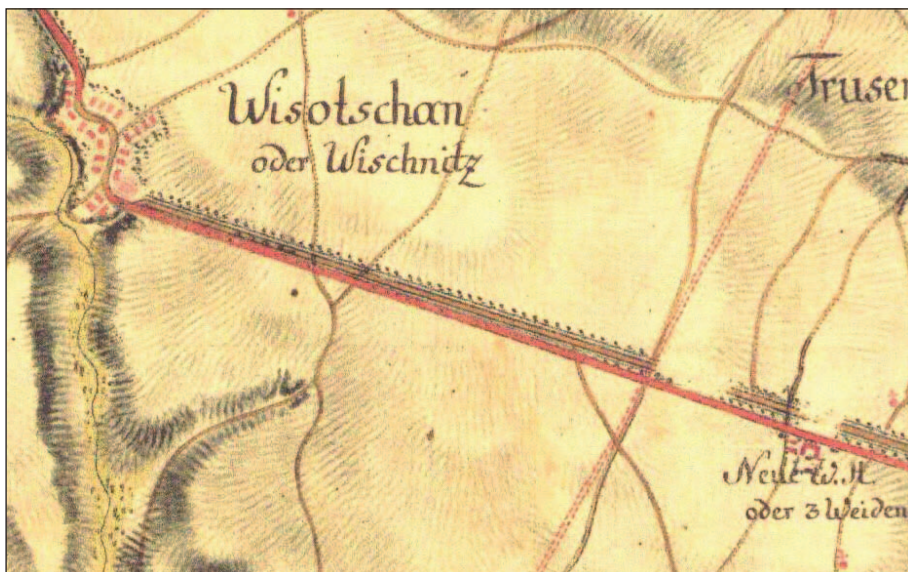

Obr. 8: Ukázka rakouské silniční školy: příčný řez silnicí navrženou r. 1807 Schmerlem (převzato z: Musil 1987, obr. nečíslován). Za povšimnutí stojí postranní příkopky.

po vzoru francouzských silnic Tréssaguetových) vylučuje možnost, že by se jednalo o tzv. císařskou silnici. Mohlo by se však jednat o jejího předchůdce.

Představu o vzhledu silnic na Chomutovsku v 18. století získáme spíše v případě těch nově projektovaných. Císařská silnice č. 15, Chomutovská (část trasy se nazývala Karlovarská), byla budována ještě na základě návrhu silniční komise císaře Karla VI. z roku 1726. Vinou válečných událostí 18. století a s nimi souvisejících krizí se realizace projektu protahovala. Stavba byla zahájena nejspíš po roce 1752 a dokončena někdy před rokem 1787, kdy je na Hergetově silniční mapě vyznačena již jako dobudovaná.⁵ Pro doplnění uvedme, že komunikace v ose dnešní silnice I/27 se stavěla až v letech 1822 - 1825 jako součást bavorsko-saské silnice.⁶ Rakouské silnice projektované v 18. století využívaly jako podkladu udusanou hlínu, na niž byly uloženy ploché kameny následně zasypané štěrkem.⁷ Jako ilustrace může posloužit poněkud mladší projekt na (obr. 8) Měly je lemovat odvodňovací příkopky a dřevěné ploty po stranách. Zábrany znemožňovaly odbočování z cesty a jízdu po polích. Šířka samotné vozovky nových silnic byla stanovena tereziánským patentem z roku 1778 zprvu na 3,5 - 4 sáhy, tedy asi 6,6 - 7,6 m, šířka příkopů na 0,95 m.⁸ Instrukce doporučovaly co nejmenší změnu trasy, mj. proto, aby se zabránilo úpadku zájezdních hostinců na cestě.⁹ O starších cestách postrádáme bližší údaje, kromě opakovaných nařízení týkajících se jejich údržby. Opravy měly zahrnovat zasypávání prohlubní štěrkem a v některých případech i hloubení a čištění odvodňovacích příkopů.¹⁰ Podle všeho však příkazy nebyly plněny a cesty vypadaly dost žalostně. Valy odhrnuté hlíny a drnu při jejich stavbě následně spíše ztěžovaly odvod vody a za deště měnily komunikace v rozvodněná koryta.¹¹

Existenci starší cesty v prostoru výzkumu překvapivě dokládají mapová díla. Na mapě I. vojenského mapování jsou zakresleny dvě cesty pod sebou. Je však třeba poznamenat, že jižní z nich odpovídá průběhem spíše nové císařské silnici, což ale odporuje našim nálezům.¹² (obr. 9) Obě se překrývají až v intravilánu Vysočan. Ještě názornější jsou císařské otisky stabilního katastru.¹³ (obr. 10) Jižně od silnice pozorujeme téměř souvislou linii navazujících hranic parcel. Její prodloužení začíná v místě rozdělení cest jihovýchodně od Vysočan, poté běží sledovaná linie východním směrem, pak se stáčí lehce jihovýchodně až ke křížku, kde odbočuje cesta, (zprvu opět jen hranice parcel) směřující přes Staňkovice k Žatci. Námi sledovaná linie se naopak stáčí poněkud severovýchodně, aby v místě výzkumu mírným obloukem změnila směr k východu přibližně směrem k novému zájezdnímu hostinci „Neuwirtshaus“. Úzká dlouhá parcela č. 947 tvoří rozšíření této linie v místě výzkumu, i dále západněji. Východně od dnešní silnice I/27 již parcelace žádná vodítka nenabízí. Domnívám se, že hranice parcel a čtyři dochované úzké pruhové parcely zachycují průběh zaniklé cesty předcházející

Obr. 9: Na mapě prvního vojenského mapování je patrný souběžný směr staré a nové Chomutovské silnice.

cestu císařskou. Vyneseme-li půdorys zkoumaného objektu do státní mapy 1:5 000, vycházející z katastrální mapy, zjistíme, že se do značné míry překrývá s parcelou č. 947 na císařských otiscích a shoduje se s ní dokonce svým zalomením ve východní části.¹⁴ Císařské otisky zachycují cestu jako již zaniklou a přeměněnou na pole. Pravděpodobně došlo k jejímu úmyslnému zavezení, aby byl provoz soustředěn na nové silnici. Mohlo se jednat o dálkovou cestu předcházející silnici z 80. let 18. století či ještě starší komunikaci nezachycenou již na mapě I. vojenského mapování.

Potud by tedy vše odpovídalo interpretaci objektu jako starší cesty. Odporuje jí však masivní výskyt hřebů, tvar postranních žlabů a malá rozteč kolejí ve středním objektu. Je obtížné určit, zda byly hřeby součástí bahnitého dna objektu ještě během jeho funkce, nebo zda se sem dostaly až se zásypem s okolní orníci. Oba kontexty se totiž od sebe téměř nelišily. Hřeby mají odlomené hlavy nebo zkroucená těla, jsou-li drobnější. Budí tedy dojem odpadu při demontáži nějaké dřevěné stavby. V případě, že bychom stále ještě uvažovali o silnici, předpokládali bychom, že hřeby se dostaly do zásypu při jejím zasypávání s orníci z povrchové stavby destruované u silnice. Mohly to být ony dřevěné ploty, resp. ohrady zmíněné při projektech mladších silnic. Na to, že by vypadly z chátrajících formanských vozů přímo do bláta, jsou hřeby přeci jen příliš masivní. Závažnější námitku proti konceptu cesty představují příkopy. V případě řezu 3 spadají jejich stěny ke dnu svisle, podobně na řezu 7, kde jsou u dna velmi úzké. Takovýto spád by jistě stabilitu podmáčených stěn nezajistil. Dále je nápadný zcela minimální výskyt předmětů v zásypu. U otevřených pangejtů bychom očekávali opak. Postupné zaplňování dna střídajícími se vrstvičkami spraše a hlíny svědčí pro splachy, jež nevyklučují ani variantu silnice ani stavby po vytažení kúlů ve fázi demolice.

Pro případnou stavbu máme mnohem méně analogií, mapových a písemných podkladů (po pravdě žádné). Budeme-li žlaby považovat za základ pro kúly, pak připadá v úvahu konstrukce stěn palisádová, či rámová, s jednotlivými, od sebe vzdálenějšími nosnými sloupy. V případě druhé varianty by pak kopání souvislého příkopu pro základ kúlů bylo poněkud neekonomické. Zahloubení prostředního objektu 3 můžeme přisoudit záměrnému hloubení jakési polozemnice, nebo dodatečnému vyježdění kolejí v interiéru objektu. Vzhledem k tomu, že nevím, jakou výhodu by takto nepatrné

Obr. 10: Na císařských otiskcích stabilního katastru jsou zvyrazněny úzké protáhlé parcely a hranice parcel, nacházející se patrně v trase někdejší cesty. Pro srovnání je vpravo nahoře umístěn půdorys zkoumaného objektu vyneseny do ZM 1: 5000.

(půlmetrové) zahloubení u tak rozlehlé budovy, třeba i z tepelných důvodů, přinášelo, přikláním se spíše ke druhé možnosti. K předpokládanému zastřešení je třeba uvést, že jsme nezachytili žádné stopy po vnitřních řadách sloupů podpírajících krov. Překlenutí cca sedmimetrového úseku muselo být tedy dost náročné. Stopy bočního vchodu se nepodařilo v zahloubených reliktech zachytit, mohl být však konstruován vynecháním sloupů v jinak souvislém žlabu a tak nezanechat výraznější stopy. Vzhledem k rozměrům stavby a odlehlosti od dalšího sídelního a hospodářského zázemí, jakož i její absence v mapách, bych stavbu interpretoval jako provizorní, vojenskou, spojenou snad s událostmi roku 1813. Mohlo se jednat o polní stáje, nebo garáže trénu. Koleje na dně by byly vyjety vozy, jež zde mohly být garážovány spolu s ustájenými koňmi, nebo při vyvážení hnoje. Větší stáje „na volno“ jsou známy i současným chovatelům koní.¹⁵ Hřeby by se dostaly do zásypu středního objektu při likvidaci krovu, teprve poté by byly vyňaty sloupy stěn.

Interpretace objektu jako vojenské stavby však skrývá paradox. Jednalo-li se o stavbu provizorní, proč byla budována náročně jako palisádová konstrukce? Dále ji zpochybňuje nepraktické ohnutí půdorysu ve východní části a vůbec její dimenze. Navíc by bylo třeba vysvětlit, proč se nachází přesně v trase zaniklé cesty.

Shrnu-li výsledky výše uvedených úvah, máme na ploše výzkumu doloženou existenci cesty ještě na přelomu 18. a 19. století a na druhé straně objekt se žlaby odpovídajícími spíše výkopům pro kůly a plný masivních hřebů. Možné závěry jsou následující: 1) Jedná se o cestu s netypickými příkopy, hřeby pocházejí z vozů, či ohrady podél cesty. Cesta byla zasypávána v době, kdy již byly zanedbané příkopy zčásti zaneseny erozí. 2) Jedná se o stavbu, příkopy jsou kúlové žlaby, zaplnily se erozí po vytažení sloupů, hřeby pocházejí z demontáže konstrukce krovu, na povrchu vedla původně cesta, jež zmizela beze stopy. 3) Stavba byla situována do sešlapané, tudíž zpevněné cesty ještě nezasypané. 4) Vedle cesty s netypickými příkopy stála na povrchu stavba (stavby), při jejíž (jejichž) demolici a následném zasypávání cesty se dostaly hřeby do zahloubených objektů.

Další přiblížení se správné interpretaci by přinesla nová zjištění archeologická, např. nález obdobného profilu na řezu někde v trase předpokládané cesty, ujasnění dalšího

průběhu objektu metodami letecké archeologie, důkaz existence vojenského tábora v místě výzkumu. Stejně přínosné by bylo bádání v archivech, zejména zjištění stavu cest v 1. polovině 18. století, případně studium pramenů ikonografických včetně pátrání po podobě vojenských staveb přelomu 18. a 19. století, lepší poznání dějin obce Vysočany atd. Zajímavé poznatky jistě přinese fosfátová analýza, zatím ve fázi zpracování odebraných vzorků.

V tomto stadiu je tedy předložená práce spíše jen podnětem k další práci na problému. Zároveň by měla sloužit jako podklad ke srovnání s případnými dalšími podobnými nálezy v oblasti silničního a případně i ženíjního vojenského stavitelství, jejichž archeologickému poznání jsme zatím mnohé dlužni.

Poznámky:

- ¹ 1. Pensler, R.: Dějiny města Jirkova a zámku Červený Hrádek. Město Jirkov, Jirkov 2005, s. 62.
- ² Šlajsna, J.: Chomutov v období napoleonských válek. V tisku.
- ³ Švankmajer, M.: Čechy na sklonku napoleonských válek. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004.
- ⁴ Pachner, J.: Hrušovany a Všehrady. Dějiny a současnost. Okresní Muzeum, Chomutov 2002, s. 25.
- ⁵ Roubík, F.: Silnice v Čechách a jejich vývoj. Společnost přátel starožitností ČSL, Praha 1938, s. 24.
- ⁶ Roubík, F.: Silnice v Čechách a jejich vývoj, s. 88.
- ⁷ Musil, J. F.: Po stezkách k dálnicím. Nakladatelství dopravy a spojů, Praha 1987, s. 121.
- ⁸ Musil, J. F.: Po stezkách k dálnicím, s. 135–137.
- ⁹ Roubík, F.: Silnice v Čechách a jejich vývoj, s. 35.
- ¹⁰ Roubík, F.: Silnice v Čechách a jejich vývoj, s. 24.
- ¹¹ Musil, J. F.: Po stezkách k dálnicím, s. 116–117.
- ¹² Mapy prvního vojenského mapování, list 35, © 1st Military Survey, Section No. 35, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna, © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně -<http://www.geolab.cz>, © Ministerstvo životního prostředí ČR - <http://www.env.cz>
- ¹³ Císařské otisky stabilního katastru, k. ú. Vysočany 893 9-1, listy 03 a 05, k. ú. Velemyšleves 8356-1, listy 07 a 08, Ústřední archiv zeměměřičství a katastru zeměměřičského úřadu v Praze.
- ¹⁴ Státní mapa 1 : 5 000, odvozená (SMO 5), list Louny 9-0, Ústřední správa geodezie a kartografie, Praha 1960.
- ¹⁵ Dle ústního sdělení K. Levické ze dne 9. 9. 2008.

POLNÍ OPEVNŮVACÍ PRÁCE V POLOVINĚ 19. STOLETÍ, VÝTAH Z PŘEDPISŮ PRO DŮSTOJNÍKY RAKOUSKÉ A PRUSKÉ ARMÁDY V POLNÍ SLUŽBĚ

Vlastimil Grof

Úvod

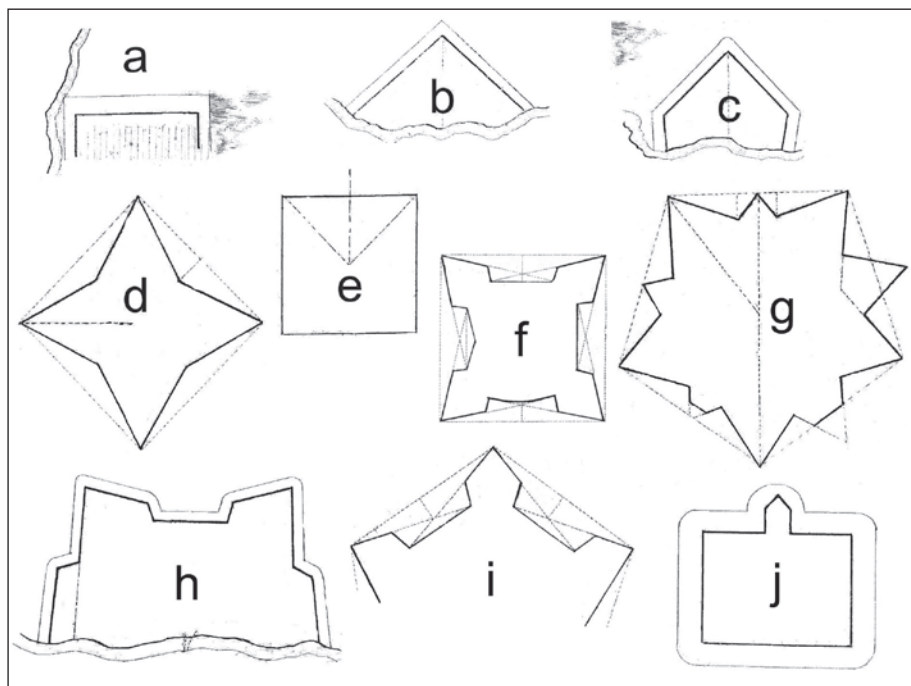
Polní opevňovací práce zahrnují veškeré činnosti a stavby, které jsou potřebné pro zajištění a upevnění pozice armády na nějakém, během polního tažení dosaženém místě. Mají jednak zlepšit z hlediska morfologie terénu vybrané strategické postavení, nebo alespoň aktuální postavení, protivníkem vnucené, přizpůsobit k obraně a tak si zlepšit vyhlídky na průběh dalších vojenských operací. Trvalá opevnění se zakládají v době míru na předem vybraných místech a na jejich realizaci je zpravidla dostatek financí, materiálu a kvalifikovaných pracovních sil. U polní armády je tomu naopak. Opevňovací práce je potřeba zvládnout v krátkém časovém úseku, mnohdy i pod palbou či ohrožení nepřítelem. K dispozici je kromě zásob nářadí, spojovacího materiálu a různých pomůcek pouze to, co poskytuje okolní krajina. Často pak je i nedostatek vhodného stavebního materiálu. Proto také mají polní opevnění charakter staveb dočasných, provizorních a nepředpokládá se jejich budoucí úprava či obnova. Dobré opevnění musí však splňovat zásadní podmínku: poskytovat svému obránci dostatečnou ochranu a současně umožňovat dobrý rozhled a výstřel, případně nebránit v útoku a rozvinutí vlastních vojsk.

Po husitských válkách můžeme pozorovat snahy o budování polních opevnění ve větším měřítku - pro účely ochrany tábořišť polní armády a pro krytí zadního voje a týlu při obléhání hradů a měst. Taková opevnění mají však stále ještě za vzor klasická stálá opevnění, pouze jsou zjednodušená co do velikosti a v důsledku i trvanlivosti. Ale i tak jsou budována pro delší dobu použitelnosti v rádech týdnů až mnoha měsíců. S postupným zaváděním střelných zbraní dostávají tato opevnění nový význam. Z původní zábrany proti nenadálému přepadení a průniku nepřítele do tábora se stávají chráněnou pozicí dělostřelectva a ochranou proti ostřelování klíčových zásobáren polního vojska nepřítelem. Proto se také mění jejich tvar a velikost a přizpůsobuje se použití nové zbraně. Starší obdélníkové tábory obehnané příkopem a hliněným valem s palisádou, či bez ní, jsou postupně doplňovány na důležitých místech (případného útoku) mohutnějšími valy pro děla - bateriemi polygonálního či šípového tvaru. Chráněné území má pak takovou velikost, aby bylo schopné pojmout tábor polní armády o velikosti i několika tisíc mužů. Jsou projektovány jako základny pro další výboje a jako zimní tábořiště. Budují se na vhodné rozlehlé ploše s dostatkem zaopatření pro vojsko (blízkost vesnických sídel či významnějších obchodních cest, dostatek pitné vody a píce).

Polní opevnění, které slouží jen pro bojové a obléhací účely, se vyznačuje menší plochou i jednodušším tvarem. Linie zde ale nebývají vždy přímé, nýbrž lomené kvůli ochraně před podélným ostřelováním. Zpravidla se dbá na využití přírodního terénu a na ekonomiku stavby - účelnost a rychlost. Dřevozemní valy jsou budovány s pomocí dovezeného podpurného materiálu. Při takových opevněních je mnohem větší důraz kladen na uzpůsobení pro použití dělostřelectva (zakomponovány baterie se svými palebnými směry) pro obléhání opevněných sídel či hradů, nebo pro jeho obrannou funkci v rámci polní bitvy.

Společnou charakteristikou všech těchto zmíněných opevnění však zůstává délka jejich využívání. Pravidlem je, že po skončení válečných operací, bez ohledu na to s jakým úspěchem, jsou tato opevnění opuštěna a zanikají přirozeným rozpadem (erozí) nebo v době nastoleného míru rukou vlastníka či hospodáře dotčených pozemků. Jen zlomek těchto opevnění se může časem přeměnit ve stálá, to buď v případě jejich mimořádné strategické výhodnosti, nebo z důvodu odvrácení možného opakovaného obléhání (zpravidla málo vzdálený, ale vyvýšený prostor je zahrnut do stálého opevnění hradu či sídla). Jak známo, historie nám do dnešní doby zanechala i takové případy.

Z toho je zřejmé, proč je obtížné v dnešní době nalézt zaniklá opevnění, obzvláště v oblastech s intenzivním využíváním zemědělské krajiny. Větší naději k poznání skýtá opevnění, které prošlo obléháním a je v důsledku toho „označené“ střelivem a torzy zbraní. Opevnění opuštěné bez boje bývá zpravidla také dokonale očištěné od stop po vojsku, vše potřebné si vojáci odvezou s sebou a ostatní zužitkují obyvatelé z okolí. Šťěstím je pak nalézt případné odpadové jámy či předměty zašlapané do bláta, které mohou dát naději na poznání a dataci toho kterého opevnění.

Obr. 1: Druhy opevnění: a - přímá předprsň; b - fleše (redan); c - luneta; d - hvězdicový val; e - reduta; f - úplně „bastionovaná“ reduta, varianta s přímkou či zalomenou kurtinou; g - dvojitě hvězdicový val, spodní polovina je jako Pischerschova varianta; h - rohová hradba (Hornwerk); i - korunní hradba (Kronwerk); j - reduta s předsunutým traverzem (kaponiérou)

Přehled typů

Polní opevnění se v současnosti (myšleno v polovině 19. století) kvůli přehlednosti dělí buď podle tvaru, který mu současně dává svůj název, nebo podle vojenského využití určeného hlavní výzbrojí či charakterem obrany.

Rozdělení opevnění podle tvaru:

a) otevřené

Patří sem přímé předprsně, fleše (redany), lunety, v půdorysu zubovité předprsně, rohové hradby (Hornwerk) a korunní hradby (Kronwerk). Budují se nejčastěji tehdy,

když je může z týlu chránit dostatečně velká polní armáda, nebo pokud je v týlu přírodní překážka, např. řeka, neschůdný terén apod., která poskytne obráncům bezpečné krytí před napadením. Není-li však taková možnost, budují se v týlu alespoň doplňkové překážky - záseky, vlčí jámy.

b) uzavřené

Patří sem reduty, hvězdicové valy jednoduché a dvojité a částečně či úplně „bastionované“ reduty. Proti otevřeným opevněním s jistotou ochrání posádku před nenadálým útokem z kterékoli strany.

Reduty jsou opevnění čtyřúhelníkové, ale teoreticky by mohly být i kruhového půdorysu, u nichž je pak jejich zásadní nevýhodou kromě ztížené stavby především nemožnost koncentrovat palbu do určitého potřebného směru. Proto se obdélníkové reduty navrhuje tak, aby proti nepříteli byly natočeny nejdelší stranou, s maximálním využitím této linie pro dělostřelectvo. Nevýhodou je však nemožnost podélného krytí příkopu střelbou. Proti tomu pomůže do příkopu vysunutý traverz (caponiera) vybavený střeleckou galerií či krytým postavením pro pěchotu. Kromě tvaru čtyřúhelníku se ještě více uplatňuje tvar polygonální. Jeho smysl je ve využití možnosti křížové palby do předpolí. Z hlediska stavby a obrany je nejmenší počet vrcholů 6, nejběžnější 8.

Hvězdicový val a jeho varianty vznikly jako nejlepší řešení efektivní křížové obranné palby do předpolí. Zároveň obléhatelům nenabízejí plochy vhodné, nejlépe kolmé, kostřelování. Dvojitě hvězdicový val „Pischerschûv“ se zvýšenou podporou dělostřelectva se liší od běžného hvězdicovitého tím, že špice mezilehlých trojúhelníkovitých objektů se zkrátí, nahradí přímkou, tečnou k obvodu, která je tvořena dělostřeleckou baterií se společným palebným směrem, zahušťujícím křížovou palbu z boků sousedních nepravých bastionů.

U bastionovaných redut se rozlišují ještě varianty podle tvaru kurtiny, stěny spojující bastiony mezi sebou. Nejběžnější je přímá kurtina. Zalomená dovnitř se uplatní tam, kde před ní je výrazněji snížený terén předpolí (glacis). Zalomená vně zase umožňuje patám bastionů lepší pokrytí ochrannou palbou.

c) liniové

Obvykle se skládá z několika tvarově vhodných redut šachovnicovitě rozmístěných v dlouhé řadě vedle sebe. Linie může být v mezerách doplněna jednoduchým valem s předprsní a příkopem, který nemusí přímo navazovat na sousední objekty.

Rozdělení podle použití:

1. Překážky a zátarasy proti pěchotě a jízdě

Budují se kvůli ztížení, zdržení postupu nepřátelské pěchoty a proti nenadálému přepadu nepřátelským jezdeckem. Umožňuje-li to konfigurace krajiny a strategicky vybrané území bojiště, jsou trochu předsunuty před vlastní obrannou linií. Po určitou dobu mohou taková opevnění tvořit opěrný bod vlastní pěchoty, který skýtá dostatečné krytí před puškovou palbou. V případě neudržitelnosti při agresivním postupu nepřítel se opouští. V takovém případě je jejich účelem stát se pastí nepřátelského vojska. Obtížné a časově náročné překonávání umožňuje vystavení nepřítel intenzivnímu ostřelování z děl nebo pěchotou. Jsou typické snadným a rychlým vytvořením z dostupných materiálů, ale naproti tomu zase malou odolností. Podle použitého stavebního materiálu či metody se rozlišují:

a) překážky s využitím přírodních zdrojů:

- uzávěry komunikací (záseky)

- znepřístupnění okrajů lesů
- přehrazení vodních toků

Obr. 2: Zásěky v alejích (šipka = směr útoku nepřítele): a - oboustranné stromořadí; b - jednostranné stromořadí

Používají se všude tam, kde je k dispozici dostatek vzrostlých stromů, zvláště jehličnanů. Časová náročnost stavby je dána pouze dostatkem nářadí a pracovních sil, které pod vedením důstojníka - specialisty nemusejí být kvalifikované. Provádějí se v hloubce obrany až 15 m. Do kříže přes sebe skácené stromy zatarasí cestu střední částí koruny, což způsobuje větší překážku než jen holý kmen bez větví. Stromy se nekácí přímo u země, ale nechávají se alespoň 1 m vysoké pahýly. Pokud nejsou k dispozici dostatečně mohutné stromy, použijí se i méně vzrostlé. V takovém případě je však nutné kmeny přivázat ke kolíkům zatlučeným do země, aby je nepřítel nemohl tak snadno odklidit z cesty. Obrana se zpevňuje použitím trnitých keřů, obdobou dnes používaného ostnatého drátu. Taková překážka je pak neprostopupná nejen pro jízdu, ale i pro pěchotu. Zásěky a překážky ze stromů se mohou použít také k znepřístupnění glacis před pevnostmi či většími polními opevněními, ale nesmí být vyšší než 0,6 m, aby neposkytly nepříteli krytí. Nevýhodou pro obránce je, že takto provedené opevnění lze v případě ofenzivy velmi špatně překonat a může tak způsobit další komplikace i té straně, která ho budovala. Je to tedy typická záležitost defenzivní. Dobrou ochranu střelcům na krajích lesa poskytuje dřevo narovnané do „sáhů“ = hrání.

Takové překážky byly použity např. rakouským vojskem za ústupu 29. 6. 1866 v lese před hradem Kost a 3. 7. 1866 v bitvě u Hradce Králové na severním okraji lesů Svíb, Holá a Bříza. Ke stavbě jednoduchých opevnění se může využít i stávajících úvozových cest a suchých odvodňovacích příkopů, vedou-li příhodným směrem (podél fronty). Ušetří se tak mnoho práce. Stačí je doplnit nízkou předprsní a upravit do nich přístup pro potřeby pěchoty.

Přehrazení vodních toků pomocí svázaných prámů naložených větvemi, stromů skácených do vody, zatlučených palisád, zvednutí vodní hladiny umělým přehrazením slouží k zamezení postupu nepřítele přes vodní tok, který je součástí přirozené obrany polního opevnění, je však časově náročné na přípravu a s nejistým výsledkem. Kromě využití u některých pevností, k tomu vybavených stavidly a jezy, se v praxi tato metoda běžně nepoužívá.

b) překážky s využitím stavebních objektů a lidských sídel

- znepřístupnění mostů a brodů
- opevnění obytných domů, dvorců a kostelů
- opevnění vesnic a měst

Nejčastěji uplatňovaný způsob je rozebrání mostů přes vodní toky, které nelze bezpečně přebrodit. V tomto případě lze udělat zásadní chybu, nechat materiál z mostu ležet na břehu, kde ho nepřítel může druhotně použít. Proto se má počítat s tím, že pokud nebude čas a prostředky na odvoz materiálu, je lepší most spálit. K tomu je však potřeba dostatek vhodného hořlavého materiálu: konopí, sláma, větve, olej, asphalt, petrolej apod. Naproti tomu polní armády s sebou vozí od konce 18. století prámové mostní soupravy, takže je zničený most nadlouho nezdrží v postupu, není-li současně předmostí důsledně bráněno dělostřeleckou palbou.

Příkladem může být použití v bitvě u Podola a Kláštera Hradiště 26. 6. 1866 nebo 29. 6. 1866 v bitvě u Dvora Králové či diverzní akce odstřelení labského železničního mostu u Neratovic 27. 8. 1866. V celém polním tažení roku 1866 bylo Rakušany demolováno na jižní frontě v Itálii 10 malých a 11 velkých kamenných mostů, 8 dřevěných se zděnými pilíři a 10 dřevěných na podporách ze dřeva, a také 6 železných mostů. Na severním bojišti v Čechách byly zničeny 4 kamenné mosty a viadukty, 3 dřevěné se zděnými pilíři, 16 dřevěných na podporách ze dřeva a 7 železných mostů. K tomuto počtu ještě patří řetězový most přes Labe v Děčíně, jehož 28 m dlouhou mostovku na počátku války rozebralo 28 dělníků za pouhých 35 minut.

Obce poskytují dost materiálu ke stavbě zátarasů a barikád. Důležitá je správná volba místa, které nelze snadno obejít. Ideální je předmostí, úzké ulice ve stoupání mezi kamennými domy apod. Kombinace rozebraného mostu a barikády výborně zlepšuje možnost obrany. Také podpora dělostřelectva po opuštění oblasti vlastní pěchotou značně snižuje nepříteli možnost dalšího postupu. Výhodné je použití zápalných granátů a šrapnelů. Pěchotní mužstvo může provádět manuální práce, tentokrát posílené důstojníkem s malým oddílem ženistů, obzvláště v případě použití metody odstřelu. V praxi nejjednodušším způsobem je obrana jednotlivých stavení pěchotou za pomoci zatarasení průjezdů a bran. Toho se využívalo téměř v každé bitvě, ale s rozdílným úspěchem, závislým na charakteru bráněných staveb. Obrana usedlostí nemůže zastavit ofenzívu nepřítel, který takovou oblast nakonec jednoduše obejde a obránce obklíčí, nestihne-li včas ustoupit. Hlavní výhodou je možnost výrazně zvýšit ztráty nepřítel a zdržet jeho postup do doby, než se vlastní vojsko přeskupí či dostane posilu. Pro maximální využití potenciálu takového opevnění je nutné jako obránce nasadit nejlépe polní myslivce, kteří mají na rozdíl od řadové pěchoty dostatečný střelecký výcvik. Budování či uzpůsobení není časově náročné a lze je uskutečnit prakticky v kterékoli fázi bitvy. Většina roubených a zděných stavení skýtá dostatečnou ochranu před pěchotním střelivem, ne však před polním dělostřelectvem. Proti němu je u dřevěných budov potřebná síla stěn okolo 1 m, u zděných stačí již 0,6 m. Je-li dostatek času, mohou se nedostatečně odolné stěny ochránit zvenku vrstvou zeminy. Stavení vhodná k delší obraně se vybírají především z takových, která nemají střešní krytinu z rákosy, došků či šindele. Pokud není na výběr, dává se přednost domům vícepatrovým, v nichž trámové stropy mohou celkově zlepšit odolnost vůči průniku granátů, případně prohoření. U dřevěné budovy je dobré shodit střešní krytinu: tím se získá jednak vyvýšená pozice pro střelce a dále se sníží možnost snadného zapálení. Nevýhodným ale může být u všech typů staveb uspořádání vchodů, zvláště v případě zajištění kryté ústupové cesty. Pro ten účel je potřeba včas uzpůsobit příhodná okna v týlu a probourat případně i vnitřní dělicí stěny. Do obrany je nutné zakomponovat také veškeré ohradní zdi, ploty, brány a stodoly. Jen jejich promyšlené obsazení spolu s předsunutými hlídkami a poté houževnatá obrana mohou dosáhnout nejlepšího výsledku. Vzhledem k charakteru lze tento druh opevňování počítat jak k defenzivnímu, tak i ofenzivnímu způsobu vedení boje.

V praxi použito např. 3. 7. 1866 při obraně celé linie rakouské Severní armády (Probluz, Lípa, Chlum atd.) a na nepřátelské straně pak italským vojskem na jižní frontě (např. bitva u Custozzy 24. 6. 1866).

2. Polní opevnění pro dělostřelectvo

Má především čistě obranný charakter. Jeho použití souvisí se zdokonalováním pěchotních zbraní, které se v tomto období stávají nebezpečnými nekrytým obsluhám děl. Do masového zavedení děl nabíjených zezadu a s drážkovou hlavní (u nás po roce 1875) se používanému efektivnímu dostřelu, tedy 1500 m, přiblížil mířený dostřel soudobých drážkovaných pěchotních zbraní (okolo 800 m). Navíc, pokud pěchota využívala při svém postupu krytí přirozenou členitostí krajiny a vzrostlou úrodou na polích, ohrožovala obsluhu děl a jejich koňský potah o to více. Často se pak stávalo, že mnoho děl zůstalo na bojišti bez možnosti ústupu kvůli postříleným koním, a padlo posléze do zajetí se zbytkem přeživší obsluhy. Bitva u České Skalice 28. 6. 1866 a u Sadové (Chlumu) 3. 7. 1866 jsou toho důkazem.

Jeho budování je náročné na čas a na objem práce. Jde tu o přemístění značného množství zeminy, byť na krátkou vzdálenost. Tato práce již musí být prováděna pod velením ženijních důstojníků jejich mužstvem, přičemž pomocné práce obstarají i pěšáci vybavení ženijním nářadím. Kvůli zajištění co nejlepšího úspěchu je vhodné, když návrh umístění a vlastní práci dozoruje přidělený vyšší důstojník dělostřelectva, obeznámený se strategickými záměry generálního štábu. V roce 1866 bylo toto opevnění budováno rakouskou armádou 29. června jižně nad Kuksem a v největším měřítku (7 baterií) pak na bojišti u Sadové (Chlumu) během 2. července a ještě následující noc před bitvou.

Podle použití se dělí na:

a) jednoduché ochranné valy pro děla:

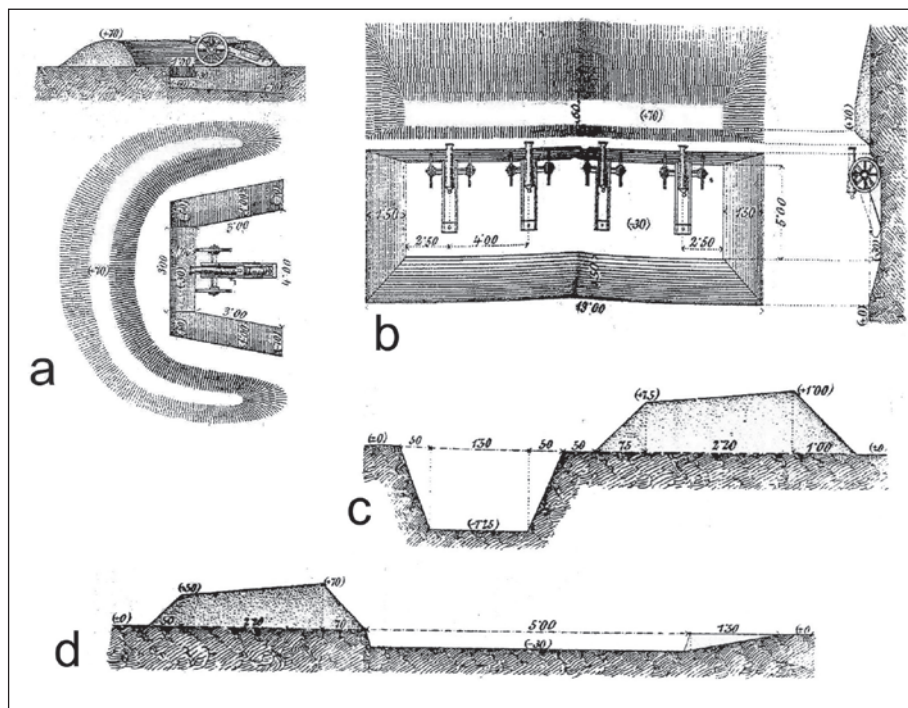
- s ochranou pěchoty
- bez ochrany pěchotou

Jak již bylo uvedeno, hlavní význam mají v ochraně baterie polních děl před ostřelováním nepřátelskou pěchotou a dělostřelectvem. Současně je doprovodným jevem takových baterií zpřesnění střelby, protože po každém výstřelu může být dělo navezeno na stejné místo, předem zpevněné a připravené. V provedení se střeleckým okopem, tedy s ochranou pěchoty, se užité vlastnosti zvyšují. Střelecký okop s pěchotním obsazením, vybudovaný těsně před baterií, zajišťuje dělostřelcům aktivní a dostatečně silnou obranu před nenadálým přepadem nepřátelské pěchoty. Takto vybudované polní opevnění je časově náročné, ale zato velmi odolné.

b) ochranné valy pro muniční vozy - Epaulement

Tam, kde se předpokládá delší průběh vojenských operací na stejném prostoru, budují se navíc ochranná postavení (kryty) pro bezpečné umístění kolesen a muničních vozů polních dělostřeleckých baterií. Za normálních okolností se kolesy nechávají stát nekryté 10 kroků za dělem a polovina muničních vozů o 30 kroků dál. Zbývající polovina, tedy 4 muniční vozy, je v dostatečné vzdálenosti od baterií v týlu. Pokud je však předpokladem značná spotřeba střeliva a pozíční boje, je nutné mít zásoby střeliva blíž k baterii, ale v nebezpečném území, ostřelovaném protivníkem. Pak je nezbytné, pokud to terén neumožňuje sám (úvozy), budovat i tyto kryty.

Nejsou nic jiného než dostatečně velká předprseň (ochranný val), obvykle s předním příkopem a remízou pro umístění zapřažených muničních vozů nebo dělových kolesen.

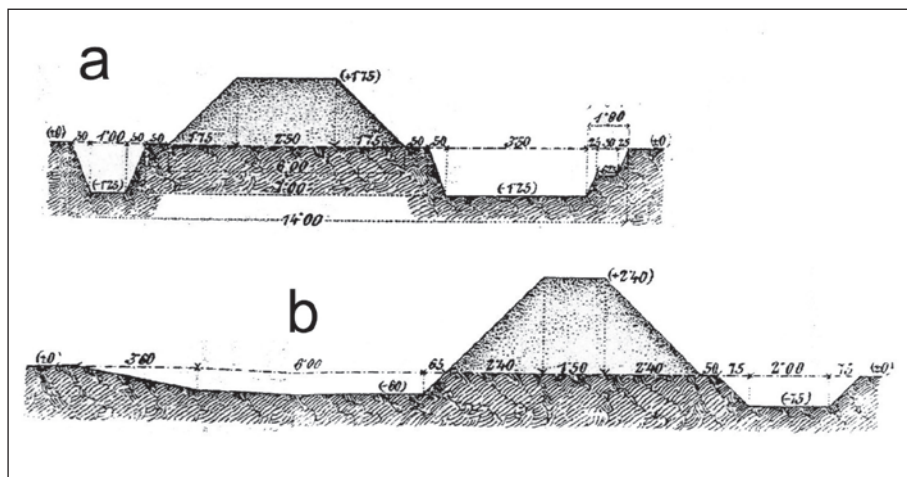
Obr. 3: Polní opevnění pro děla: a - s ochranným příkopem (Geschützstand mit Schutzgräben); b - zahloubené, s nízkým valem (Glacisbrustwehre Bankbettung); c - baterie s nízkou předprsní a příkopem (Bankbatterie); d - zahloubená baterie s nízkou předprsní (Versenkte Bankbatterie)

Remíza se staví vždy jako zahloubená do původního terénu kvůli získání materiálu na stavbu. Výška a tloušťka valu je dána potřebou odolnosti proti přímému postřelování nepřátelským dělostřelectvem, dosahuje rozměrů 3 x 6 m. Délka je závislá pouze na typu (= ráži děla) muničního vozu či kolesny. Muniční vůz M1863 včetně záprahu má podle ráže polního kanónu 82 či 105 mm délku 11,2 až 14,6 m. Ochranný val se staví vždy jen pro 1 muniční vůz a pro další je budován s dostatečným bezpečnostním odstupem. Mělce založená remíza se zešíkveným výjezdem po celé její délce je výhodnější při přepřahání vozů a kvůli jejich bezpečnějšímu odjezdu.

Pokud je známo, nebyl ochranný val v časovém období našeho zájmu nikde budován. Je to dáno hlavně tím, že co do velikosti je tento kryt největším polním opevněním.

c) opevněné obléhací baterie

Přicházejí na řadu pouze v případě obléhání pevností polní armádou, posílenou za tímto účelem expedičním sborem z nejbližší vlastní pevnosti s obléhacím dělostřeleckým parkem (užití polních děl by nemělo prakticky žádný význam). Vzhledem k tomu, že obléhání pevností je zpravidla časově náročnou operací (až několik měsíců), nebývá problém budovat takové jednoúčelové opevnění v jeho maximální odolnosti. K dispozici bývá dostatek pracovních sil a ženíjního materiálu včetně speciálních dělostřeleckých stavebních prvků. Nevýhodou je pak obvykle okolnost nepřátelské palby - proto se zpravidla pracuje jen v noci. Tvar a uspořádání této baterie se neliší od těch pevnostních, což je dáno prakticky stejnou použitou výzbrojí. Plní nejen ochrannou funkci vůči pěchotě a ještě více vůči pevnostnímu dělostřelectvu, ale musí také zajistit palebnou převahu obléhacích děl. Aby bylo možné úspěšně bořit pevnostní zdi (escarpy) a valy a ničit děla na nich umístěná, musí být lože pro děla

Obr. 4: Ochranné valy (Epaulements): a - pro kolesnu, s podélným stáním a terasou pro obsluhu; b - pro kolesnu nebo muniční vůz - lepší typ;

výš, než je terén glacis, na němž se baterie zakládají. Konstrukce valu musí obléhací děla chránit před bočním a podélným ostřelováním ze sousedních pevnostních prvků (bastionů), a to s odolností proti velkým rážím pevnostních děl a moždířů. Baterie bývají vždy doplněny krytými místnostmi na přípravu střeliva a ochranu obsluhy. Stranou, z dostřelu obránců pevnosti, se ještě budují zvláštní skladiště střeliva pro několikadenní zásobu. Zajímavou skutečností jistě je, že zásady pro budování obléhacích baterií vznikaly současně s vývojem stavby pevností a nejdéle v obecné platnosti zůstaly návrhy geniálního francouzského pevnostního inženýra a maršála markýze Sébastiena Le Prestre de Vauban (1633 - 1707).

Popis polního opevnění

Protože nejčastějším důvodem ke stavbě polního opevnění je ochrana dělostřelectva, bude tomuto typu věnován i následující popis.

Dělostřelecká baterie je tvořena více děly (v Rakousku 8, v Prusku 6) stejného typu a ráže, která stojí blízko sebe a mají společný cíl. Ochranný val (opevnění) se používá jen tehdy, je-li baterie na daném prostoru umístěna po delší dobu a je-li reálné riziko ohrožení obsluhy a zásob střeliva nepřátelskou střelbou.

Již sám ochranný val se obecně nazývá baterií a podle určení se dělí na:

polní - pro polní děla (malé ráže, do cca 12 cm).

obléhací - pro houfnice, moždíře a obléhací kanóny (velká ráže, větší dostřel).

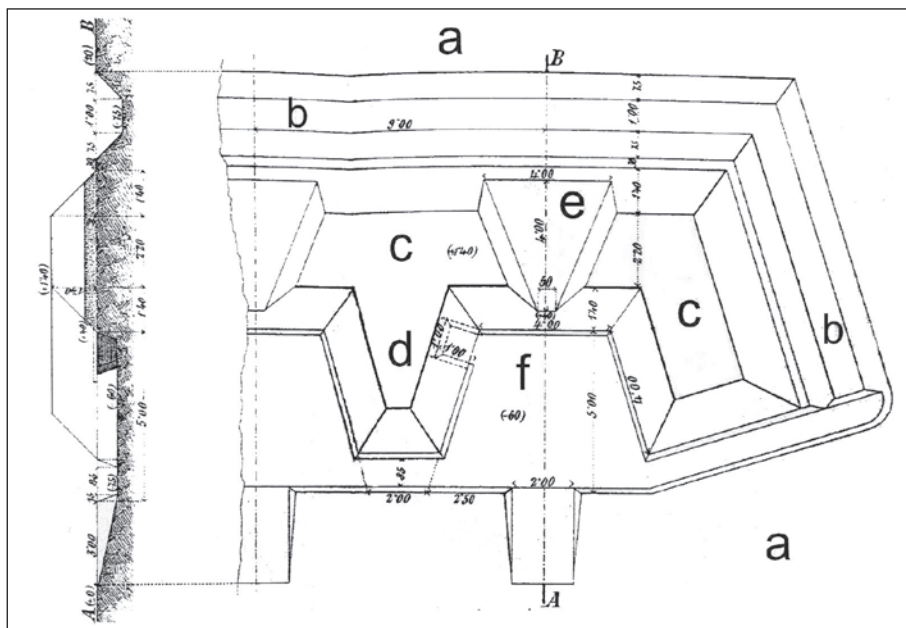
Opevnění (ochranný val) se skládá z:

a) předprsně, tvořené navýšeným a hutnějším zemním valem se zešikmenou horní plochou (korunou), dělené dále podle tvaru na:

- plné bez střílen - Bankbatterie

- se zářezy střílen - Schartenbrustwehren, které jsou nejčastěji používané.

Výška, tloušťka a kvalita zhutnění, daná také použitým materiálem, určují užitnou hodnotu čili odolnost a bezpečnost. V rovinatě krajině se počítá s výškou valu okolo 2,2 m. Proti střelivu pěchotních zbraní je dostatečná tloušťka již okolo 1,5 m, proti polnímu dělostřelectvu 3,8 až 4,7 m. Pokud by se očekávalo nasazení dělostřelectva obléhacího (ráže více jak 12 cm), je potřeba budovat zemní val o tloušťce nejméně 5,7 m. Navíc mnohem více škody v zemním valu učiní výbušné střelivo (granáty) na rozdíl od,

Obr. 5: Konstrukce polního opevnění letmo stavěné baterie: a - původní terén; b - ochranný okop pro pěchotu; c - předprseň včetně bočního křídla; d - traverz s muniční komůrkou; e - střílna; f - zahluobené postavení pro dělo

v té době u těžkých děl stále ještě používaných, koulí plných. Ty se zase více uplatní proti cihlovému či kamennému armování (obložení) stěn v pevnostech.

Koruna předprsně klesá do předpolí ve sklonu 1:1,5 až 1:2. Tvar, sklon stěn a celková úprava jsou dány předpisem a zohledňují použitý materiál. Vyšší pevnost se dosahuje zhutňováním jednotlivých vrstev nasýpané zeminy pěchem. Předprseň na svých koncích tvoří boční křídla, která jsou vůči přední linii stočena pod tupým úhlem dozadu. Chrání baterii před bočním ostřelováním.

b) stěn bočních, vnějších a vnitřních. U většiny polního opevnění postačuje zhutnění navršeného a vysvahovaného povrchu k tomu určeným nářadím. Pokud není zemina dostatečně soudržná, zpevňují se stěny pomocí rovnaných a do valu kotvených drnů. U opevnění budovaného pro účely obléhání a při dostatku času na stavbu jsou stěny zpevněny relativně nehořlavým materiálem, neodrážejícím střely: šancovními koši (viz dále), košatinou (proutím), nebo pytlí (sudy, bednami) s pískem či zeminou.

Vnitřní stěna předprsně se sklonem 4:1 až 6:1 dle soudržnosti zeminy, dole přechází ve vodorovný banket, úzkou (0,9 - 1,5 m) podélnou a nad okolní terén cca 1 m vyvýšenou lavici pro střelce z řad pěchoty. Tato lavice se obsazuje vždy jen pro okamžik zaměření pušky a výstřelu, protože její rovina je pouze o 1,2 m níž než horní hrana předprsně. Od lavice se navršený terén svažuje směrem dovnitř opevnění se sklonem 1:2.

Vnější a boční stěny předprsně se budují ve sklonu 1:1 až 2:1 podle soudržnosti použité zeminy (2:1 u soudržnější).

c) příkopu, dle umístění:

1. zadního - snížení, využívá se tehdy, pokud lze baterie budovat dostatečně široké a hluboké. Tento příkop obklopuje prostor normálně určený jen pro dělo a tím výrazně nabývá na velikosti plošná výměra celé baterie. Při stavbě během bitvy, pod palbou, se preferuje jako hlavní zdroj zemina - takto vzniklé opevnění lépe a dříve poskytuje

ochranu. Je také odolnější, pevnější, protože spodní část předprsně je tvořena původním rostlým terénem, který má několikanásobně vyšší odpor vůči střelivu.

2. předního - ochranného, který se buduje tehdy, když zemina ze zadního nestačí, nebo zadní příkop se nestaví z důvodu taktického požadavku použití semknuté baterie (zmenšené rozestupy děl). Dostatečně široký a hluboký přední příkop je vhodný jako překážka proti útočící pěchotě, pak lze doplnit o šikmo do předpolí zasazené ostré kůly a slabší kmeny, trnité keře apod.

Zvláštním využitím jsou tzv. střelecké okopy - Jägergraben, které po obsazení kvalitní pěchotou lze využít pro aktivní ochranu baterie. Tento způsob se nejčastěji uplatňuje právě u polní baterie.

Tvar i rozměry obou druhů příkopů musí odpovídat velikosti celého valu a jsou stanoveny v předpisech na základě výpočtu poměru mezi zeminou rostlou a vykopanou (navršenou a zhutněnou).

Příkop se zakládá zpravidla 0,6 m od paty vnější stěny předprsně, bývá široký okolo 4,5 m a hluboký do 2,8 m. Hloubka se však přesně stanovuje s ohledem na místní poměry - skalnaté podloží, spodní vodu apod. Pokud je příkop nahrazen střeleckým okopem, je samozřejmě mnohem mělký, nejen kvůli dobrému výstřelu, ale i kvůli snadnému opuštění při útoku.

d) palebného postavení děla, které se rozlišuje podle umístění vůči okolí na:

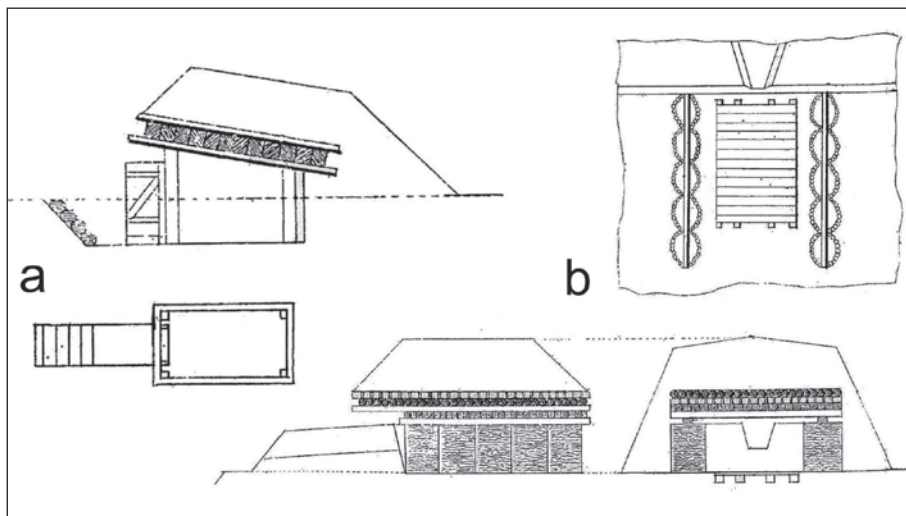
- horizontální - obvyklé řešení pro polní baterie
- snížené (zahlobené) - pro obléhací děla v 1. etapě obléhání a polní baterie
- zvýšené, zde děla stojí na plošině nad okolním terénem - obvyklé u baterií obléhacích v poslední fázi obléhání - při průlomu pevnostním valem a obecně nejčastější řešení u baterií v pevnostech (do roku 1870).

Nejvíce záleží na správném umístění vůči okolnímu terénu vzhledem k předpokládanému cíli. Lafetace používaných děl neumožňuje nižší náměr než 7° pod horizontální rovinu (deprese), takže podélné zvýšení či snížení palebného postavení (palpostu) musí respektovat možnost zaměření děla i do prostoru cca 375 m před ústím. Je to nutné pro případ obranné střelby kartáčovými náboji, pokud by se dostala nepřátelská pěchota až tak blízko. Pokud předprseň neobsahuje střílny, je nutné palpost umístit tak, aby jeho výšková úroveň pod horní hranou předprsně nebyla větší jak 0,9 m. V případě střílen platí tento údaj pro vnitřní spodní hranu (sokl) střílny. Hlaveň děla přesahuje nad předprseň či do střílny, která nesmí bránit v zamíření a výstřelu. Vrchní šířka palpostu dosahuje 3,8 - 4,7 m a délka 5,7 - 6,3 m. Sklon bočních stěn se předpokládá 1:2. Nájezd se buduje na vnitřní hraně, a to 1,9 - 2,5 m široký a se sklonem 1:6.

Pokud se navrhuje vysoká předprseň se střílnami, je jejich šířka uvnitř 0,5 m a na ústí jako polovina tloušťky (síly) samotné předprsně. Podélný sklon střílny musí být takový, aby umožnil přímý výstřel do bodu v hloubce 0,3 m pod vzdálenější hranou vnějšího příkopu. Boční stěny střílen se zpevňují proutím či šancovními koši a mají sklon 5:1 - 4:1. Osa střílny se vytyčuje obvykle kolmo na předprseň, nebo ve zvláštních případech pod stranovým úhlem max. 15° od této teoretické kolmice.

e) traverzů, příčných zemních valů uvnitř baterie, navazujících vpředu na předprseň. Jejich počet je určen časem ke stavbě, daným strategickými okolnostmi, a nebezpečím ohrožení baterie postřelováním z boku. Současně traverzy poskytují prostor pro umístění příručního skladu střeliva a chrání obsluhu ostatních děl před střepinami a tlakovou vlnou při přímém zásahu sousedního děla. Traverzy jsou nejčastěji budované mezi každým z děl u baterií v pevnostech i u obléhacích baterií. U polních baterií se traverzy staví spíše jen mezi půlbateriemi, mezi jednotlivými děly pouze ve výjimečných

případech. Jejich výška nesmí být nižší, než je výška předprsně, na níž navazují, bývají však ještě o 0,6 m vyšší. Dostatečná tloušťka (šířka) při horní ploše bývá okolo 2,3 m.

Obr. 6: Zvláštní stavby: a - muniční komora ve valu; b - kryté postavení pro dělo

Zvláštním případem je kryté postavení pro dělo, které se uplatňuje obvykle pouze v pevnostech, a to ještě jen na místech nejvíce ohrožených dělostřelbou. V takovém případě se buduje snížený palpost a prostor mezi oběma traverzami je zakryt konstrukcí z 30 cm silných trámů, zakrytých vrstvou fašín se zemním nakrytím tloušťky až 1,2 m. Boky traverzů jsou kvůli zvýšení pevnosti a únosnosti obloženy šancovními koši. Takto vytvořená komora vpředu se střílnou je 2,2 m vysoká, 3,8 m široká a 5,7 m dlouhá. Místo vrstev fašín je možné s velkým úspěchem použít železniční kolejnice, jsou-li v daném místě dostupným materiálem. Stavba je však náročná na čas a pracovní síly.

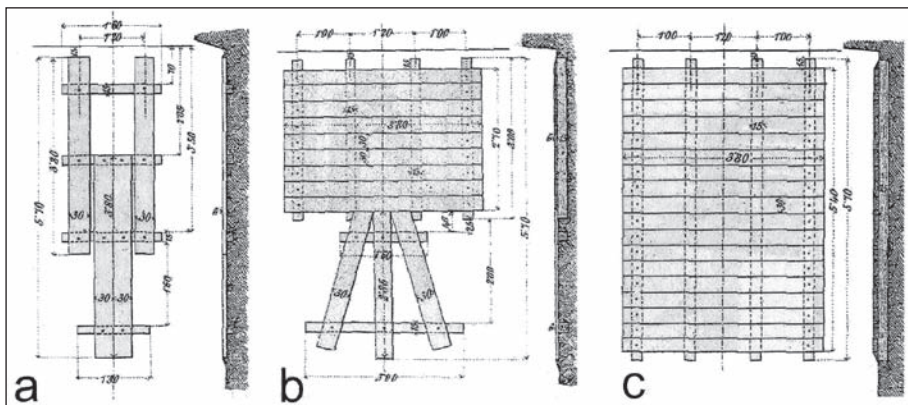
f) lože pro dělo. U polních baterií se jedná nejčastěji vlastně jen o srovnanou plochu rostlého terénu, než o pravé lože. Pokud je více času, může být plocha pod dělem zpevněna pomocí dřevěné konstrukce, připomínající podlahu z fošen a trámů. Té se říká správně lože - Bettung. Podle tvaru a velikosti se dělí na:

- pomocné - Nothbettung, šířka 1,6 m délka 5,7 m.
- poloviční baterijní - halbe Batteriebettung, šířka 1,6 m délka 5,7 m.
- baterijní - ganze Batteriebettung, šířka 3,8 m délka 5,7 m.

Jmenované typy loží se budují z předem připraveného dovezeného materiálu. V době míru se tyto konstrukce zhotoví do zásoby - nařezou, sestaví, poté se všechny díly označí a rozeberou. Uskladněné jsou v pevnostech. Pro všechna používaná polní a pevnostní děla (myšlena jen ta v baterijních a obléhacích lafetách) mají všechna lože stejné rozměry - jsou unifikovaná. Používají se trámy v tloušťce 10 - 13 cm a podlahové fošny v tloušťce 2,7 - 5,3 cm.

Smyslem jejich použití je zpevnění nedostatečně únosného terénu a zajištění konstantní palebné úrovně. Tím lze urychlit zamíření děla a zvýšit tak rychlost střelby. Pro představu: běžné polní dělo vážilo okolo 1 000 kg, váha pevnostního děla dosahovala i několika tun, které při výstřelu odjelo zpětným rázem až 5 m zpět. Váha děla a rázy výstřelu se na terén přenášejí poměrně malou plochou úzkých loukoťových kol a zaobleného konce lafety. Lafeta se tak snadno boří a při výstřelu vyrývá do terénu koleje. S každým dalším výstřelem se pak stává zamíření obtížnější.

Obr. 7: Ložště pro děla: a – pomocné; b – poloviční baterijní; c – celé baterijní

g) muniční komory a přípravného prostoru. Jejich konstrukce, umístění a velikost se liší podle toho, v jaké baterii se budují:

- u obléhací baterie se staví pro každé 3 - 4 houfnice či kanóny samostatný prostor a navíc je zvlášť oddělena komora na střelivo (koule, adjustované granáty, šrapnely) a na prach (patrony, sudy s prachem, zapalovače, pojistky, roznětky, průpalky). Jejich kapacita je větší. Důvodem je fakt, že u děl větší ráže se nepoužívá jednotný náboj, patrona s prachem a střela jsou odděleny. Dále přípravný prostor slouží k adjustaci výbušného střeliva (granátů a šrapnelů) - časování zapalovače a jeho zasazení do střely.
- u baterie polních děl je tento prostor výrazně menší (kapacita 1 m³), slouží k uskladnění truhlíků se střelivem pro aktuální potřebu. Většina střeliva u polních baterií zůstává v kolesně, odkud se k dělu donáší v brašně o kapacitě 2 výstřelů. Kolesna bývá obvykle ve vzdálenosti okolo 15 m za dělem. V okamžiku, kdy v ní střelivo dojde, stírá se s kolesnou u muničního vozu, kde může být posléze v klidu doplněna ze zásoby v zadní skříni tohoto vozu.

Muniční místnosti se zřizují nejčastěji uvnitř traverzů. Jejich velikost bývá 1,6 m na šířku, 2,5 m délky a 1,9 m výšky. Bezpečnostní zemní nakrytí by mělo mít tloušťku aspoň 1,9 m. Vnitřní stěny se zpevňují řezivem a šancovními koši, strop fošnový dvouvrstvý (křížem přes sebe). Protože se u polních baterií tento prostor staví malý, stěny jsou bez obkladu a využívá se pevnosti rostlého terénu, do něhož se zakopávají po navršení valu.

Polní opevnění, které lze nazvat polopermanentním, tedy určené k obsazení po relativně delší dobu (zimní tábory, základna pro obléhání pevnosti), se navíc vybavuje stavbami týlového zabezpečení. Jsou to otevřené záchody (latríny), odpadové jámy, studny či nádrže na dešťovou vodu, polní kuchyně a skladovací nebo ubytovací prostory.

Polní kuchyně pro společné zajištění stravy se budují ve formě několika hliněných částečně do země zapuštěných pecí na chleba a dále jako ohniště pro velké kotlíky k vaření masa. Mužstvu pro ohřev vody a případné samostatné vaření slouží soustava v zemi vykopaných žlábků - topenišť - se společným improvizovaným kouřovodem, na nichž se těsně vedle sebe v řadě rozestavují plechové várnice s kapacitou pro 6 mužů. Stavby určené k ubytování se zřizují buď z dovezeného materiálu, nebo se vytěží v blízkém lese. Mají podobu srubů s rovným stropem se zemním nakrytím místo střechy (Blockhaus) nebo běžnějších polozemních chýší čtvercového či kruhového tvaru. Takové mají místo stěn kónickou či stanovou střechu, zhotovenou z dřevěné konstrukce obložené proutěnou košatinou a pokryté vrstvou zeminy. Teprve až v průběhu 2. poloviny 19. století se začínají ve větší míře používat plátěné stany i pro ubytování

mužstva. Do té doby byl komfort noclehu v suchu a na čerstvém vzduchu pod celtou (z něm. die Zelt = stan) vyhrazen pouze pro důstojnický sbor.

Srubby se staví všude tam, kde hrozí nebezpečí ostřelování, ať už přímého z kanónů či bombardování mozdíři, pokud obranný val (předprseň) svou nízkou výškou dostatečně nechrání, nebo je vnitřní plocha vůči standardnímu valu neúměrně veliká a posádka tak nemá možnost krytí před dopadem střel. Mají obvykle v půdorysu tvar kříže o vnitřní délce obou ramen 23,4 m a vnitřní šířce ramen 6,3 m. Staví se buď s jednoduchou stěnou, nebo s dvojitou. V prvním případě, když val sám chrání před přímým zásahem z kanónu, stačí jedna vrstva opracovaných kmenů. Stavba takového srubu je levná a rychlá. V druhém případě je mezi dvěma stěnami z 32 cm silných kmenů ještě prostor šířky 63 cm, vyplněný zhutněnou zeminou. Tyto jsou pak odolné i proti dělostřelectvu. Nejlepším materiálem ke stavbě jsou rovné kmeny z jedlového dřeva. Ve výšce okolo 1,5 m nad podlahou se do stěn obvykle vyřezávají střílny, na ústí široké 16 cm a vysoké 8 cm, dovnitř se rozšiřující a s pravidelným rozstupem okolo 0,5 m. Vnitřní výška srubu bývá 2,5 m. Strop se staví z 26 - 32 cm silných trámů, které jsou navrchu sbity spolu s příčně položenou slabší kulatinou. Trámy se řezou delší, než je jejich teoretická potřebná délka, nechávají se na obou koncích přečnívat o 0,6 m přes stěny kvůli lepší ochraně srubu. Mezery mezi trámy se vytěsňují mechem a pak se provede hutněné zemní nakrytí o tloušťce 1,9 m. Je-li na stavbě dostupný vlhký jíl, použije se ve vrstvě max. 0,6 m a navrch doplní zeminou (vykopanou z příkopu) do předepsané celkové tloušťky. Pokud se při stavbě opevnění vyrábějí i fašiny, použije se na strop jejich dvojitá, křížem položená vrstva, doplněná opět zemním nakrytím tloušťky okolo 1,2 m. Vstup do srubu je max. 1,2 m široký a opatřený dveřmi ze dřeva o síle 32 cm. Ve vzdálenosti 1,6 m od stěn se po obvodu srubu vykope příkop o hloubce minimálně 2,2 m a patřičné šířce. V místě vchodu je opatřen zvedacím můstkem. Podle velikosti stavby se interiér z důvodu vytápění vybaví až 2 pískami, které jsou propojené s kuchyňskými kamny. Postele na spaní jsou dlouhé 1,9 m a upevňují se podél stěn tak vysoko, aby byly přesně 1,2 m pod střílnami - slouží zároveň jako střelecké lavice.

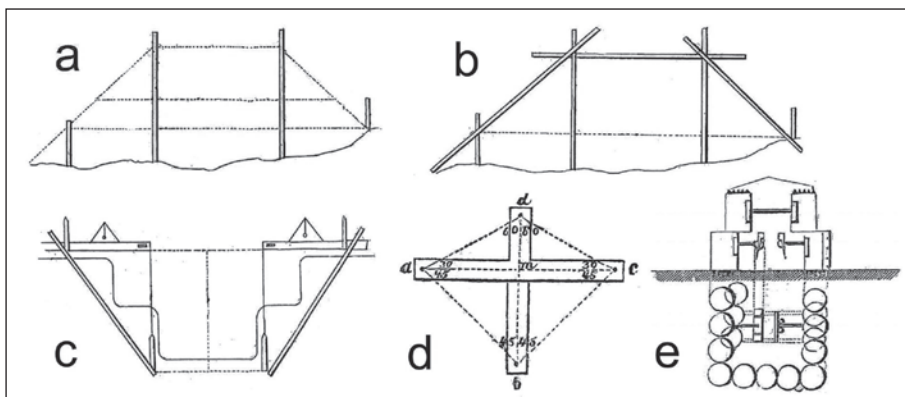
Tématem jistě nenezajímavým, je ještě jeden speciální druh polních opevnění. V průběhu 19. století bylo dodatečně budováno poblíž stávající pevnosti jako posílení její obrany. Jeho úkolem bylo pomocí dělostřelecké výzbroje zajistit dostatečný odstup nepřítele od vlastní pevnosti a tu tak chránit před ostřelováním. Od doby stavby pevnosti v 18. století se výrazně zlepšily balistické parametry děl. Mířené dostřel z původních 1,5 km v 18. století stoupl až na 6 km v polovině 19. století. Tato opevnění ve formě lunet, flošen nebo výjimečně liniového tvaru jsou sice budována obvykle až v okamžiku vyhlášení války jako dřevozemní, ale pro jejich konstrukci platí především zásady klasického pevnostního stavitelství. Mají sice charakter opevnění polopermanentního, ale byly obvykle dlouhodobě udržované a časem i přestavěné v opevnění stálé se zdívkou armovanými valy.

Stavba polního opevnění

Každé zemní opevnění vzniká nejprve na základě pečlivé obhlídky terénu a následujícího vyhotovení plánů. Celková velikost se určuje podle potřebné palebné síly v hlavním směru. Nominální hodnota délky předprsně (valu) pro obsazení pěchotou je na 1 vojáka 0,8 m a pro 1 dělo s obsluhou 3,8 - 4,7 m. V praxi platí jednoduché pravidlo: počítali se, že 1/5 mužstva tvoří zálohu a na valu jsou ostatní šachovnicovitě rozestaveni ve dvou řadách za sebou kvůli střídání při nabíjení, tak kolik hlav (mužů) posádka čítá, tolik stop ($1' = 0,32 \text{ cm}$) musí být opevnění dlouhé. Je-li jen jedna řada střelců, tato délka se zdvojnásobí. U opevnění s uzavřeným obvodem se velikost odvíjí také od čisté vnitřní plochy. Ta je vypočítána tak, že na jednoho pěšáka připadá nejméně $1,2 \text{ m}^2$ a na jedno polní dělo včetně obsluhy a muničního vozu 36 m^2 . Za předpokladu,

že všechna děla budou pouze na valech a z posádky 1/5 mužstva v rezervě, je stavba o kapacitě 260 mužů (celková délka střeleckých linií 82,2 m) právě tak velká, aby ještě poskytovala dostatečný vnitřní prostor. Pokud se počítá jen s jednou řadou střelců, je kapacita 90 mužů a nejmenší možná velikost obvodu 28,4 m. Naopak samostatné polní opevnění s kapacitou větší než 400 mužů se staví jen zřídka.

Vlastní stavba opevnění započne tak, že se na vybraném místě vyměří a kolíky vytyčí půdorys pro valy a příkopy a připraví laťové konstrukce pro doměřování sklonu vršeného valu. Přidělené mužstvo se následně rozděluje do pracovních čet se specifickými úkoly (kopání, urovnávání, práce s drnem, výroba a osazování fašin a košů).

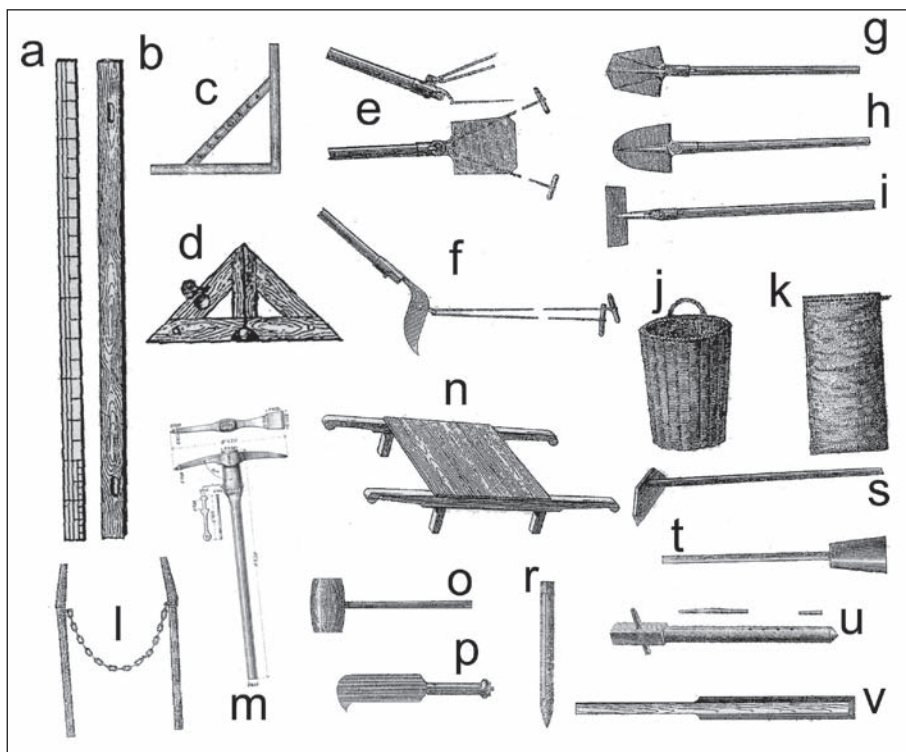
Obr. 8: Vytyčování stavby: a - profil valu s nataženými provázky a kolíky; b - laťová konstrukce profilu; c - vytyčování a rovnání příkopu; d - vytyčovací kříž se zaměřováním přes hroty; e - příprava traverzu - rozmístění košů

1. Zemní práce

Příkop se hloubí stupňovitě (po 0,47 m) a zrovna tak se vrší a současně hutní val. Šachovnicovitý rozestup dělníků, je-li jich dostatek, nesmí být menší jak 1,3 m. Je-li dělníků málo, rozestaví se po celé délce budoucího opevnění, aby práce probíhaly rovnoměrným tempem. Pracovní síly se dělí do skupin po 10 - 15 mužích s jedním vedoucím obeznameným od velitele o rozsahu práce v jeho úseku. V měkké zemině se krumpáče nepoužívají vůbec, ve středně pevné se nářadí přiděluje v poměru 3 lopaty na 2 krumpáče, v pevné se tento poměr otočí. Norma stanovuje, že za 1 hodinu vykope jeden odpočatý voják 0,57 m³ zeminy v lehké půdě, 0,32 m³ ve středně těžké a 0,19 m³ v pevné a těžké půdě. Na okrajích příkopu se rozestavují jen šikovní dělníci, kteří dokážou zručně provést potřebné zešíkmení lopatou plynule již během výkopové práce. Dobrý dělník dokáže lopatou vyházet nakopanou zeminu v průměru do 3 m daleko anebo 2 m vysoko. Vykopaná zemina, pokud se nemůže využít bezprostředně vedle příkopu, přesunuje se na jiné místo buď přeházením lopatou (max. do vzdálenosti 8 m) nebo na speciálních nosítkách o kapacitě 0,5 m³ (pro dva muže). Přeházení již jednou nakopané zeminy je na čas 1,5krát náročnější, než bylo její vykopání. Kolečka nebo káry tažené lidmi či koněm se používají jen v pevnostech a při jejich obléhání. Předprseň se vrší po tloušťkách zeminy cca 0,3 m a pečlivě hutní nebo sešlapává. Nejvíce se přikládá důraz na zhutnění koruny předprsně. Po jejím navršení následuje úprava čelní stěny sesekáním, skopáním a uplácáním, pokud se již během stavby nepoužily zpevňovací proutěné svazky (Wursten). I při těchto pracích jsou dělníci organizováni do skupin po 10 - 15 lidech.

2. Výroba drnů a jejich využití při ženijních pracích

Má-li se ke stavbě použít zpevnění stěn drnem, musí se vyhledat vhodný zdroj materiálu - rovinaté místo s přirozenou vlhkostí. Drny se řežou přibližně 0,3 m široké a stejně či

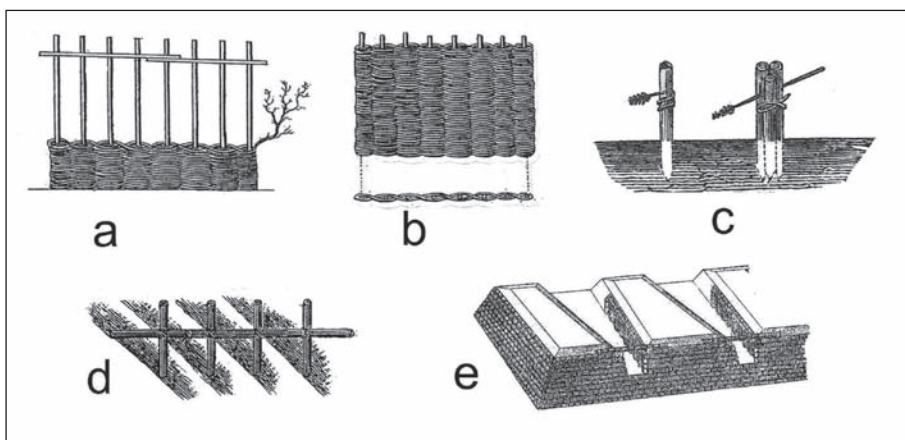
Obr. 9: Nářadí a pomůcky pro stavbu polního opevnění: a - pásmo, sáhová míra dělením po stopách a palcích; b - měřičská lať sáhová; c - úhelník; d - sklonoměr; e - lopata na drny; f - řezák na drny; g - rýč; h - lopata běžná (vyhazovací); i - řezák na svahování stěn; j - koš na zeminu; k - pytel na písek; l - stahovák větví pro fašiny (Wursten); m - vojenský krompáč; n - nosítko na drny; o - palice; p - nůž na fašiny; r - kolík baterijní, konopné provazy; s - rovník (hrablo) na zeminu; t - pěch k hutnění náspy; u - okovaný důlčkový kolík; v - tlouk na hutnění svahů

nejvýše 0,5 m dlouhé a 10 - 15 cm silné. K této práci jsou potřeba 3 dělníci. Nejprve se na zemi natáhne a zakolíkuje šňůra v rovnoběžných liniích po 0,3 m. Podél první linie se položí sáhová lať (délka 1,9 m). Lať se upevní zatlučenými kolíky a podél ní se řezákem oddělí drn; to se opakuje, až se nařežou všechny podélné pásy. Pak se provazy natáhnou v kolmém směru a drny naporcují na potřebnou velikost. Jejich vyzdvižení se provede pomocí speciální lopaty, dva muži táhnou za lana s roubíky a třetí vede lopatu rovnoměrně pod drnem. Za den lze takto vyrobit 1 000 ks drnů (cihel). Není-li toto speciální nářadí po ruce, lze použít běžný rýč, ale produktivita výrazně poklesne. Nařezané drny se skladují trávou dolů, ve vrstvách nejvýše 0,9 m vysokých, a musí se chránit proti vysychání před slunečním žářem a větrem. Dobře srovnané a vodou zalité stěny valů se dlaždicovitě obkládají od spodního okraje drnem s trávou navrch. Drn se upevňuje pomocí 18 cm dlouhého kolíku. Za den lze ve 4 lidech obložit 43 m² svahu o výšce 1,9 m a spotřebuje se na to 400 kusů cihel. Drny - cihly - lze také použít ke zpevnění prudkých vnitřních stěn. V takovém případě se kladou trávou dolů ve vrstvách s vazbou na sebe, v horní části navíc s provázáním do valu. Na 1,3 m vysokou stěnu je potřeba 16 vrstev. Zručný dělník uloží za hodinu 200 takových cihel.

3. Výroba rohoží, fašin a košů a jejich využití při ženíjných pracích

Zpevňování stěn pomocí rohoží - košatiny, proutěných svazků nebo šancovních košů se používá v případě, kdy je nutná vysoká pevnost a odolnost zemního opevnění. Jeden dělník vytěží za den 36 svazků větví a mladých stromků. Každý

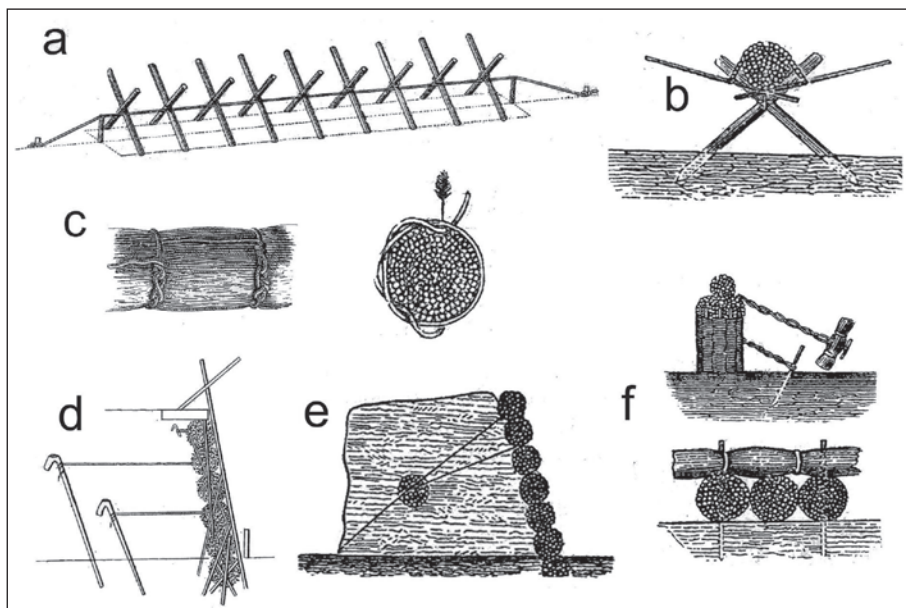
svazek má hmotnost cca 9 kg. Na běžný dvouspřežní vůz se vejde 60 takových svazků. Doporučuje se k použití vrba, topol, vinná réva - nejlépe divoká, olše a bříza. I mladé jehličnany najdou využití. Celkem vzato, je každý keř ke zpracování lepší, než kmínek stromu. Košatina se tvoří proplétáním 1,6 m dlouhých větví mezi dobře zatlučené 7 cm silné kůly s rozstupem 0,3 m a délkou 1,9 m. Vrstva větví se stlouká do sebe po každých 0,3 m. Trčící větvičky a konce se buď zapletou, nebo odsekají tesákem (Faschinmesser). Po dosažení výšky 0,6 m se vrstva prováže dovnitř valu a prostor doplní zeminou. Poté se opět pokračuje s pletením větví, kotvením, vršením a hutněním zeminy, dokud val nezíská potřebnou výšku. Za pracovní den skupina 5 dělníků vytvoří z připraveného materiálu 25 m² obkladu stěny z košatiny. Za stejnou dobu další 2 muži nachystají dostatek kůlů a větví.

Obr. 10: Výroba košatiny a fašiny: a - pletení košatiny; b - hotová košatina vč. půdorysu; c - sloupek na výrobu vazáků (houžví) z větví či smrkových kořenů; d - fašiny jako zpevnění cest (hatě); e - fašinami zpevněná předprseň se střílnami

Kromě jednovrstvých košatin se používají i svazky větví - fašiny (Wursten), kterými se dosahuje větší pevnosti valu, uplatnění najdou nejvíce při stavbě z písčité nesoudržné zeminy. Tyto fašiny jsou silné okolo 26 cm a dlouhé 1,9 - 7,5 m. Vyrábějí se svazováním silných větví a slabších kmínků po 30 cm pomocí houžví ve speciálním přípravku - sadě 6 - 12 stojanů tvaru X. 7 mužů zvládne za 12 hodin vyrobit 36 ks 1,9 m dlouhých fašín, nebo 12 ks 5,7 m dlouhých, nebo 9 ks o délce 7,5 m. Jednotlivé fašiny se kotví pomocí kůlů dovnitř valu, přičemž na 1 m délky připadají 2 kůly. 5 mužů vyrobí denně 800 - 900 ks těchto kůlů. Armování 1,2 m vysokého valu včetně ukotvení každého řádku zvládne 8 mužů během jedné hodiny provést v délce 22 m. Fašiny slouží také ke zvyšování únosnosti cest či volného terénu, jsou-li pokládány ve formě roštu - hatí - do mělkých zářezů (volný prostor mezi nimi a vrchní plochu lze vyplnit kamením nebo jílem).

Šancovní koše slouží ke zpevnění předprsní a zvláště pak dělových střílen, s náplní zeminy poskytují dostatečnou ochranu obsluze děla před střepinami a pěchotním střelivem, lze z nich vytvořit na malém prostoru pevné příčné valy - traverzy. Umožňují rychlou výstavbu, ale je nutné je kotvit již během vyplňování zeminou. Používají se ve třech velikostech a na jejich výrobu je kromě běžného nářadí potřeba ještě šablona a vymezovací obruč pro kůly. Materiálem jsou větve lísky, břízy, vrby, mladých dubů a buků. Pletou se podobně jako košatina mezi kůly. Ty se však musely usadit podle šablony do předem předražených otvorů v zemi, aby po dokončení práce šly vůbec vytáhnout. Horní konce kůlů se proti svírání jistí kovovou obručí. Vždy po dosažení 1/4 výšky se zapletené vrstvy stloukají a dotahují, teprve pak se pokračuje s vyplétáním. Hotový koš

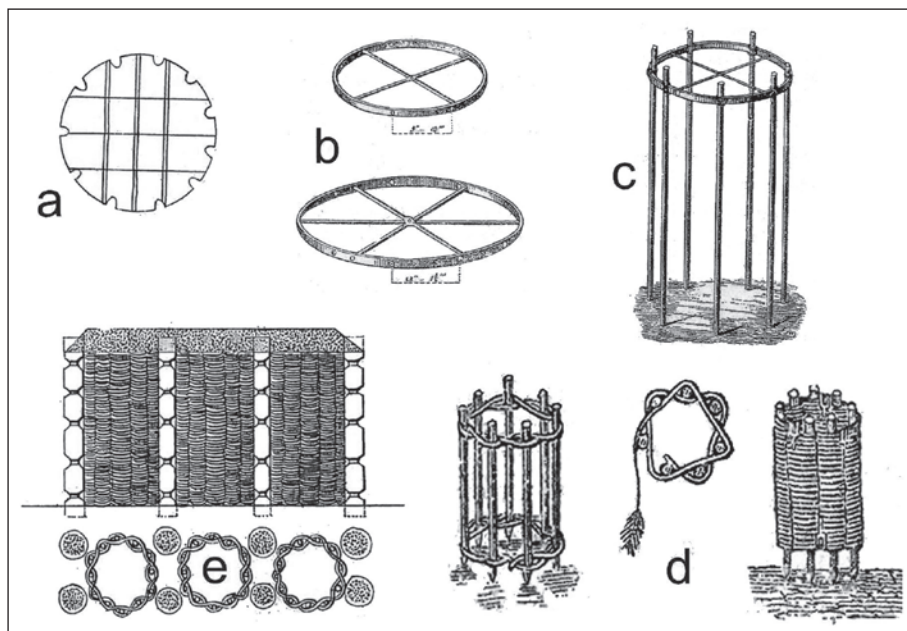
Obr. 11: Výroba a použití fašín (Wursten): a - stolice pro svazování větví do fašín; b - čelní pohled, použití stahováku; c - průběžné vázání fašiny s detailem svázání v řezu; d - rakouská metoda kotvení stěny valu z fašín; e - pruská metoda kotvení stěny valu z fašín; f - způsoby kotvení fašín ke košům a ve spojích

se vytahuje opatrným zvedáním sochořem a oklepáváním kúlů palicí. V přiložené tabulce je přehled rozměrů a časová náročnost výroby (není-li uvedeno jinak, jsou rozměry v cm):

Druh koše		dvoustopový	třístopový	čtyřstopový
Kolíky	počet	7	9	11
	délka	142	177	240
	průměr	4	5	8
	váha kg	1,9	2,4	4,1
Průměr obruče		50	79	105
Vzdálenost středů kolíků		24	29	32
Poloměr od středů kolíků		27	42	57
Koš	vnější průměr	63	95	126
	výška	95	126	190
	váha kg	52	95	157
2 muži vyrobí denně ks:		4 - 5	3	2

Koš se transportují na místo určení na vozech, na menší vzdálenosti se koulejí po zemi, ale nikdy se nepřenášejí. Na vymezeném místě se usadí, skloní dle úklonu budoucí stěny a zašpičatělé kúly se zarazí palicí, až se spodek výpletu dotkne země. Bude-li stěna z košů vystavena velkému zemnímu tlaku, musí se každý druhý či třetí kotvit do vršeného valu. Zeminou se vyplňují jednotlivě a každý se hutní pěchem či pošlapáním. Čtyři muži za hodinu usadí a naplní 10 „třístopových“ košů.

V ojedinělých případech se lze setkat také s obkladem valů pytlí se zeminou. Jejich příprava, transport a plnění je časově náročné. Proto se na staveniště dovážejí zpravidla

Obr. 12: Výroba a použití šancovních košů: a - prkenná vytyčovací šablona (pro kůly); b - ráfy pro šancovní koše 2- a 3-stopové; c - připravená konstrukce z kůlů; d - způsob pletení košů; e - praktické použití košů při stavbě

již naplněné. Prázdné mají rozměr 32 x 52 cm, naplněné 21 x 32 cm a se zeminou váží do 22 kg. Výroba 30 ks trvá pěti mužům celkem 5 hodin a tento počet naplní tři muži zeminou za hodinu. Pokládka 100 ks pytlů zabere čtyřem mužům 1 hodinu a vznikne tak obklad 10 m² plochy. Pro použití platí zásady vazby řádků a kotvení, stejně jako u použití drnů. Pytle se zeminou se používají s úspěchem k budování ochranných valů se střílnami pro pěchotu a obzvláště při opevňování budov (zatarasení dveří, zmenšení okenních otvorů apod.).

4. Doplnkové překážky

Proti nenadálému útoku se jimi mohou dovybavit již vybudovaná opevnění. Patří sem:

- palisády - vsazované z připravených kůlů či zhotovené na místě z tam rostoucích stromů,

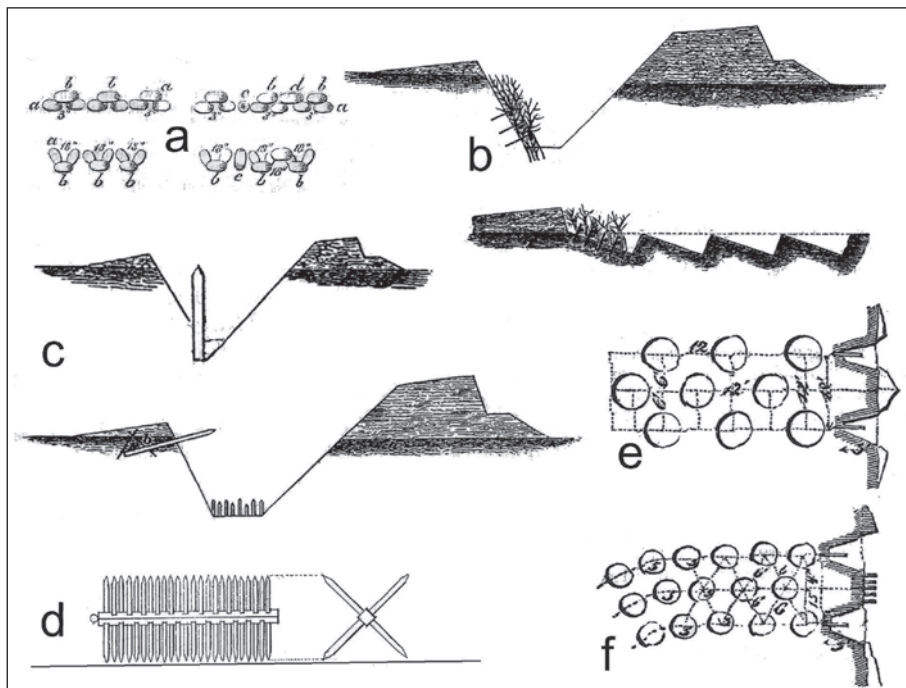
- zátarasý ze železničních prážců (Schwelle) či kolejnic (např. Česká Skalice 28. 6. 1866),

- zátarasý z větví a trnitých keřů na předpolí před opevněním a v příkopě,

- vlíčí jámy proti jízdě a pěchotě, ve tvaru komolého kužele o vrchním průměru 1,6 m, průměru dna 0,3 m a hloubce 1,6 m. Uprostřed zaražen bodec délky 1,6 m a síly okolo 7 cm. Buduje-li se takováto past v dostřelu pěchotních zbraní z opevnění, stačí hloubka a šířka jen 0,6 m. Tyto jámy se umísťují do pásu šachovnicovitě v několika řadách: proti jízdě hluboké ve dvou řadách, proti pěchotě také tak nebo mělké ve třech řadách. Okraje jam jsou od sebe vzdáleny 0,3 m. Vytěžená zemina se musí odklidit pryč. Obtížnost stavby a nevelká účinnost této překážky jsou příčinou velmi sporadického používání.

- španělské jezdecké k mobilnímu zatarasení mostů a bran. Vyrábějí se 3,8 m dlouhé a naležato jsou 1,9 m vysoké. Středový trám má sílu 16 cm a do něho po 32 cm střídavě křížem zasazené tyče jsou dlouhé 2,7 m o síle 3 cm. Tyče jsou z tvrdého dřeva a na obou koncích zašpičatělé.

K těmto překážkám se ještě řadí zákeřné pasti typu fošen s natlučenými hřeby a rozsochaté bodce (Fußangel), které se mají zabodnout do noh vojáků a kopyt koní.

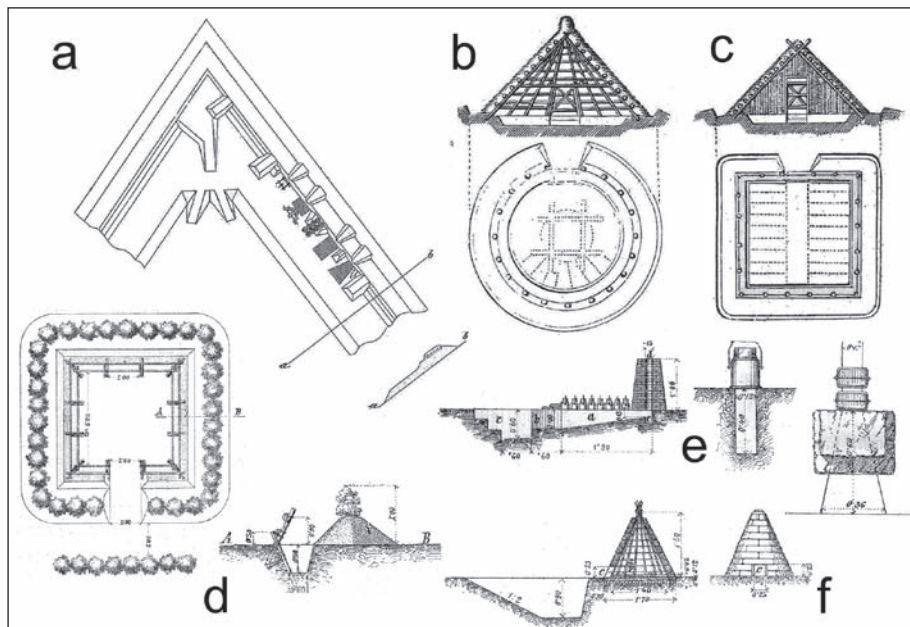
Obr. 13: Doplňkové překážky: a - pytle se zemínou jako kryté střílny; b - příkop z odolnějších větvemi; c - použití palisád a dřevěných Césarových bodců v příkopě; d - španělský jezdec; e - velké vlčí jámy (proti jízdě); f - malé vlčí jámy (proti pěchotě)

Místo závěru

Pochopení a poznání konkrétního, lidskou rukou přetvořeného místa ve volné přírodě a jeho správné interpretace jako vojenského opevnění je záležitostí analýzy širokého spektra informací, ať už získaných terénním průzkumem, archeologickým výzkumem, studiem map a písemností, leteckým průzkumem, pedologií či jinými vědeckými a technickými metodami. Důležité také je seznámit se s vojenskou problematikou, se způsobem budování a zásadami strategického umístění či tvarování opevnění v té které době. Tyto zásady byly v minulosti obecně platné a bez velkých rozdílů byly uplatňovány v celé Evropě. Zůstávaly po dlouhá léta součástí povinných znalostí důstojnického kádru každé armády až do 1. světové války. I dnes je možné se s těmito zásadami seznámit prostřednictvím dobových příruček pro důstojníky, učebnic pro studenty vojenských škol, metodických návodů pro pionýry a sapéry, jak se tehdy těmito ženíjním vojskům říkalo. Tato odborná literatura je však dostupná pouze v knihovnách muzejních, zpravidla ve francouzštině nebo němčině. Nejstarší díla pocházejí z období třicetileté války, nejdostupnější pak z poloviny 19. století. Kromě obecného výkladu o strategii, obraně a obléhání opevnění obsahují i stavební postupy a normy časové náročnosti jejich budování a samozřejmě plány se zákresy půdorysů a řezů v té době běžně používaných polních a stálých opevnění. A právě tyto výkresy mohou výborně posloužit při identifikaci terénních nerovností a jejich správné interpretaci.

V tomto příspěvku nejsou shromážděny zdaleka veškeré dostupné informace, ale přesto by mohly sloužit k základnímu seznámení s problematikou polních opevnění. Opevňovací práce jsou neprávem opomíjeným studijním tématem. Krajina postupně odkrývá svou minulost díky dokonalejším technickým prostředkům, ale i rozšiřující se zastavěné ploše sídel. Bylo by velkou škodou, kdyby se s pokrokem nenávratně smazaly i stopy činnosti minulých generací, aniž by byly zaznamenány a poznány.

Obr. 14: Příklad řešení valů a týlového zabezpečení: a - část pevnostního valu (ravelinu) - odshora - zvýšené dělové bonety, mezilehlé traverty, pomocné lože, poloviční baterijní a celé baterijní lože se zářezy střilén; b - kruhová chýše pro 21 pěšáků s výstrojí nebo 18 jezdců s postroji na koně; c - čtvercová chýše pro 16 pěšáků s výstrojí nebo 14 jezdců s postroji; d - latrina s detailem fezu; e - ohřívací korytka pro várnice; f - improvizovaná polní pec

Literatura:

Leitfaden für den Unterricht im Pionnierdienst ausschließlich der Feldbefestigung. Verlag Seidel&Sohn, Wien 1898.

Technische Unterricht für die k.k. Genie-Truppe. Wien 1877.

Helldorff von, K.: Buschbeck's Preussisches Feld-Taschenbuch für Offiziere aller Waffen zum Kriegs- und Friedens-Gebrauch. Verlag Gustav Hempel, Berlin 1869.

Kol.: Handbuch für die k.k. Artillerie, Hof- u. Staatsdruckerei, Wien 1870-78

Smola von, J.; Smola von, K.: Handbuch für k.k. österreichische Artillerie-Offiziere. Beck'sche Universitäts-Buchhandlung, Wien 1839.

Zweyer, K.: Abhandlung über die Feldbefestigung, den Angriff und die Vertheidigung der Feldschanzen und Verschanzungen, nebst einem kurzen Anhang über Kriegs-Brücken. J. A. Kienreich, Graz 1850.

POLNÍ OPEVNĚNÍ V ODERSKÉ BRÁNĚ

Aleš Knápek

Oderská brána je výrazným komunikačním prostorem už od pravěku. Jde v podstatě o široké zvlněné údolí mezi pohořími Sudet a Karpat, které na jihu za zúžením Moravské brány ústí na Hanou a na severu se ostravskou pávní otvírá do Slezských rovin. Pravěká komunikační trasa procházející Podbeskydskou pahorkatinou fungovala i ve středověku a následně byla využita také pro císařskou silnici. Dnes v jejích stopách probíhá komunikace E 642 ve směru Hranice - Frýdek-Místek a železniční trať Přerov - Bohumín. Od středověku zde funguje také spojnice mířící z Opavska do Uher přes Nový Jičín a Valašské Meziříčí.

V novověkém vojenství ztratila tato křižovatka něco ze svého významu, neboť jak armády třicetileté války, tak válek slezských směřovaly ze Slezska zejména na Olomouc¹ po nejkratší trase přes Nízký Jeseník (Opava - Dvorce). V 17. a 18. století ležela tíha obrany přístupů do nitra Moravy zřejmě hlavně na Hradci nad Moravicí, kde vznikl rozsáhlý věnec redut a na opevněních Jablunkovského průmysku. V závěru třicetileté války se stalo důležitou švédskou pevností² město a hrad Fulnek.³ Jak město tak hrad byly vybaveny starou středověkou fortifikací. Ze zpráv víme, že sem byli povoláváni poddání z několika panství aby pracovali na stavbě a opravách šancí.⁴ Ačkoli byly tyto práce jistě spojeny s vylepšením stávající fortifikace, zvláště rozsáhlé ploché předpolí ležící nad úrovní hradu mohlo být zajištěno vysunutím obrany. Pokud tomu tak bylo, nepodařilo se zatím rozpoznat možné stopy. Tento prostor byl využit při obraně města roku 1945 a je dodnes intenzivně zemědělsky obděláván. V samotném Poodří zachycuje pouze I. vojenské mapování blíže neznámou redutu (a baterii?) vlevo od císařské silnice Nový Jičín - Příbor na okraji obce Libhošť. Bývá také zmiňováno opevnění v trati Vaňův kámen nad Kopřivnicí, které měli zbudovat vzbouření sedláci, kteří se zde sešli roku 1695. Možná existence opevnění je ovšem spíše dílem vlastivědných nadšenců než skutečností. Jakýsi náčrt „valů“ se objevuje pouze v jediné publikaci.⁵

Jednoznačně největším opevňovacím podnikem uskutečněným na území regionu jsou polní opevnění a uzávěry budované na sklonku druhé světové války. Jejich úkolem bylo zadržet příval Rudé armády v Poodří a nedovolit průnik nepřítele do hloubi Moravy. Tato obrana byla hloubkově členěná a opírala se o několik měst, která tvořila její ohniska (vyhlášena za „hájená města“). K opevňovacím pracím bylo nasazováno jak místní obyvatelstvo tak například muži (ale i mladí chlapci a studenti) ze středních Čech, kteří sem byli hromadně přisunuti. Jinou skupinou pracovních sil byli místní Němci a jejich sdružení. Zmiňuje se také nasazování neozbrojených „vlasovců“.

Z tehdejšího hlediska ležela (od roku 1938) velká část popisovaného prostoru v „Říši“ a velká část obyvatel se hlásila k německé národnosti. Bráněné území se rozkládalo po obou březích Odry, která je vlastně dělila (což se projevilo v bojích). Na obou březích procházely podhůřím komunikace spojující prostor Moravy a Polska (Slezska). Na levém břehu leží u paty Oderských vrchů město Odry, Fulnek, Bílovec a s Ostravou sousedící Klimkovice. Na pravém břehu prochází komunikace podhůřím Beskyd a spojuje především Nový Jičín, Příbor a Frýdek-Místek, odkud je možné směřovat na Těšínsko, nebo k Ostravě. Výše zmíněná města byla dopravními křižovatkami a uzlovými body obrany. Byly také přehrazeny výstupy do údolí Bečvy, sedlo „Pindula“⁶ mezi Frenštátem a Rožnovem a sedlo „Domorac“⁷ na silnici Nový Jičín Valašské Meziříčí. Prostor Oderských

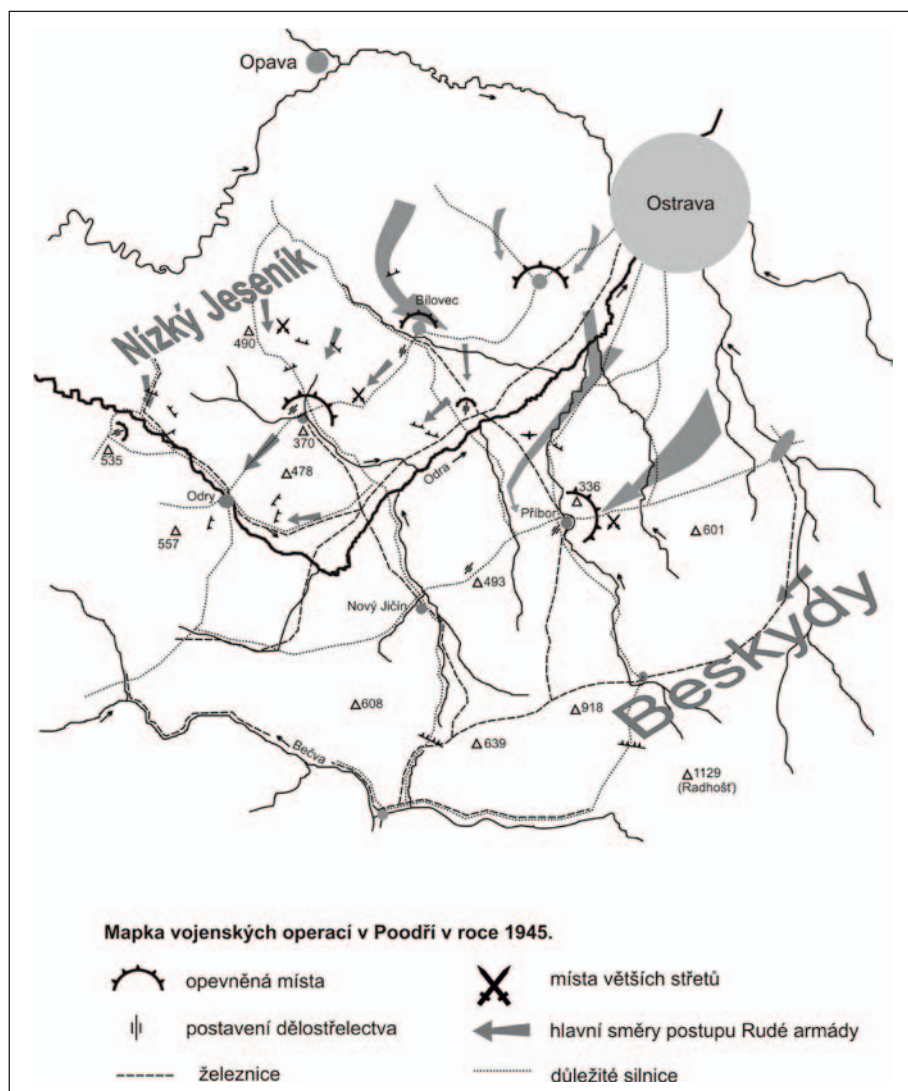
vrchů se měl nacházet za bráněnou linií čs. opevnění Ostrava - Opava. Bok postavení měly krýt hřebeny Beskyd a Javorníků, které, jak dnes víme, nebyly Rudé armádě neprůchodnou překážkou.

Samotná opevnění byla pestrou směsicí zákopů a palebných postavení budovaných v izolovaných systémech převážně v blízkosti komunikací. Snad nejdůležitější částí byly protitankové příkopy a silniční uzávěry, které měly postup nepřítele tříštit a zastavovat. Po 30. 4. 1945 začalo dle pamětníků deštivé počasí, které ztěžovalo vojenské, zejména vzdušné, operace.

Útok na Oderskou bránu vedla po levém břehu Odry vojska 38. a 60. armády a po pravém břehu síly 1. gardové armády podporované na východě postupem 18. armády. Aktivně se účastnily také 1. čs. tanková brigáda⁸ a 1. čs. smíšená letecká divize, která po osvobození přistála na polním letišti u Albrechtic. Útok na Oderskou bránu začal po prolomení linie u Velké Polomi obchvatem na Bílovec a postupem na Klimkovice a opevnění v jejich okolí tvořené uzávěrami, kulometnými hnízdy a kryty pro „pancéřové pěsti“. Ještě 26. dubna bylo místní obyvatelstvo vyhnáno budovat okopy na „Porubských polích“ naproti Ostravě. Postup na město probíhal z několika směrů už od zmíněného 26. dubna a byl završen po náletech a ostřelování v úterý 1. května.⁹ Jelikož už 30. dubna padl po těžkých bojích Bílovec (ležící ve směru obchvatu provedeného 60. armádou) a obrana vsí v jeho okolí, čímž se Rudé armádě podařilo přerušit ústupovou cestu dále na Moravu, pokusili se Němci ještě bránit u Studénky, kde se opevnili před obcí v linii zákopů a kulometných hnízd (kóta 273), kde je podporovalo přes dvacet rychlopalných děl.¹⁰

Německá armáda se stahovala dále k jihozápadu, přičemž se snažila bránit trať Bohumín – Přerov. Mezi 1. a 2. květnem se zakopala asi 200 m před obcí Pustějov a poslední obrana, vyjma mlýna a osamocených budov za vsí, byla zlomena až 4. května, kdy Němci ustoupili.¹¹ Důležitým obranným bodem se stal Fulnek, prohlášený za hájené město, ležící na křižovatce silnic, kde Němci zaujali obranu v postaveních připravovaných od dubna. Zejména na výšinách východně od města ležících proti směru hlavního postupu Rudé armády a vybavené dělostřelectvem a na dominantním zámeckém vrchu,¹² ale také severně od města, za klášterem. Volksturm byl nasazen k budování četných komunikačních uzávěr před městem i ve městě samotném, a dokonce zaměstem u Jerlochvic (!). Silná uzávěra se systémem zákopů ležela například naproti cihelně, další asi 1,5 km od města umístěná ve vidlici silnic Opava - Lukavec. Volksturm byl také od poloviny dubna cvičen v používání těžkých zbraní. Už 30. dubna se nadměstem objevila sovětská letadla a odpoledne začaly na Fulnek dopadat granáty baterií umístěných na výšinách u Bílovce, jež pálily k zámeckému vrchu, kde byla ve věži zámku umístěna pozorovatelná,¹³ a ostřelovaly také postavení maďarských dělostřelců za klášterem. Místní velitelství nařídilo evakuaci civilního obyvatelstva. Během noci to byli přednostně členové NSDAP, ženy, děti a staří lidé. Mezi 2. a 3. květnem probíhaly na východ od města tvrdé střety s nasazením tanků, zvláště u silnice Kujavy - Fulnek, kde bylo v bojích zničeno celkem 8 strojů. Rudá armáda postupovala za bojů těžkým terénem také z Opavska. Boje o postavení vybudovaná v místních lesích trvaly 3 dny.¹⁴ Ve čtvrtek 3. května po dobytí Kujav a části Děrného na návrší proti městu zahájili Sověti palbu přímo na postavení před městem. V podvečer zaútočily raketometry „kaťuša“ na kolonu s municí pouštějící město k západu a rozmetaly také (maďarské?) postavení na návrší za bývalou českou školou. Německá obrana se stahovala doměsta, které po zničení mostů a několika dalších staveb opustila. V sobotu 5. května dopoledne byl hořící Fulnek osvobozen. Německá armáda ustoupila do kopcovitého terénu k Odrám, kde byla vybudována další (poslední) linie obrany podporovaná polním dělostřelectvem. Odtud pak ostřelovala přístupy od Fulneka.¹⁵ Odry, jejichž

předpolí bylo také opevněno (boje v Mankovicích a zmínky o postaveních u cest a Pohořského kopce), byly ostřelovány 6. května a následující den bylo město vyklizeno. Kestřetům pak došlo na Dobešovském vrchu, který byl spolu s kopcem Veselí vybaven okopy. Poslední baštou německého odporu se stala obec Spálov¹⁶ a její okolí, kryjící ústupovou trasu k Olomouci. Na Spálovsku byly skoro v každé obci stavěny od ledna protitankové zábrany. Jedna z největších ležela naproti lomu Hirnich mezi Heřmánkami a Jakubčovicemi. Obranné práce - budování protitankových příkopů - zde začaly v únoru a prováděli je členové Todtovy organizace. Sovětská vojska sem pronikala nejen od Fulneka, ale také z Opavska z údolí Moravice. Na druhém ze směrů bylo nutné zdolávat obraná postavení budovaná v nepřístupném kopcovitěm terénu. Dne 29. dubna se ve Spálově a okolí rozmístilo německé dělostřelectvo, podporující bránící se jednotky. Sovětský útok na tuto poslední baštu odporu začal 6. a pokračoval až do 7. května.

Současně s nastíněnými událostmi probíhal útok 1. gardové armády také po pravém břehu Odry. Zde se fronta zastavila před Příborem, který tvořil střed obrany na důležité komunikaci. Nedaleko také leželo polní letiště Luftwaffe (v podstatě dnešní letiště Ostrava-Mošnov) u Albrechtic, které definitivně padly po neúspěšném protiútoky Němců 3. května. Boje se pak přenesly k železnici do lesa „Obora“. Spolu s Albrechticami padl i sousední Mošnov, kde byla na silnici k Ostravě umístěna protitanková uzávěra.¹⁷ Opevňování Příbora začalo už v lednových mrazech stavbou překážek na všech přístupech do města. Ty byly budovány ze silných kmenů zapuštěných do země a spojených horizontálně dlouhými břevny. Na tyto práce se spotřebovalo množství dřeva ze tří obecních lesů. Na některých místech byly překážky tvořeny betonovými studničnicemi plněnými betonem nebo zeminou. Zábrany na vstupech k městu či mostům doplňovaly uzávěry ulic v městě samotném. Práce probíhaly zpočátku dnem i nocí, přes na kost zmrzlou půdu, a prováděli je čeští občané. V únoru (až do dubna) následovalo hloubení zákopů u silnic a v polích okolo města. Práce provádělo opět pouze české obyvatelstvo pod důkladným dohledem a s německou precizností vždy v sobotu a neděli. K Příboru jako „hájenému“ městu se počátkem května přisunulo německé dělostřelectvo a rozmístilo se jižně od hlavní silnice, minometry pak stály téměř ve městě.¹⁸ Boj se ale rozhodoval v předpolí města. U „Hončovy hůrky“ (336 m n. m.), kde byla umístěna pozorovatelná a vybudovány palebné pozice. Východně od města byla opevněna horní část obce Hájov, která byla ve dnech 3. - 5. května tvrdě dobývána za oboustranné účasti dělostřelectva, jen v místě „Řehůvka“ napočítali tehdy 150 kráterů po dělostřeleckých granátech.¹⁹ Hrutící se obranu opustili Němci v noci 6. května a začali se stahovat do města. Zničili za sebou mosty a pokračovali dále na Nový Jičín, neboť již byli obkličováni od západu průnikem kolem Odry k Sedlnici.²⁰ Tím v podstatě skončily boje i na tomto úseku útoku.

Bojové akce si vyžádaly stovky životů jak mezi vojáky, tak mezi civilisty, jejichž domovy se stávaly součástí obranných linií. Marná a tvrdošíjná, ač předem prohraná obrana postavení v Poodří bez výraznější podpory tanků či dokonce letectva, byla jistě zčásti způsobena zfanatizovanou částí německého obyvatelstva a velkým strachem vojáků ze zajetí „Ivanem“. Poměrně dlouhé boje o opěrné body v Poodří jsou příkladem známého faktu, že každé opevnění je tak dobré, jak odhodlaní jsou jeho obránci.

Technické parametry opevnění, která z krajiny zmizela stejně rychle, jako vznikala, a nejsou většinou ani zachycena na fotografiích, jsou trochu tvrdším oříškem. Často nejsme schopni ani rekonstruovat jejich skutečný průběh. Pro představu si vypomůžeme příklady. O velikosti protitankových příkopů vypovídá rozměr stavby budované u nádraží v Hodslavicích, kde příkop dosahoval šířky 10 m a hloubky 3 m. Jiný druh protitankové překážky je doložen z Lubiny-Drnholce ležící u Příbora, kde 29. ledna vykopali v zahradě domu čp. 52 hlubokou jámu - „lapač tanků“.²¹ Podobu zábran jsme zmínili v případě Příbora. Na některých místech (Odersko) je doloženo logické doplnění obranných linií minovými poli. Zachoval se popis prací kozlovických občanů²² na stavbě jedné zábrany na silnici Kozlovice - Hukvaldy v soutěsce v „Rybím“ mezi mostem a mlýnem. Na stavbu bylo svezeno množství „dobré“ kulatiny a každý den mělo nastoupit 30 mužů, aby hloubili jámy (asi 30 jam 1,8 m hlubokých, 0,6 m širokých) pro osazení těchto kmenů. Jiné menší uzávěry vznikaly na několika dalších místech v okolí. Nebyly ale díky směru postupu Rudé armády nikdy použity a po osvobození si je rozebrali občané. Na fotografiích z ulic Příbora²³ vidíme vždy dvě řady kúlů umístěných těsně vedle sebe po obou stranách silnice, jejich průběh respektují a nezužují ji. Na ulici je vidět kmeny připravené k přehrazení průjezdu. Na jednom snímku je patrné umístění betonových skruží před touto „palisádou“. Přísloušnou důkladnost Němců dokládá bílý nátěr kúlů na okrajích vozovky. Zmiňuje se také umístování překážek mezi domy

a španělských jezdců do zahrad.²⁴ Pod označením překážka se zřejmě skrývá ostnatý drát,²⁵ případně tělesa znepřehodňující komunikace. Španělští jezdci by mohli skrývat železné ježky.

Obranné pozice německé armády v Oderské bráně můžeme rozdělit na objekty přímo sloužící k obraně komunikací a „klasická“ polní opevnění. Obě třídy se samozřejmě vzájemně doplňovaly. Pro kontrolu krajiny sloužily především linie polního opevnění umístěné na výšinách. Ty tvořily zákopy a kulometná hnízda. Často jsou zmiňovány také kryty pro střelce z „pancéřových pěstí“, které byly nesmírně důležité díky malým počtům tanků na německé straně.²⁶ Polní dělostřelectvo bylo umístěno za frontou a jeho pozorovatelé na výšinách. Příkladem může být postavení děl v Libhošti operujících proti postupu na Bartošovice a Sedlnice, jejichž pozorovatelna ležela na Libhoštské hůrce, odkud se otevírá výhled na velkou část Poodří.

Do současnosti se nezachovalo mnoho pozůstatků polních prací z roku 1945, které bychom mohli nalézt v terénu. Na Příborsku snad jen tankové okopy poblíž obce Prchalov v blízkosti vrchu „Peklisko“, které by vzhledem k umístění mohly patřit sovětským vojskům.²⁷ Ostatní postavení zanikla téměř okamžitě po skončení bojů zemědělskou činností. Nejvíce zemních prací se zachovalo na Odersku (resp. Fulneku), kde je možné vidět např. poslední postavení německého dělostřelectva u Spálova, nebo zbytky zákopů v blízkosti komunikací u Budišova. Jelikož je tato oblast již delší dobu cílem hledačů suvenýrů s detektory kovů a vzhledem k nálezům munice, nepovažují za vhodné uvádět prozatím přesnější terénní údaje.

Poznámky:

- ¹ Krom tažení Jana Jiřího Krnovského a Dánského vpádu ve 30. letech 17. století.
- ² Torstenson vydává rozkaz k důkladnému opevnění Fulneku 9. 9. 1643.
- ³ Matějek, F.: Morava za třicetileté války. Práce historického ústavu ČAV, A-6, Praha 1992.
- ⁴ Velitel posádky H. Melchier vyzval v březnu 1646 panství Kelč, Hranice a Lipník ke kontribuci a posláni robotníků na stavbu a opravy opevnění, kteří byli již dříve sjednání (Matějek, F.: Morava za třicetileté války, s. 342–343).
- ⁵ Tichánek J.: Selské povstání na hukvaldském panství roku 1695. Kopřivnice 1995, s. 31.
- ⁶ Pracovalo zde několik stovek mužů z Ostravska.
- ⁷ Od 8. ledna zde pracovalo 500–600 mužů z okresů Tábor, Pelhřimov a Praha pod vedením oddílu SA a Todtovy organizace (Cestou bojů k vítězství. Sborník materiálů z ideologické konference OV KSČ v Novém Jičíně k 20. výročí osvobození ČSSR Rudou armádou na Novojičínsku dne 31. března 1965, 2. Okresní vlastivědný ústav, Nový Jičín 1965, s. 522).
- ⁸ Klos, M.: Na prahu svobody. K cestě 1. československé samostatné tankové brigády novojičínským okresem. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 1984, č. 34, s. 3.
- ⁹ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 423.
- ¹⁰ Cestou bojů k vítězství. Sborník materiálů z ideologické konference OV KSČ v Novém Jičíně k 20. výročí osvobození ČSSR Rudou armádou na Novojičínsku dne 31. března 1965, 1. Okresní vlastivědný ústav, Nový Jičín 1965, s. 72.
- ¹¹ Němci zde ustoupili většinou na pravý břeh Odry.
- ¹² Kadlčík (Kadlčík, P.: Poválečná historie města Fulneka. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, 1973, č. 11, s. 11.) zmiňuje dokonce armování betonem.
- ¹³ Kadlčík, P.: Poválečná historie města Fulneka, s. 11–12. Vzpomínky k 60. výročí ukončení 2. světové války. In: Fulnecký zpravodaj, květen 2005, Fulnek.
- ¹⁴ Cestou bojů k vítězství, 1, s. 82–84.
- ¹⁵ Kadlčík, P.: Poválečná historie města Fulneka, s. 12.
- ¹⁶ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 452.

- ¹⁷ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 299.
- ¹⁸ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 344.
- ¹⁹ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 276.
- ²⁰ Cestou bojů k vítězství, 2, s. 346.
- ²¹ Cestou bojů k vítězství, 1, s. 217.
- ²² Pracovní povinnost měli občané do 60 let.
- ²³ Loukotka, L.: Zmizelý Příbor. Měsíčník města Příbora, únor 1998, s. 10.
- ²⁴ Takto doplňovali pod dohledem volkstormu obranu u Mankovic od počátku dubna studenti z Prahy a okolí. Cestou bojů k vítězství I. a II. Sborník materiálů z ideologické konference OV KSČ v Novém Jičíně k 20. výročí osvobození ČSSR Rudou armádou, s. 522.
- ²⁵ Pamětníci z Nového Jičína uvádějí, jak v prvních květnových dnech Dr. Ernst Scholich (starosta města a přední činitel místní NSDAP) osobně dohlížel na nákup ostnatého drátu v místním železářství a jeho dopravu na stavbu zátarasů u lesa roveň před městem (za informaci děkuji J. Čípovi pracovníku Muzea Nový Jičín).
- ²⁶ V bojích na Příborsku nejsou ani německé tanky zmiňovány. Při obraně přístupů k Bílovci a Fulneku šlo vždy pouze o několik kusů.
- ²⁷ Pokud ovšem nenáleží až pobytu bratrských vojsk v roce 1968, neboť nedaleko byla dle pamětníků jedna jednotka delší dobu zakopána (u silnice v trati „Borovec“).

IDENTIFIKACE NOVOVĚKÝCH POLNÍCH OPEVNĚNÍ NA ÚZEMÍ ÚSTECKÉHO KRAJE NA ZÁKLADĚ HISTORICKÝCH MAP

Alice Neuvirtová

Úvod

Předložená studie se zabývá identifikací polních opevnění na území Ústeckého kraje, a to především na základě historických map. Prostorově je mapované území vymezeno správní hranicí Ústeckého kraje, který je rozdělen do sedmi okresů - Děčín, Chomutov, Litoměřice, Louny, Most, Teplice a Ústí nad Labem. Chronologickou hranicí je počátek třicetileté války, tj. rok 1618. Polní opevňování jsou mapována až do 19. století. Do tohoto časového rozpětí spadají války o habsburské dědictví a napoleonské války. Není zde brán zřetel na období prusko-rakouské války, která se odehrála v roce 1866, protože hlavní těžiště bojů leželo ve východních Čechách (mimo menší bojové akce u města Lovosice). Dalším důvodem je fakt, že v tomto období se pevnostní systémy - a tedy pravděpodobně i polní opevnění neuplatňují při taktických operacích vojsk.¹

Zvolená metoda

Pro větší přehlednost a zjednodušení práce s mapováním lokalit byl zvolen produkt firmy ESRI, software geografického informačního systému (GIS), konkrétně ArcMap 9.2. Tento program umožnil promítnutí moderních mapových podkladů, kolmých leteckých snímků a také historických map. Pro ještě větší přehlednost byla přes mapu území Ústeckého kraje natažena čtvercová síť o velikosti 2 x 2 km, výsledně tedy 1 500 čtverců, které byly jednotlivě procházeny a byly zde hledány příznaky po potenciálních objektech (obr. 1). Primárně byly zvoleny tři postupy procházení map:

1) Prozkoumání a porovnání I. vojenského mapování s II. vojenským mapováním. Největší koncentrace objektů byla zachycena mezi městy Ústí nad Labem a Litoměřice. Jedná se o objekty mezi obcemi Habrovany, Bořislav a Žim, které jsou nejvýraznější a v dnešním reliéfu krajiny stále dobře patrné. Tyto objekty mají čtvercový či polygonální půdorys pěti až šestiúhelníkový. Další objekty jsou patrné po celém pravém i levém břehu řeky Labe v blízkosti obce Trmice, kde se nachází shluk deseti objektů. Přimo u města Ústí nad Labem se v linii nacházejí čtyři redany.

Tento postup se odehrál mimo prostředí GIS, protože I. vojenské mapování proběhlo bez geodetického základu a bez použití souřadného systému.

2) Porovnání II. vojenského mapování s moderním mapováním a ortofotomapami.

3) Porovnání získaných leteckých snímků, většinou pořízených doc. PhDr. Martinem Gojdou, CSc. s moderní mapou a vojenským mapováním.

Výsledky

V práci je shromážděno a identifikováno 363 potencionálních objektů, které mohou být pozůstatkem novověkých polních opevnění. Ta byla identifikována především na základě vojenských mapování a leteckých snímků. Shromážděny byly údaje o objektech, které jsou v různém stavu desintegrace. Některé jsou zachované v reliéfu krajiny, některé jsou v dnešním mikroreliéfu zcela zaniklé.

Zaznamenané objekty byly zaneseny do GIS mapy (obr. 2). Největší koncentrace objektů je patrná v okrese Litoměřice a Louny. Z celkového počtu 363 objektů se jich zde nachází

244 (viz graf 1). Většina objektů je v dnešní krajině zcela zaniklá, ze všech těchto objektů se zachovalo 81 reliktních (graf 2), které jsou dnes často viditelné jako remízy.

Rychlý zánik objektů je dán především faktem, že fortifikace nebyly trvaleji udržovány, proto ve velké míře podléhají zemědělské kultivaci. Jejich zahloubené části mohou být dnes patrné především díky porostovým či půdním příznakům.² Objekty se mohou objevit za přispění dalších příznaků, jako jsou příznaky vyprahlostní, sněžné, stínové či vlhkostní.³ Pro zachování objektů v terénu jsou výhodnější zalesněné polohy, pokud je ovšem nepoškodí lesnická technika či zásahy detektorářů. Dalším problémem je zaměnění vojenských objektů s místy těžby či uměle vysazenými remízami.

Z vytvořené GIS mapy je patrné, že objekty kopírují vodní plochy - jsou soustředěny především u řek Ohře a Labe včetně jejich přítoků, větší koncentrace je zaznamenána také u řeky Chomutovky. Situovány jsou především na hranách říčních teras (obr. 3), jejich umístění v říčních nivách je minimální. Bezprostřední blízkost vodních toků je pro vojenské objekty typická. Zejména prostor v okolí řeky Labe i řeka samotná jsou velmi strategickou polohou, neboť tato vodní komunikace byla využívána jako spojnice mezi Drážďany a Prahou, přes Ústí nad Labem, Lovosice a Litoměřice.⁴

Objekty se naopak zcela vyhýbají Českému středohoří i dalším horským pásům a pohořím, která slouží jako opevnění sama o sobě. Výjimku mohou tvořit objekty u obcí Dolina a Přisčnice v okrese Chomutov, které již spadají do pásu Krušných hor. Tyto objekty mohou být spojovány s přechodem armád, které roku 1813 táhly touto krajinou proti napoleonským vojskům.⁵

Další početné shluky potenciálních polních opevnění se vyskytují u větších center, především u měst Chomutov, Litoměřice, Louny, Roudnice nad Labem, Ústí nad Labem. Ze všech dokumentovaných objektů se v největší míře vyskytují pravidelné tvary čtverce a obdélníku. Dalšími, ovšem méně početnými, případy jsou tvary polygonální, nejčastěji pěti a šestiúhelníkové. U všech zmapovaných „fortifikací“ byl popsán půdorys, rozměr, typ, dochování v terénu a zda byl objekt v minulosti zkoumán (tab. 1).

Terénní průzkum

Několik málo vybraných objektů bylo podrobeno terénnímu průzkumu, přičemž na místě byly hledány stopy zemních úprav, především liniové vyvýšeniny či prohlubně. Lokalita byla v případě pozitivního nálezu zaměřena pomocí GPS a získané údaje byly zaneseny do vytvořené GIS mapy, kde byly zapsány podrobnější údaje. Průzkumy byly realizovány na ne zcela náhodně vybraných objektech, které by mohly odpovídat vojenskému charakteru. Vybrány byly lokality na území okresu Chomutov u města Údlice, kde bylo prozkoumáno pět objektů, které s největší pravděpodobností nejsou polním opevněním. Další průzkum byl realizován u města Krásný Dvůr, okres Louny, kde byly prozkoumány tři objekty, přičemž nejzajímavěji se jevil objekt označený jako LN/Buškovice 1. Zde byly zachyceny dvě lineární vyvýšeniny, mírně prohnuté směrem k objektu, z nichž vnitřní val byl výraznější a delší. Oba dosahují výšky v průměru jednoho metru. Za těmito valy se nachází oválná prohlubeň. Na severovýchodní straně je situována prohlubeň ve tvaru U. Ramena této prohlubně dosahují délky cca 16 m, přičemž objekt má v průměru 120 x 70 m.

Závěr

Výzkumy polních opevnění stojí na okraji archeologického zájmu. Výzkumy takových objektů v sobě nesou velký potenciál informací, jež mohou napomoci k rozřešení nejasných článků naší minulosti. Volbou vhodných metod je možné docílit zajímavých výsledků.

Tato práce se pokusila zdokumentovat relikty novověkých opevnění na území Ústeckého kraje. Objekty byly nejčastěji vybírány na základě historických map a konfrontovány s kolmými leteckými snímky, popřípadě se snímky šikmými.

Výhodou této metody je její rychlost, přehlednost a do jisté míry také jednoduchá manipulace. S jistotou ovšem nelze tvrdit, že všechny zaznamenané objekty jsou fortifikace. Potvrdit či vyvrátit charakter zjištěných objektů bude možné jen při aplikaci terénního průzkumu, rozboru relevantní literatury a samozřejmě velmi potřebná je zkušenost s touto problematikou.

Poznámky:

- ¹ Bochenek, R: Od palisád k podzemním pevnostem. Naše vojsko, Praha 1972.
- ² Smrž, Z.; Hlušík, A: Polní opevnění z roku 1813 mezi Postoloprty a Budyní nad Ohří: výsledky letecké prospekce a historického bádání. Archeologické rozhledy, 2007, roč. 59, s. 713-746.
- ³ Gojda, M: Letecká archeologie a dálkový průzkum. In: Kuna, M. (ed.): Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody, cíle. Academia, Praha 2004.
- ⁴ Kupka, V.: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri, Praha 2002.
- ⁵ Binterová, Z.: Historičtí svědkové doby v euroregionu Krušnohoří. Zaniklé obce a města chomutovského regionu, o.p.s., Pernštejn 2000.

Článek vychází z bakalářské práce autorky (Neuvirtová, A.: Archeologie novověkých opevnění. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Katedra archeologie, Plzeň 2007, 70 s.).

SEZNAM PŘÍSPĚVKŮ PŘEDNESENÝCH NA SEMINÁŘI
PROBLEMATIKA ZEMNÍCH OPEVNĚNÍ OD RANÉHO NOVOVĚKU PO ROK 1945
USKUTEČNĚNÉHO DNE 24. ŘÍJNA 2008 V JOSEFOVĚ

Gojda Martin: Identifikace novověkých polních opevnění prostřednictvím leteckého průzkumu

Matoušek Václav-Blažková Tereza-Drgáčová Anna: Polní opevnění ze třicetileté války v Čechách ve světle ikonografických, archeologických a písemných pramenů. Současný stav studia

Šlajsna Jiří: Typologie objektů polního opevnění v období 18. století

Krul Martin: Systém novověkého opevnění na slezsko-uherské hranici

Knápek Aleš: Současný stav poznání polních opevnění v Oderské bráně

Neuvirtová Alice: Identifikace novověkých polních opevnění Ústeckého kraje

Ulrychová Eva: Novověké fortifikace na Jičínsku

Čížek Jan –Slavík Jiří: Zemní opevnění 18. století ve východních Čechách

Smrž Zdeněk: Zemní opevnění v severozápadních Čechách z pohledu leteckého archeologa

Derner Kryštof: Objekt neznámého typu v prostoru vojenského ležení z roku 1813 u Vysočan (okres Chomutov)

Gróf Vlastimil: Polní opevňovací práce v pol. 19. století ve světle vojenských příruček

John Jan: Řakom (okr. Klatovy) - pravěké hradiště nebo novověká pevnůstka?

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
V JOSEFOVĚ

Polní opevnění od třicetileté války do roku 1945

Sborník Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Josefově
ediční řada Monumentae vivent

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Josefově,
Okružní 418, 551 02 Jaroměř – Josefov

Editor: Eva Macková
Odpovědný redaktor: Jiří Slavík
Redakce tisku: Jiří Balský
Grafická úprava a sazba: Tiskárna Pratr a.s.
Tisk: Tiskárna Pratr a.s.
Náklad: 300 výtisků
Místo a rok vydání: Jaroměř – Josefov 2010

www.npu.cz

ISBN 978-80-87104-64-4